Володимир Петренко, к.і.н., доцент кафедри
права ВКІ. Заслужений працівник культури України

Геноцид голодом в Україні (на Поділлі) у 1932-1933 рр.: передумови, причини, технології, наслідки

І. Протистояння українського селянства з більшовизмом на початку 20-х рр. ХХ ст.

1.1. Сутність більшовизму.

Голодомор 1932-1933 рр. – народовбивство в Україні! Організований і здійснений більшовицькою тоталітарною владою, він є однією з найбільш жахливих трагедій, як українського народу, так і всієї світової цивілізації. Його масштаби вражаючі, наслідки катастрофічні – цей апокаліпсис завжди буде застереженням всьому людству. А щоб націлити сьогоднішні і прийдешні покоління на необхідність пильності, за для неповторення подібного, потрібно правдиво, об'єктивно і всебічно дослідити проблематику голодомору.

В першу чергу науковцям необхідно відповісти на такі важливі питання: чому даний страшний злочин стався саме в Україні – житниці Європи? Що змусило більшовиків в мирний час свідомо знищити голодом біля 10-ти мільйонів селян-хліборобів? (На 1 січня 1932 р. селянство України становило 25 млн. 533 тис. з 32 млн. 680 тис. всього населення республіки).[1]

Щоб обгрунтовано дати відповідь на вказані запитання, потрібно повернутись на десятиріччя назад, у вир подій початку 20-х рр. ХХ ст. і проаналізувати причини кривавого протистояння українського (в тому числі – подільського) селянства з новоприйдешньою більшовицькою владою.

Більшовизм, як ідеологія, сформувався на початку ХХ ст. в імперській Росії. В українському радянському енциклопедичному словнику 1966 р. трактування його було таким: „Це - поєднання ідеологічних, організаційних, тактичних і теоретичних принципів, втіленням яких є марксистсько-ленінська партія. Б. означає високу принциповість у питаннях ідеології і політики, непримиренність до будь-яких збочень від марксизму-ленінізму..."[2] Але, звичайно, в енциклопедичному словнику не йдеться про те, що за „непримиренністю" до своїх політичних противників, в ході утвердження „диктатури пролетаріату" (фактично – більшовицької партії), стояло їхнє масове фізичне знищення, що і підтвердила 70-я історія більшовицько-комуністичної держави, особливо 20-30 рр. ХХ ст., коли державному терору – репресіям, були піддані мільйони ні в чому не винних громадян.

Вже одразу після Жовтнового 1917 р. перевороту, який привів до влади більшовицьку партію, розпочалося масове переслідування представників колишніх правлячих станів Росії, інтелігенції, православного духовенства, козацтва, інакодумців. В ході задіяного більшовиками „червоного терору" в 1918-1922 рр., насамперед, органами ЧК та червоногвардійськими загонами, були розстріляні сотні тисяч „потенційних противників" нової влади.

„Не шукайте протягом слідства матеріалів і доказів того, що звинувачений діяв проти радянської влади. Перше запитання яке ви повинні йому поставити, якого він походження, виховання, освіченості та професії. Саме ці запитання повинні визначити долю звинуваченого. В цьому суть червоного терору" – так інструктував своїх підлеглих у 1918 р. один з керівників ЧК Лаціс.[3]

І більшість співробітників „надзвичайок" проявили себе жорстокими і невблаганними до людей. Про це, одним з перших, повідав світу історик С.П. Мельгунов, якому вдалося вирватися з лабет чекістів. У своїй книзі „Червоний терор в Росії, 1918-1923 рр.", він відмічав: „Вся Росія вкрилася сіткою надзвичайних комісій для боротьби з контрреволюцією, саботажем і спекуляцією. Не було міста, не було волості, де не з'явилися б відділення всесильної всеросійської Надзвичайної Комісії, яка віднині стала основним нервом державного управління... Повітові, губернські, міські (на перших порах волосні, сільські і навіть фабричні) надзвичайні комісії, залізнодорожні, транспортні та ін., фронтові або „особі відділи" Ч.К. у справах, пов'язані з армією. Нарешті, всякого роду „військово-польові", „військово-революційні" трибунали і „надзвичайні" штаби, „каральні експедиції" та ін. Все це об'єднується для здійснення червоного терору... Хвилями –

облави, обшуки, нові облави і арешти. Беруться цілі камери із тюрем і поголовно розстрілюються. Задіюють кулемети, так, як жертв дуже багато щоб розстрілювати поодинці. Казнять 15-16 річних дітей і 60-річних стариків... ”.[4]

Не зупинилась більшовицька влада „диктатури пролетаріату” і перед розстрілами самих пролетарів, чиї інтереси, наче б то, вона представляла і захищала. У березні 1919 р. в м. Астрахані відбувався десятитисячний страйк робітників, які протестували проти важкого матеріального становища. Мітинг був оточений матросами-кулеметниками і розстріляний. Загинули біля 2 тис. робітників. Але на цьому не закінчилася астраханська жахлива трагедія. Нові невдоволення робітників, які місцева влада трактувала, як спробу можливого повстання, призвели до масових арештів. А отримавши телеграму голови Реввійськради Л. Троцького із змістом „розправитися безпощадно”, в місті і в порту розпочалися повальні вбивства. Розстрілювали в підвалах надзвичайок і на вулицях. В’язали руки, ноги і кидали у воду з пароплавів. Мирний мітинг робітників закінчився кривавою бойнею, в якій загинуло понад 4 тис. астраханців. Подібні трагедії відбулися в цьому ж році у Петрограді, Брянську, Тулі...[5]

Не стала винятком і Україна. Перманентна більшовицька революція, яка, за трактуванням її вождів, мала бути світовою, з центру Росії, в першу чергу, експортувалася найближчим народам. Інтернаціональні ідеї і гасла з Петрограда і Москви багнетами червоногвардійців Муравйова впроваджувалися з 1918 р. і на українських землях. Тільки в самому Києві на початку 1918 р. озброєними загонами „муравйовщини” було розстріляно і закатовано понад 5 тис. киян.[6]

Наприкінці 1918 р. декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України (організувався більшовиками у м. Харкові) була створена та одразу активно задіяла і Всеукраїнська надзвичайна комісія.[7] У м. Києві, наприклад, в 1919 р. діяли 16 найрізноманітніших надзвичайних комісій. Комісій, із яких кожна виносила самостійні смертні вироки. В дні масових розстрілів ці „убивчі” заклади розподіляли між собою №№ своїх жертв. Результатом вже їхніх репресивних заходів стали ще 12 тис. розстріляних.[8]

У ці ж роки – громадянської війни – на всій території України більшовиками створюються концентраційні табори, як засіб придушення опору (найбільш масового – селянського), утримання там політичних в’язнів і використовування їх на примусових роботах. Всього протягом 1919-1921 рр. в Україні було створено і функціонували 24 концтабори, де „перевиховувалися” десятки тисяч українців. Існував такий концтабір з 1920 р. і поблизу м. Вінниці.[9]

Насилля стало панівним аргументом вирішення всіх питань для більшовицької влади. Це стверджував і відомий український письменник В. Короленко. У листі до А. Луначарського (1920 р.), він відзначав: „...Ви проходите по селах Росії та України розпеченим залізом, спалюєте цілі села і радієте успіхам продовольчої політики. Проголошуються перемоги комунізму в українському селі, тоді як сільська Україна кипить ненавистю і гнівом, а надзвичайки вже подумують про розстріл сільських заложників”.[10]

Ще більше посилив ворожість українського населення до нової революційної влади дозвіл більшовицького керівництва на формування червоноармійських частин із кримінальних злочинців. Так, рішенням реввійськради 3-ї радянської армії та Одеського губернського комітету КП(б)У в червні 1919 р. був сформований 54 червоноармійський полк, який складався виключно із кримінальних елементів. Розстріли, грабежі міського та сільського мирного населення червоноармійцями, особливо - бійцями даного полку, охопили весь південьУкраїни і набрали відкрито грабіжницького характеру. Зваживши на це, командування 3-ї армії змушене було розформувати дану військову одиницю.[11]

У кожному регіоні України з появою більшовицької влади одразу розпочинались масові репресії проти місцевого мирного населення. Не оминули вони і Вінниччину. Про свавілля і жорстокість більшовиків у м. Вінниці повідомляла міська просвітянська газета „Шлях” від 15 серпня 1919 р., а саме: „Район П’ятничан... Страшне місце! Люде-звірі, які вбивали збройною рукою беззбройних, зв’язаних своїх політичних противників, не взяли навіть на себе святого обов’язку викопувати могили; трупи просто скидали в ями у лісі і засипали зверху землею. Голодні собаки, що блукали в лісі, легко виривали трупи і розтягали тіла, які ще не розклалися...”[12]

Ще гнітючіше враження на вінничан справили розкопки великої могили біля насіннєвого заводу, які проводились 18 серпня 1919 р. комісією з розкопок і поховання вбитих більшовиками

громадян. В могилі знаходилися 19 понівечених людських тіл. Всі трупи з розбитими головами, покриті синцями. В наступні дні розкопки жертв більшовицького терору тривали в лісі Грохольського, поблизу м. Вінниці.[13]

Вище вказані злочини були не випадковими, адже вони базувалися на більшовицькій людиноненависницькій ідеології. Одна тільки теза Леніна „Для нас моральність підпорядкована інтересам класової боротьби пролетаріату" вже відкидає всілякі прояви людяності. На таких же позиціях стояв і більшовик Зінов'єв, який після вбивства керівника петроградської ЧК Урицького, наголосив: „Ви, буржуазія, вбиваєте окремих осіб, а ми вбиваємо цілі класи". Їм вторив ще один ідеолог насилля Троцький, акцентуючи: „Репресії залишаються необхідним засобом для підкорення волі супротивника. Революція вимагає від революційного класу, аби він досягнув своєї мети усіма засобами, які існують у його розпорядженні: коли потрібно - збройним повстанням, коли потрібно – тероризмом".[14]

Така сутність більшовицької тоталітарної влади. Влади, метою якої була авантюра – побудова за будь-яку ціну світової комуністичної держави. А згідно крилатого гасла: „Мета виправдовує засоби", будь-які національні почуття або прояви, як і інакодумство, підлягали негайному осудженню і знищенню.

Ось з якою владою довелось практично наодинці боротися українському селянству, після остаточного утвердження з 1920 р. більшовицького режиму в Україні. Це жорстоке протистояння селянства з більшовизмом тривало протягом кількох десятиріч XX ст., адже саме селянство було головним виразником, носієм і водночас захисником національних постулатів українства. І, тільки голодомором більшовицька тоталітарна антиукраїнська влада змогла зламати і підкорити волелюбний український народ.

1.2. Селянська війна проти більшовицької влади на Поділлі у 1920-1922 рр.

Восени 1920 р. більшовицька влада силою утверджується на більшості території України. З цього часу розпочинається черговий етап громадянської війни – селянська війна проти загартованих в боях дивізій Червоної армії.

„Політичний бандитизм", так більшовики назвали новий виток громадянської війни, після ліквідації польського і врангелівського фронтів, набрав масового і довготривалого характеру. Ще в травні – червні 1920 р. спроби С. Петлюри підняти селян на всеукраїнське збройне повстання у союзі з поляками зазнали невдач, а вже в листопаді – грудні десятки тисяч українських селян взялися за зброю.[15]

„Момент, який переживає Республіка, найбільш небезпечний з тих, які будь-коли переживала радянська влада", – констатував у січні 1921 р. один з ідеологів більшовизму М. Бухарін.[16]

Два роки продовжувалось кровопролитне протистояння. Жорстокі бої точилися і на Поділлі, яке було особливим регіоном: пролетарських центрів на Поділлі не було, переважну більшість населення становило селянство; Поділля було прикордонною губернією, що давало змогу повстанським загонам оперувати, перетинаючи кордон з Румунією та Польщею; подоляни майже стовідсотково були людьми релігійними.

Що ж змусило селян після семи років імперіалістичної та громадянської воєн взятися за зброю? Які причини заставили їх піднятись на боротьбу проти більшовицької влади? Насамперед – це політика „воєнного комунізму" з притаманними їй військовим станом та продовольчою розкладкою.

Продовольче питання, в зв'язку з корінною ломкою системи господарювання, було постійною проблемою для бішовицької Росії. Вже з появою перших військових частин на території України під командуванням Антонова-Овсієнка в січні 1918 р. голова РНК Ленін телеграфував: „На милість Бога, найбільш енергійними і революційними способами надсилайте сюди хліб, хліб, хліб! Інакше Петроград пропаде. Організуйте спеціальні поїзди із загонами військ і відсилайте разом. Подавайте звістки щодня! На милість Бога."[17]

Одночасно надійшла телеграма і Надзвичайному комісару Району України Г. К. Орджонікідзе: „Харків. Продовжуйте, ради бога, з усієї сили добувати продовольство,

організовувати спішно збір і зсипку хліба, щоб встигнути налагодити постачання до бездоріжжя. Вся надія на Вас, інакше голод на весну неминучий...”[18]

Більшовицький уряд, як і царсько-імперський, продовжував вбачати в Україні свій власний регіон.

В жовтні 1920 р. Ленін засвідчив: „Ми беремо хліб з Сибіру, беремо з Кубані, але не можемо взяти його з України, так, як там кипить війна, і Червоній армії доводиться боротися проти банд, якими вона кишить...”[19]

Після свого утвердження в Україні, більшовики встановили продрозкладку з другої половни 1920 р. в розмірі 160 млн. пудів хліба.[20] Для порівняння, білогвардійцями Денікіна було зібрано в попередньому році біля 8 млн. пудів.[21]

В 1921 році план хлібозаготівельної продрозкладки збільшився до 171 млн. пудів[22] і посилено виконувався і, це при тому, коли селяни України зібрали в даному році всього 444 млн. пудів зерна (до І світової війни, в 1913 р., збір українського зерна становив 1 млрд. 145 млн. пудів).[23]

Хлібозаготівельна продрозкладка для Поділля в 1921 р. становила 18 млн. пудів збіжжя.[24] Вилучення хліба в подільського селянства було покладено на військові частини. Робітничі бригади, комбіди, КНС, сільські ради не могли забезпечити збір такої значної кількості хліба та інших продуктів харчування. У наказі № 4 начальника Подільської губернської дільниці від 14 січня 1921 року читаємо: „Цілком таємно. Для успішного проведення розкладки в Подільській губернії на всі види продуктів наказую: для роботи у Вінницькому повіті командиру Башкирської дивізії виділити полк кавалерії..., в Літинському повіті... виділити другий полк в розпорядження т. Васильєва, в Жмеринському повіті... виділити роту в розпорядження продкомісара т. Підгаєць, в Летичівському повіті... виділити батальйон 60 дивізії... Всі виділені для проведення продрозкладки військові сили повинні всебічно сприяти продагентам у виконанні продрозкладки, вивозі хліба, супроводженні грузів до зсипних пунктів”.[25]

Причому, під час виконання продовольчих завдань, досить часто червоноармійці допускали свавілля та жорстокість у відношенні до місцевого мирного населення, що викликало невдоволення навіть у партійних керівників. Так, у доповідній записці член бюро Вінницького повітового партійного комітету Ільницький вказував на те, що в 10 селах повіту (Юзвин, Пултівці, Ільківка, Висківка, Бохоники, Черлинків, Шкуринці, Широка Гребля, Тютьки, Сабарів) сільське населення було дуже незадоволене поведінкою червоноармійців ескадрону зв′язку кінного корпусу. Значна частина червоноармійців поводила себе „по-бандитськи”: у нічний час грабувала селянські посіви, здійснювали самочинні обшуки в хатах, наносили селянам побої, домагались жінок.[26]

Селяни відмовлялися визнавати владу (протягом 1917-1920 років влада змінювалась неодноразово), яка їх грабувала і примушувала виконувати та перевиконувати хлібозаготівельні завдання. Так, у травні 1921 року, після неодноразово уже проведених продовольчих місячників, на території України знову проголошується ударний місячник хлібозаготівлі. Про це зазначалося в телеграмі Подільського губкому КП/б/У місцевим органам влади: „Становище в даний момент в масштабах всієї Республіки змусило ЦК КП/б/У з 7 травня проголосити на території всієї України продовольчий місяць, який повинен ліквідувати продовольчу кризу. Для Подільської губернії цей продовольчий місяць, який повинен розпочатись згідно постанови губкому з 15 травня, повинен стати ударним і виконаний, щоб то не стало, в розмірі 1,5 млн. пудів хліба. Продовольчий місяць, проголошений в березні, не дав результату з причин недостатньої напруги усіх партійних сил в цьому напрямку”.[7]

Як засвідчують архівні джерела, методи збору хліба залишались ті ж самі – це були методи продрозкладки, яка діяла і продовжувала базуватись на насиллі. Один із секретарів Ольгопільського парткому на нараді відповідальних працівників 24 травня 1921 року заявив про те, що в усіх центральних губерніях Росії продрозкладка уже виконана на всі види продуктів і там розпочався вільний товарообмін, а в Україні розкладка виконана тільки на 40% (65 млн. пудів хліба) і єдиним засобом отримання стовідсоткового результату залишається продрозкладка.[28]

Отже, незважаючи на рішення 10 з’їзду РКП(б), який відбувся в лютому 1921 р., НЕП на Поділля не прийшов, у селян продовжували відбирати усі лишки продовольства, яких практично

уже не залишилося. У зв'язку з цим і місячники, проголошені партією, не могли бути виконані. Однак, більшовицька влада продовжувала насильницьку продрозкладку.

Окрім продовольчих завдань, які стояли перед червоноармійськими дивізіями, на них також, у зв'язку з введенням військового стану на Поділлі в листопаді 1920 року, покладались і внутрішньополітичні завдання. В наказі № 1 начальника Подільської губернської дільниці акцентувалось, що з метою узгодження діяльності військових частин для боротьби з „бандитизмом" і зміцнення радянської влади, а також для створення максимальних умов продорганам, Подільська губернія ділилась на дільниці, а військові частини дислокувались: 60 стрілецька дивізія займала Проскурівський, Кам'янець-Подільський, Ново-Ушицький, Летичівський повіти; 24 стрілецька дивізія – Вінницький, Літинський, Жмеринський, Могилів-Подільський повіти; 12 стрілецька дивізія – Брацлавський, Гайсинський, Ямпільський, Ольгопільський повіти. Начальники повітових дільниць несли відповідальність за "революційний порядок" на території їхніх дільниць.[29]

В першу чергу за ініціативою начальників повітових дільниць та командирів військових підрозділів на Поділлі почали утворюватись і місцеві комуністичні органи влади: ревкоми і комнезами, а для виконання продовольчих завдань – продовольчі комітети. Ці перші „органи влади", що утворювались за допомогою військових частин, практично не мали в своєму складі українців. Так, із 12 працівників Ольгопільського повітового продовольчого комітету 6 були росіянами, 5 – євреями і 1 – поляком. Причому, 7 чоловік були відкомандировані із Червоної армії, 3 – прислані з м. Вінниці і тільки 2 проживали до цього часу на території повіту.[30]

Таким чином, з листопада 1920 р. на території Поділля вирішення всіх політичних та економічних завдань: створення місцевих більшовицьких органів влади, придушення повстанського селянського руху, виконання продовольчих планів здійснювали 12, 24 та 60 стрілецькі дивізії Червоної армії. Але і їх стало замало. У зв'язку з наростаючим опором селянства (тільки в Ямпільському повіті на початку 1921 р. налічувалось близько 12 тис. повстанців)[31], навесні 1921 р. для боротьби з повстанськими селянськими загонами на Поділля прибув кінний корпус „Червоного козацтва" під командуванням В. Примакова. У своєму листі в травні 1921 р. до голови Постійної Наради по боротьбі з „бандитизмом" Раковського заступник голови Подільського губревкому Ракітов писав: „З 12 повітів Подільської губернії найбільші прояви бандитизму у трьох: Гайсинському, Брацлавському та Ольгопільському. В квітні боротьба з повстанським рухом прийняла плановий та серйозний характер, а зосередження в повітах трьох дивізій дало можливість ще більш посилити боротьбу з бандитизмом. Виїхавши на місце бойових дій, польова Губнарада роботу проводила в таких напрямках: знищення діючих банд, виявлення бандитів та їх агентів, які з різних причин знаходились у своїх домівках, встановлення та зміцнення радянського апарату на місцях. Тепер, з прибуттям дивізій т. Примакова, можна сміливо говорити, що розпочату роботу вдасться не тільки продовжити, а й посилити".[32]

Окремо про дивізії так званого „червоного козацтва" – ніякого козацтва не було, полки дивізій формувалися в основному з інтернаціоналістів Сходу для підтримки революції в Угорщині. Але із світовою революцією не склалося, а потужний опір повсталих українських селян змусив більшовиків кинути проти них зазначені військові підрозділи, які в архівних джерелах зазначені – „черкиздивізія", „башкирдивізія".[33]

Загалом п′ять регулярних, з бойовим досвідом, дивізій Червоної армії душили опір селянства Поділля, називаючи це „розпочатою роботою", їм активно допомагали ескадрони Григорія Котовського, які базувались північніше (разом – не менше 50 тис. червоноармійців). Проти повстанців також були задіяні війська "ЧОН", загони ЧК і "Продміліції", прикордонні частини[34] – це свідчить про масовість, активність та бойовитість повстанських селянських загонів на Поділлі у 1920-1922 рр.

Наступна причина, яка викликала потужний опір селянства. – надання більшовиками надзвичайних владних повноважень позасудовим органам: революційним трибуналам та органам ЧК. Про це свідчить лист членів комнезаму містечок Старої та Нової Ободівки Ольгопільського повіту до губвійськнаради. В ньому зазначалось, що представники різних комісій та особливих відділів заарештовували і забирали з собою десятки мирних людей, вчиняючи над ними самосуд, не дозволяючи довести селянам свою невинність. Розстрілювали селян тільки за те, що декому не

сподобались „селянські фізіономії” або дуже сподобались їхні чоботи. Місцевих жителів Ковтуна і Мельника розстріляли нібито за „спробу втечі”. Автор листа вказував на те, що всі ці незаконні дії „надзвичайок” підривали авторитет радянської влади, у селян склалась невпевненість у завтрішньому дні і десятки їх, не очікуючи арешту, йшли в ліси, поповнюючи повстанські селянські загони.[35]

Не могло не відбитися на ставленні до радянської влади і проведення масової насильницької мобілізації подільської молоді до лав Червоної армії. Після вигнання білополяків, не обтяжуючи себе клопіткою агітацією, більшовицька влада хотіла примусово змусити селян служити в рядах її армії. Розпочалось масове дезертирство.

Ще в серпні 1920 р. вийшов наказ голови Центральної комісії з дезертирства Артанова про боротьбу з дезертирством в Україні. За ним усі села ділились на 5 або 10 хат і призначався відповідальний за дезертирів, який досить часто „за недостатню пильність” разом з дезертирами ставав перед судом революційного трибуналу. Вирок ревтрибуналу, як правило, був один – розстріл.[36]

Цей наказ, який ще називали „Наказ про п′ятихатки”, передбачав поділ сіл на три табори: дезертирські, групи п′ятихатніх та нейтральне населення. Наказ порушував єдність дезертирів з селянством, пятихатні змушені були, явно чи конспіративно під страхом смерті, давати агентурні дані на дезертирів, вселяючи недовіру між усіма трьома таборами. Також в майбутньому п’ятихатні повинні були стати перевіреними в роботі прибічниками радянської влади і на них змогли б опиратися комнезами. Дезертири мали поповнювати червоноармійські ряди, а не повстанські загони. І, що важливо, влада намагалася встановити кругову поруку на селі, кожен мав відповідати не тільки за себе, але й за усіх.

„Наказ про п’ятихатки” був одним із перших після захоплення більшовиками України, який став сигналом для нечисленних прибічників нової влади до розколу українського села, до виявлення, насильного притягнення та об’єднання усіх комуністичних сил воєдино для встановлення радянської влади в Україні. „На Україні ще є місця, де не ступала нога комуніста”, – говорилось у промові заступника начальника Київського військового округу Голікова.[37]

У цей же час по всій Україні відбувалось вилучення церковних цінностей. Більшовики пояснювали цю насильницьку акцію відсутністю коштів для допомоги голодуючим і боротьбою з економічною кризою. Серед населення Поділля, яке в переважній більшості було віруючим, наростало обурення і гнів. З листа у Подільську губернську Комісію з вилучення цінностей: „Ямпільська повітова комісія з вилучення цінностей доповідає, що рахуючись з ударністю роботи все ж треба враховувати, що селянство виховане на різних туманних релігійних віруваннях, і в зв’язку з цим виникали різні ексцеси. Потрібна сама широка роз’яснювальна робота... У всіх церквах були зроблені описи вилученого, випадків крадіжок не було. Вилучення в Ямпільському повіті закінчено 11 травня. В зв’язку з тим, що у Ямпільському повіті відсутні монастирі, а у всіх церквах тільки срібло – золота вилучено не було. Всього вилучено 14 пудів і 9 фунтів срібла”.[38]

Більше того, представники більшовицької влади для боротьби з „релігійними забобонами в Україні” розпочали у 1921 р. розкривання (розпечатування) мощей Святих, і тільки термінова секретна телеграма ЦК КП(б)У, надіслана з м. Харкова, призупинила цей вандалізм. У телеграмі пропонувалось місцевим органам влади тимчасово утриматись від подібних методів для того, щоб попередити масову містифікацію, пов’язану з дією мощей, оскільки траплялися випадки нетлінності їх. Також вищі партійні органи влади, хоча і визнавали цей метод антирелігійної боротьби правильним, рекомендували зосередитись на інших “невідкладних завданнях революції”.[39]

Підсумовуючи вище зазначене, можна констатувати, що основними причинами, які призвели до селянської війни проти більшовицької влади в Україні, зокрема на Поділлі, у 1920-1922 рр. були:

-політика „воєнного комунізму”: запровадження військового стану, примусове насадження більшовицьких органів влади, спроби швидкої „радянізації” селянства;

- здійснення насильницьких продовольчих реквізицій;

- свавілля підрозділів Червоної армії стосовно мирного населення;

- репресивні дії загонів ЧК та ревтрибуналів;

- проведення примусової мобілізації молоді до лав Червоної армії;

- переслідування більшовиками церкви та вилучення владою церковних цінностей.

- прагнення селянства до відновлення влади УНР та утвердження Соборної незалежної України;

Селянський повстанський рух був часто стихійним, не достатньо організованим, з партизанськими методами боротьби, але він мав національне спрямування. Селяни зрозуміли, що вийти із такого скрутного становища у боротьбі з сильним та жорстоким ворогом можна тільки здобувши національну незалежність. Серед діючих повстанських загонів були й такі, які мали чітку організовану військову структуру та належну дисципліну. Підтверджують це накази командира Надбужанської повстанської дивізії від 1921 р.: „29 лютого. Згідно наказу Головного отамана військ Української Народної Республіки я, отаман Хмара, приймаю командування повстанською Надбужанською дивізією... Повстанська дивізія є діючою частиною українського війська і підпорядковується наказам УНР... Забороняється категорично: п'янство, пограбування, безпідставані постріли, а також нечемне поводження з мирним населенням...

10 березня. Висловлюю подяку старшинам та козакам за взяття м. Брацлава і відважний бій з комуною...

14 березня. Щиро дякую козакам за те, що вони при взятті м. Теплик нашою дивізією поводились з місцевим населенням чемно...

22 березня. Панове старшини та козаки.., ми сформували бойову частину і розпочали визволення неньки України від чужинців, тому ми повинні діяти воєдино, як рідні брати...

27 березня. Звернення до червоноармійців. Ми козаки 114 повстанської Надбужанської дивізії запитуємо вас, для чого ви прийшли на Україну? Навіщо мучите наших жінок, сестер, матерів? Ми вас просимо піти геть, поки не пізно, Не заставляйте нас проливати вашу кров...”[40]

З повстансько-партизанським штабом, який знаходився на території Польщі і який очолював Юрій Отмарштайн, тісний зв'язок підтримували повстанські отамани Гальчевський, Шепель, Заболотний, Яворський, Якубенко, Кравченко, Дорошенко, Годзиківський, Харченко...[41]

Але селянська війна не зупинила більшовиків – втратити Україну – було смерті подібно, і, проти наростаючого опору селянства „Постійна Нарада по боротьбі з бандитизмом” (створена в лютому 1921 р.) у квітні – травні 1921 р. вводять крайньо репресивні заходи: систему заручників, систему відповідальників (відповідачів); організовують діяльність „надзвичайних трійок”; формують „летючі ескадрони”, завданням яких стало переслідування повстанських загонів до їх повної ліквідації (повстанці в 1921 р. змінили тактику боротьби з червоноармійськими частинами, діючи невеликими загонами).[42]

Влада дала зрозуміти селянству, що на будь-який акт непокори вона відповість новими репресивними заходами.

Особливо відчутно вразили по бойовитості повстанців системи заручників, відповідачів і „надзвичайних трійок”. Ці репресивні засоби були спрямовані на те, щоб ліквідувати основу, кореневу систему, яка живила повстанський рух, – вони призначалися для всього непокірного селянства України.

12 квітня 1921 р. до Подільської губернської дільниці надійшов наказ Центральної комісії по боротьбі з дезертирством при Раднаркомі УСРР, підписаний головою РНК УСРР Х. Раковським і командуючим збройними силами України та Криму М. Фрунзе. В наказі йшлося про запровадження в Україні проти повсталих селян системи заручників. Надсилалась відповідна „Інструкція про заручників”. Контроль за виконанням наказу та дотриманням вимог „Інструкції про заручників” покладався на Центральну постійну нараду по боротьбі з бандитизмом, на Поділлі – на аналогічну губернську нараду.

В інструкції передбачалося, що заручників вилучатимуть насамперед у тих районах, які проголошувались „ударними з бандитизму”. Зокрема ті, де активно діяли повстанці, а також ті, де люди мали багато зброї і реальною була загроза нових повстань.

Бралися заручники і там, де місцеві мешканці постачали харчами та зброєю загони повстанців, переховували противників більшовицької влади і відмовлялися здавати зброю.

В кожному окремому випадку перед взяттям заручників проголошувався термін, протягом якого місцеве населення повинно було виконати всі вимоги влади.

Заручниками ставали переважно заможні селяни, які користувалися впливом серед земляків, а також особи, яких підозрювали у співчутті до „бандитів", та родичі повсталих. Населення попереджали, що у випадках проявів „бандитизму" в їхній місцевості проти представників влади, після відходу військового загону, заручники будуть розстріляні.[43]

Незаконні арешти відбувалися у кожному повіті. Так, у вересні 1921 р. Ладижинську волость було проголошено „ударною по боротьбі з бандитизмом", і одразу розпочались арешти заручників. З Ладиждина було взято 20 селян, з Лукашівки – 15, з Білоусівки та Паланки – по 10, з інших сіл – по 3. Селам був висунутий ультиматум: здати зброю та військове майно. За кожного заручника селяни мусили здати по 10 гвинтівок. В разі невиконання вимоги заручників мали розстріляти, а їхнє майно конфіскувати та передати комнезамам. В районі, де вбили двох агентів особливого відділу (інформаторів), наказувалося провести розслідування і якнайсуворіше поставитися до винних. Надзвичайна комісія мала виділити для цих заходів необхідні збройні сили.[44]

Найчастіше заарештовували близьких родичів повстанців. Так, 25 квітня 1921 р. до Подільської ЧК надійшла телеграма начальника відділу по боротьбі з бандитизмом ВУЧК С. Дукельського з наказом: у зв'язку з посиленням „бандитизму" і щоденною загибеллю десятків червоноармійців негайно розшукати близьких родичів повстанців та взяти їх на облік. Заручниками, у першу чергу, мусили стати матері, жінки та діти повстанців. Після їх арешту слід було повідомити населення, що в разі будь-яких проявів антирадянщини арештовані будуть розстріляні, а повстанцям – висунути ультиматум, що тільки після їхньої явки з повинною рідні вийдуть на волю.[45]

19 квітня 1921 р. РНК УСРР ухвалив постанову „Про діяльність надзвичайних трійок". Постанову підписав заступник Голови РНК УСРР В. Чубар. Раднарком України доручав Постійній нараді по боротьбі з бандитизмом видати інструкцію, яка б точно визначала умови утворення та діяльності надзвичайних трійок, покладені на них завдання, їхні права та відповідальність. В інструкції потрібно було врахувати: 1. Надзвичайні трійки утворювались при загонах, які вели активну боротьбу з „бандитизмом", і за умови, що в цій місцевості оперували озброєні повстанські загони, перешкоджаючи заходам радянської влади (такі райони проголошувались „ударними"); 2. На надзвичайні трійки покладалась „безпосередня розправа" з повстанцями, захопленими внаслідок операцій;

3. Надзвичайна трійка утворювалась на період виконання загоном завдання, до неї входили комісар загону або командир, представник місцевої влади та представник ЧК;

4. Надзвичайним трійкам надавалось право розстрілу повстанців. Особи, до яких цю міру не можна було застосовувати, передавались у ЧК та ревтрибунали; 5. Надзвичайні трійки про свою діяльність звітували губернській нараді по боротьбі з бандитизмом, яка здійснювала контроль за ними; 6. Окрім надзвичайних трійок, при загонах створювати інші органи з такими повноваженнями заборонялось, за винятком ревтрибуналів та ЧК.[46]

Більшовицькі „трійки", а по-суті – каратели, жорстоко придушували опір селянства Поділля. Так, в матеріалах постанови Подільської губвійськнаради від 16 серпня 1921 р. йшлося: „Беручи до уваги, що бандитизм в Літинському районі не ліквідований до цього часу, запропонувати ревтрійці (надзвичайній трійці) експедиційного загону продовжити свою роботу до подальшого розпорядження губвійськнаради. Враховуючи, що бандитами в Літинському районі вбито цілий ряд відповідальних радянських працівників (т. Литвиненко) і до цих убивств населення району відносилося вкрай співчутливо, запропонувати згаданій ревтрійці розстріляти в районі не менше 10 осіб із числа злісних куркулів, незалежно від наявності звинувачення їх в бандитизмі. Т. Примакову і Заковському простежити за виконанням цієї постанови".[47]

Розстріли повстанців та селян, які їх підтримували, продовжувались також і в наступні роки. Так, 26 квітня 1922 р. в Ольгопільському повіті, в зв'язку з посиленням опору більшовикам, була створена „Надзвичайна трійка" у складі Дудника, Матвіїва та Лапіна з „надзвичайними повноваженнями, аж до права розстрілу учасників банд та їх спільників". [48]

Винахідливість більшовиків проти повстанців не знала меж. 30 травня 1921 р. у „Подільську Губнараду по боротьбі з бандитизмом" надійшов наказ голови аналогічної наради Київського військового округу Затонського про запровадження в Україні і на Поділлі системи

відповідачів. Ця система передбачала відповідальність усього населення перед більшовицькою владою за „прояви бандитизму” в їхньому районі, призводила до розшарування селянства, намагалася застосуванням кривавих репресій покінчити з повстанським рухом.

В „В інструкції про призначення відповідачів” зазначалося, що відповідачі призначалися спеціальною комісією у складі двох представників губвійськнаради та представника волосного комнезаму. Примітки до наказу уточнювали механізм виконання, а саме: „Примітка 1. Відповідачі призначалися із розрахунку: один на двадцять хат в селах, не менше двох на висілках, не менше одного на хуторах. Примітка 2. Члени комісії персонально відповідали за правильне призначення відповідачів, щоб останні були не з числа бідняків, в разі наявності куркульських елементів. Примітка 3. Громадяни, які через непорозуміння потрапляли у відповідачі, повинні були оскаржити діяльність комісії у повітраді. Примітка 4. Відповідачі, на відміну від заручників, залишались на місці проживання і не мали права покидати село без дозволу місцевого комнезаму. Примітка 5. Жодний прояв бандитизму не повинен був залишатися непокараним. У випадку вбивства представника влади, відповідачів розстрілювалося вдвічі більше. Хто саме мав бути розстріляним, вирішував жереб, який тягнули самі відповідачі. Примітка 6. Якщо тіло вбитого було приховане, кара збільшувалась у два рази. Коли ж убивство було вчинено поміж селами – відповідали відповідачі сусідніх сіл. У випадках, коли було схоплено бандита чи дезертира без повідомлення відповідального, останній платив штраф (пару коней або корів чи 200 пудів хліба). Примітка 7. Майно сімей, члени яких знаходились у бандах, конфісковувалось на користь комнезамів. Примітка 8. Відповідачі, за допомогою яких була розгромлена банда, переводилися у кандидати, а вдруге – звільнялись від відповідальності. Усі військові та цивільні представники радянської влади попереджалися, що за всяку несправедливість та непокараність щодо відповідачів і місцевого населення, будуть каратися нарівні з бандитами. Повітрада повинна була повідомляти губнараду про всі випадки вжитих репресій”.[49]

В даній інструкції акцентувалась увага й на тому, щоб ця акція відбувалась насамперед „у бандитських районах” та проходила якнайбільш „урочисто”, обов’язково на зборах усієї людності села. Наголошувалося, що головною метою системи відповідачів є „внесення розбрату в села та розшарування селянства”. Мала виникнути така атмосфера, коли „бандити” будуть боятися, що їх видадуть, а відповідачі боятимуться помсти з боку „бандитів” і стануть старанними інформаторами влади. Під час репресій, розстрілів відповідачів, рекомендувалось „бити на психіку” неспішним приготовленням жеребків, щоб надати можливість приреченому купити життя здачею повстанців.

Інструкція не обмежувала владу щодо конфіскації майна у повстанців та відповідачів – навпаки, в ній пропонувалося, щоб майно якнайчастіше потрапляло до незаможників, які, зацікавлені в конфіскаціях, активно доносили і на повстанців, і на відповідачів.[50] Цей наказ виконувався владою дуже ретельно, тому що у разі його невиконання представники влади на місцях підлягали суду ревтрибуналу.

Арешти та розстріли ні в чому не винних людей відбувались у кожному селі по всьому Поділлю. Так, в протоколах Жмеринської та Гайсинської повітових військових нарад зазначено: „Відповідачів села Мальчівці Комендру Мусія Макаровича, 46 років, – розстріляти. У Богданюка Наума Івановича – конфіскувати майно.

Відповідачів села Радівка громадян Постоловського Михайла Федоровича, 40-ка років, Родзієвського Андрія Пилиповича – розстріляти. Відповідачів села Кудіївці громадян Нелепу Григорія Романовича, 20-ти років, та Груніна Якова Костянтиновича, 50-ти років, – розстріляти. Відповідачів села Слобода-Носковецька громадянина Мельника Якова Семеновича, 50-ти років, – розстріляти, у Рижика Михайла Андрійовича та Кушніра Тимофія Андрійовича – конфіскувати майно...

Про зв’язок з бандою. Розстріляти таких зв’язківців і укривачів бандитів: Кузьменка Костянтина, Токаренка Дмитра, Токаренка Луку, Краснощокову Марфу. Передати суду ревтрибуналу: Балана Василя та Майбороду Прокопа”.[51]

З протоколу засідання Летичівської повітової військової наради від 17 липня 1922 р.: „Відповідачів Волковинецького району громадян Гофмана Северина Петровича, Павловського Г. Ф., Шиповича Дмитра Васильовича – розстріляти за невиконання обов’язків відповідачів”.[52]

Отже, не змігши подолати збройний опір українського селянства за допомогою червоноармійських багнетів та „надзвичайок", більшовицька влада запроваджує й узаконює навесні 1921 р. репресивні заходи, які повинні були розколоти, залякати та остаточно знекровити селянство України. Масові розстріли не тільки повстанців, а й мирного населення без суду і слідства, терор через систему заручників, відповідачів та надзвичайних трійок, засвідчили, що нова влада піде на будь-які крайнощі для досягнення своєї мети. Під час репресій 1921 р. в Україні загинули тисячі невинних людей, що не могло не залишити сліду і не відбитись надалі на ставленні більшості українців до більшовицької влади.

Протистояння стає ще більш жорстоким та кровопролитним, більшовики розстрілюють сотні заручників і відповідальників, на що повстанці відповідають ще більшим опором, вбиваючи представників влади та червоноармійців.

Важливо констатувати, що в цей період жорстокого протистояння селянства з більшовизмом, в Україні, в тому числі на півдні Поділля, розпочався масовий голод.

Значна частина науковців стверджують, що голод 1921-1922 рр., спровокований, беззаперечно, економічною політикою більшовиків, був використаний владою і як засіб проти повстанського селянського руху. Це підтверджують документальні джерела, в яких зафіксовані офіційні виступи тодішніх керівників КП(б)У. Так, в своїй промові на 6 конференції КП(б)У (грудень 1921 р.) М. Скрипник заявив: „Хіба не було очевидно, що ми йдемо до голоду? ЦК затримував це питання. Йшов тиждень за тижнем, місяць за місяцем, і тільки тепер ми бачимо вочевидь помилку, виявлену тут. Ми тоді не насмілювалися говорити, що у нас, в нашій благодатній Україні – голод".[53]

Ще різкіше, з наголосом не на „помилці", а на злочині, з мотивуванням причин цього злочину висловився Х. Раковський у листі до Леніна 28 січня 1922 р., наголошуючи, що влада проявила злочинну недбалість, відправляючи хліб в першу чергу в радянську Росію.[54]

Інтенсивне вилучення продуктів харчування в селянства призвело до голоду в 1921 р. і в південних районах Поділля. Так, в протоколі загальноміських зборів Могилів-Подільської парторганізації зазначалося: „Загальноміські збори партійної організації констатують про надзвичайно важке становище в Республіці, зокрема, в Могилів-Подільському повіті у зв'язку з голодом і відсутністю насіння для проведення посівної кампанії..."[55]

Таким чином, голод 1921-1922 рр. в Україні став одним із засобів придушення селянського повстанського опору політиці більшовицької влади.

Зрозумівши, що селянська війна в Україні (з партизанськими методами боротьби) може затягнутися надовго, більшовицьке керівництво, окрім репресивних заходів, запроваджує амністію для повстанців. Амністія була прийнята V Всеукраїнським з'їздом Рад у березні 1921 р. і стала інтенсивніше застосовуватись з середини 1921 р. та в 1922 р. Всього, після того, як селянський збройний опір в Україні пішов на спад, щоб зберегти життя, з повинною з'явилися 169 отаманів та 9357 повстанців.[56]

Українській амністії передували також багаточисельні антибільшовицькі повстання у 1921 р. в самій Росії. Найбільші з них – Кронштадський „заколот" та селянське повстання в Тамбовській губернії – були буквально „потоплені в крові".[57] Всі ці події – потужний опір більшовикам та загроза втратити владу, спонукали їх до тимчасового відступу від масового терору й переходу до Нової економічної політики.

З осені 1922 р. і на Поділлі відбувається поступовий перехід до політики НЕПу, продрозкладка замінюється продподатком. На цей час українське селянство вже було знекровлене війною. За даними „надзвичайки", всього в Україні було ліквідовано на цей час 29612 повстанців та понад 400 отаманів.[58]

Понесли втрати і регулярні червоноармійські частини. Точні дані відсутні, але про великі втрати можна судити з окремих архівних документів. Так, у телеграмі, надісланій у Харків ВУЧКА в серпні 1921р., Голова Подільської Губвійськнаради терміново просить поповнення для 112 полку в кількості 1500 чоловік, у зв'язку з складністю боротьби з „бандитизмом" та великими втратами.[59]

Невдалий „Листопадовий рейд" 1921 р. Тютюнника та його сподвижників, розстріл більшовиками з кулеметів біля с. Базар 359 полонених повстанців, також не сприяв продовженню повстанського селянського руху.[60]

Боротьба проти радянської влади поступово спадає, але ще не один рік загони Гальчевського й інших селянських ватажків, перетинаючи кордон, наводили жах на представників більшовицької влади. Так, у другій половині 1922 р. кілька разів повітові центри Летичів та Літин здобували повстанці на чолі з Я. Гальчевським .[61] У цей же час активно протидіяв більшовицькій владі в Гайсинському повіті повстанський загін під командуванням Левченка.[62]

Отже, 1920-1922 рр. в Україні, зокрема на Поділлі, були роками кровопролитної збройної боротьби українського селянства з більшовицькою владою, яка багнетами червоноармійських полків утвердилася в республіці. Але громадянська війна не закінчилася на теренах України, вона тільки змінила форми опору: спротив новій владі став менш відкритим. Український народ не втратив надії стати господарем в Україні.

Підсумовуючи викладений матеріал даного розділу, необхідно також зазначити, що глибокі політичні протиріччя між більшовизмом та українським селянством так і не були ліквідовані впродовж наступних 20-х рр. XX ст. Тільки в економічній площині відбулися зміни на краще в стосунках влади та селянства, в зв'язку з введенням НЕПу. Але, як тільки, наприкінці 1927-1928 рр., НЕП заміниться економічними наростаючими утисками, повстанські тенденції в Україні також набиратимуть обертів. А реальність нової селянської війни в Україні наприкінці 20-х рр. вже не входила в плани більшовицьких вождів. Тому, остаточно розправитися з наростаючим опором українського селянства і, врешті, комунізувати село, антиукраїнська влада вирішила через задіяння у 1928-1932 рр. цілої системи злочинних технологій: фінансовими поборами (реквізиції коштів та майна), колективізацією (відбір землі та засобів виробництва), розкуркуленням (відбір власності та депортації селянських сімей на Північ), вилученням до останку продовольства в селянських родин.

І саме задіяння більшовиками останнього зазначеного механізму проти українського селянства – відбір до останку продуктів харчування, чого не відбувалося в інших республіках СРСР, дає нам право стверджувати, що в 1932-1933 рр. відбувся спланований Голодомор-Геноцид українського народу.

ІІ. Експропріація більшовиками селянської власності у 1927-1933 рр.: фінансові визискування, колективізація, розкуркулення.

2.1. Фінансова політика в українському селі у 1927-1933 рр.

Прийшовши до влади у 1917 р., більшовики одразу розпочали експропріацію власності поміщиків і буржуазії. Екстремізм їхнього гасла – експропріація експропріаторів – пояснювався несправедливою організацією суспільства, в якому навіть після революції 1905-1907 рр. провалювались будь-які спроби реформ, а також крайнощами багаторічної імперіалістичної війни.

Після здійснення експропріації буржуазії та поміщиків більшовицьке керівництво негайно поставило питання і про зміну соціального статусу тих соціальних прошарків, кого вони називали „дрібною буржуазією". Так, стосовно долі дрібних виробників і селян-землеробів, В. Ленін підкреслював: „Головне питання революції полягає тепер у боротьбі проти цих двох останніх класів, щоб звільнитися від них, треба застосувати інші методи, ніж у боротьбі проти великих землевласників і капіталістів".[1] Отже, потрібно було застосувати інші методи, але все ж „звільнитися від них".

Дана більшовицька доктрина вимагала, щоб селяни негайно відмовилися від землі, живого і неживого ременанту в ім'я незрозумілих їм цілей.

Проте вимушене запровадження нової економічної політики тимчасово призупинило перетворення селян-власників на пролетарів.

Повернення наприкінці 1927 р. більшовицької верхівки до політики „воєнного комунізму" спричинило нову хвилю експропріації селянської власності, яка закінчилася в ході насильницької суцільної колективізації та розкуркулення трагічним голодомором.

Для реалізації планів експропріації більшовики використовували в українському селі найрізноманітніші заходи, єдиною метою яких було – вилучення селянських коштів та продовольства.

Щодо коштів, то тільки серед обовязкових державних фіскальних платежів, які українські селяни повинні були сплатити, значилися: сільськогосподарський податок, кошти на

самообкладання, „експертне" індивідуальне оподаткування, державні позики на індустріалізацію, державне „окладне" страхування, одноразовий збір на культурне будівництво.[2]

За невиконання хоча б одного завдання, селянське господарство штрафували в п'ятиразовому розмірі від несплаченої суми.[3] Несплата штрафу, як правило, призводила спочатку до часткової конфіскації худоби, продовольства і майна, а в кінцевому результаті – до відбору господарства – розкуркулення.[4]

Оскільки виконати численні фінансові зобов'язання було нереально – це підтвердить і більш детальний аналіз податкових повинностей в українському селі, напрошується висновок: планомірно і масштабно застосовуючи значну кількість фіскальних поборів, більшовицька влада тим самим цілеспрямовано спровокувала загальне розорення українського селянства і, як наслідок, трагічний голодомор 1932-1933 рр.

2.1.1. Єдиний сільськогосподарський податок.

Важливим, насамперед, у дослідженні податкової системи більшовицької держави, є аналіз статей закону про єдиний сільськогосподарський податок 1927/28 „окладного" року, який дає змогу зробити висновок, що вже на той час норми оподаткування були значно завищеними і стрімко розорювали одноосібні селянські господарства.[5]

У вказаному законі читаємо: „Розділ І. Загальні твердження. П. 1. Єдиному сільськогосподарському оподаткуванню підлягає вся людність, що займається сільським господарством...

Розділ ІІ. Вирахування оподатковуваного прибутку. П.13. Прибутки кожного окремого господарства обкладувані єдиним сільськогосподарським податком, вираховуються в грошових одиницях (карбованцях і копійках)...

П. 20. Для союзних республік встановлюються такі пересічні норми прибутковості нижчепозначених джерел з десятини землі (в карбованцях)":

Союзна республіка	Засіяної десятини	Ріллі дес– ни	Сіножаті дес - ни	Городу й баштанів	Садку дес – ни	Вино-градника	Тютюну дес – ни
РСФРР	42	31	20	150	125	200	200
Укр. СРР	52	36	30	150	150	180	200
Біл. СРР	50	33	25	175	120	-	-
ЗСФРР	45	30	-	140	150	200	250
Узб. СРР	30	-	-	200	200	330	310
Турк. СРР	35	-	-	300	300	500	-

Зазначені цифрові дані засвідчують, що українське селянське господарство повинне було сплатити протягом року податок за користування сімома десятинами (одна дес. - 1,1 га)[6] землі, яку вони орендували в держави,[7] у розмірі 798 крб.

Переважна більшість подільських господарств були малоземельними (0,75 дес. на особу),[8] тому в середньому одне господарство орендувало у більшовицької держави тільки біля 2-х дес. землі (на Вінниччині: від 1 до 2 дес. – 57 % селян, від 2 до 3 дес. – 24 %, від 3 до 4 дес. – 11 %).[9] У зв'язку з цим, зазначена вище загальна грошова сума суттєво зменшувалася і для переважної більшості селянських господарств становила приблизно 200 крб. Величина суми залежала ще й від того, під яку сільськогосподарську культуру використовувалася земля селянами.

Наступна таблиця засвідчує оподаткування прибутковості однієї голови худоби та вулика.[10]

Союзна рес-ка	Коня, верблюда	Великої рог.худоби	Вола	Осла	Вівці й кози	Свині	Вулика (рамки)
РСФРР	20	17	13	5	1,3	6	5
Укр. СРР	25	20	15	5	1,5	7	5
Біл. СРР	22	18	13	5	1,2	7	5
ЗСФРР	15	13	13	5	2,5	5	5
Узб. СРР	15	15	13	5	3	5	5

Турк.СРР	15	12	10	5	3	5	5

Вище вказані дані таблиці свідчать, що навіть при наявності в господарстві однієї голови кожного виду худоби та рамки вулика, сільськогосподарський податок для українського господарства зростав ще на 78,5 крб. і разом з податком на землю становив до 300 крб.

Але, з кожним роком, як підтверджують архівні джерела, величина сільськогосподарського податку в Україні тільки зростала.

Вже через рік, у 1929/1930 господарському році, який започаткував масову суцільну колективізацію (колгоспи тільки у вказаному році були частково звільнені від податку на землю і повністю звільнені від податку на худобу),[11] грошова сума єдиного сільськогосподарського податку для подільського одноосібного господарства відчутно зросла і становила (в карбованцях):[12]

Округи	Засіяної дес-ни	Ріллі дес-ни	Сіножаті дес-ни	Городу й баштанів	Садку дес-ни	Виноград-ника	Тютюну дес-ни
Проскурів. Округа	70	52	30	150	140	-	125
Кам'янец. Округа	61	50	30	150	140	160	125
Мог.-Под. Округа	62	48	30	150	140	200	125
Тульчинс. Округа	76	56	33	150	140	160	125
Вінницька Округа	78	57	30	150	140	-	125

Цифрові дані засвідчують, що найбільше сільськогосподарський податок для подільських селян виріс, в порівнянні з 1927/1928 господарським роком, на землю під посіви ярих та озимих зернових культур. Якщо у 1927/1928 господарському році з подільського селянського господарства за одну засіяну десятину держава збирала по 52 крб., то з початком суцільної колективізації на Вінниччині даний податок зріс до 78 крб., тобто, на 26 крб. Це, насамперед, поснюється намаганням більшовицької влади економічним тиском на одноосібного українського селянина досягти в найкоротші строки (1-2 роки) високих показників суцільної колективізації сільського господарства.

У той же час для аграріїв інших республік європейської частини СРСР, за вказаний вище період, розмір податку за засіяну десятину землі зріс всього на 4 крб., з 42 до 46 крб.,[13] а для кустарів та ремісників, які в переважно проживали в містечках, розмір податку з прибутку їхнього господарювання був взагалі зменшений на одну третину ставки.[14]

В наступному, 1931 господарському році (з цього часу „окладний рік для єдиного сільськогосподарського податку тривав з 1 січня по 31 грудня включно", у попередніх – з 1 жовтня),[15] більшовики, у зв'язку з масовим потужним опором колективізації в Україні, значно збільшать сільськогосподарський податок для одноосібників і на присадибні городні ділянки, садки та виноградники, відповідно: 230 крб. (було 150 кр.), 200 крб. (було 140 крб.), 350 крб. (було 160-200 крб.).[16]

Отже, протягом 1928-1931 рр. більшовицька влада в Україні, використовуючи єдиний сільськогосподарський податок, як механізм економічного тиску на українського селянина, відчутно збільшила його розміри з метою вилучення селянських коштів, розорення одноосібних селянських господарств, придушення опору суцільній колективізації та прискореного вступу селян до колгоспів.

Про важку економічну ситуацію в українському селі, в зв'язку з непомірними поборами, засвідчує значна кількість архівних джерел. Є серед них і звернення у вищі партійні інстанції навіть представників партійної номенклатури Вінницького окружкому КП(б)У. Так, член бюро Вінницького окружного парткомітету Ольховий Г.Д. (репресований у 1937 р.)[17] в доповідній

записці у 1930 р., повідомляв: „Приклад: селянин має три гектари землі, має п’ять душ сім’ї, посіяв озимини 1 га, озимини пересічна врожайність по Чечельницькому району рахується 80 пуд. (50 % - 40 пуд.). Насіннєва позика минулого року – 8 пудів і того, селянин повинен здати 48 пудів з гектара, у нього фактично залишається 32 пуда на 5 їдців. По нашим нормам п’ять їдців за рік з’їдять 70 пуд., по 14 пудів на їдця. Значить в селянина не вистачає 38 пудів на харчування. Я взяв приклад кріпкого селянина із контрактантів...”[18]

Але більшовицький тоталітарний режим не тільки не зупинився перед назріваючою голодною катастрофою, навпаки, він її ще й прискорив. У постанові ЦК КП(б)У „Про виконання фінансового і касового планів та директив про розгортання товарообігу” від 9 жовтня 1932 р. з грифом „Не для друку”, вказувалося: „В тих районах і селах, де припущено масовий недооблік і затаювання об’єктів оподаткування, провести наново нарахування сільськогосподарського податку... Цілком незадовільно провадилися робота у Вінницькій області по всіх елементах фінансового плану: мобілізація коштів, виконання касового плану, розгортання товарообігу...”.[19]

І це в той час, коли в Україні, в тому числі і в селах Поділля, вже лютував голодомор. Про смертність серед селянства від голоду систематично інформували обласні партійні керівники ЦК КП(б)У вже з весни 1932 р.[20]

Не змінилася ситуація і в 1933 р. Так, в селі Людовка Жмеринського району сім’я селянина Лєбєдєва, яка голодувала, повинна була сплатити різних податків на суму в 700 крб., серед них: сільськогосподарського податку – 130 крб., самообкладання – 188 крб. Про це повідомляв обласний військовий прокурор Вінницький обком КП(б)У, реагуючи на скаргу їхнього сина – червоноармійця.[21]

Таким чином, єдиний сільськогосподарський податок задіювався більшовиками і в роки голодомору, ще більше загострюючи продовольчу кризу, адже в разі відсутності коштів, у селян відбирали продовольство.

2.1.2. „Самообкладання” селянства.

Наступним механізмом експропріації селянської власності стало самооподаткування селянства. В період НЕПу селяни добровільно вирішували на сільських сходах скільки і для яких громадських заходів необхідно колективно зібрати грошей.

Головним чином зібрані кошти використовувалися: на шкільне і лікарняне будівництво; організацію лікарських, фельдшерських, ветеринарних і агрономічних пунктів; будівництво і утримання в селах соціально-культурних установ: бібліотек, хат-читалень тощо; протипожежну охорону; соціальний благоустрій – утримання в чистоті колодязів, ставків, озер, майданів, лазень...; будівництво і ремонт мостів, шляхів сполучення; покращання функціонування телефонного зв’язку та пошти. На будівництво дитячих садків та майданчиків, ліквідацію неписьменності, заходи кінофікації та радіофікації села, збільшення фондів бідноти.[22] Тобто, практично на всі економічні та соціально-культурні потреби і заходи кошти збирались селянами, більшовицька держава в даний період нічим не допомагала селу.

Більше того, з метою збільшення надходження коштів у державну казну, 11 січня 1928 р. ЦВК і РНК СРСР приймають черговий закон про самообкладання „Про доповнення й зміну постанови Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народніх Комісарів Союзу РСР з 24 серпня 1927 року про самооподаткування людности”.[23]

На відміну від попередніх законів про самооподаткування, які передбачали добровільний збір селянських засобів для „задоволення місцевих громадських потреб”, новий закон передбачав примусові заходи щодо його виконання селянами. Зокрема, січневий 1928 року закон доповнювався такою статтею: „Загальний розмір самооподаткування не може перебільшувати 35% загальної суми сільськогосподарського податку, що належить із усіх господарств даної оселі в даному окладному році. УВАГА. Ради народніх комісарів союзних республік можуть надавати губерніальним та округовим виконавчим комітетам і відповідним до них органам право дозволяти для окремих волостей і районів підвищувати зазначений в цьому артикулі крайній розмір самооподаткування”.[24]

Таке трактування закону, а саме, дозвіл підвищувати розмір оподаткування селян без межі стало ще одним наріжним каменем, що узаконив грабунок та призвів до масового зубожіння

українського селянства. З цього часу грошовий податок уже не отримували як раніше, його фактично відбирали, щоразу збільшуючи розмір самооподаткування, із заможніших селян до 100 % від розміру с/г податку. В разі відсутності грошей, виконавчі органи влади отримали директиву еквівалентно проводити збір продуктами харчування або сільськогосподарським реманентом.[25]

У січні 1929 р. Політбюро ЦК ВКП(б) у постанові „Про хлібозаготівлі" (з грифом „Таємно") ще раз наголосило: „Негайно розгорнути кампанію по проведенню самобкладання…", рекомендуючи місцевим партійним органам ефективніше використовувати закон про самообкладання для успішного виконання хлібозаготівельних завдань.[26]

Місцеві партійні та радянські органи влади чітко виконували вказівки „з верху", вже через кілька місяців Вінницький окружком КП(б)У, доповідаючи про роботу „по самообкладанню", констатував: „В кожному селі прийшлось описати хліб, забрати та продати по 2-3 господарства за невиконання...".[27]

Річна загальна сума платежів більшості селянства Поділля, які обробляли 2 десятини землі, таким чином становила вже від 400 до 600 крб. (враховуючи сплату тільки за сільськогосподарський податок та „самообкладання"). Непомірно велика сума зазначених податків змушувала селян відмовлятися від деяких видів господарювання і пасивніше ставитися до своєї праці. Так, селяни с. Стрижавка Вінницького району відкрито заявляли: „Коли нас грабують, то ми до біса відмовимося сіять. Сіяти не будемо. Засіємо лише для себе, що будемо мати те й з'їмо...".[28]

Зведення ДПУ „Про настрої окремих груп села в зв'язку з кампанією по самообкладанню" секретарю Вінницького окружного комітету КП(б)У за січень 1928 року інформували, що промови на сільських сходах набули такого змісту: „Самообкладання нам нав'язують силою... В газетах пишуть одно, що треба брати 35 %, а на ділі зовсім не так, нас обдирають, не можна жити з такими порядками, при такому становищі неможливо зміцнити своє господарство і населення залишиться назавжди бідним... Що це таке, і податок, страховка, самообкладання, займ, чи не є це підготовкою до війни... Нам нема чого самообкладатися, нехай держава нас обкладає... Радянська влада з нас сім шкур дере... Самообкладання рівнозначно ножу в серце... Все беруть та беруть, прийдеться за обріз взятися..."[29]

Кампанії по самообкладанню, як складова фіскальних визискувань українського селянства, продовжувалися і в роки голодомору. Так, постанова ЦК КП(б)У від 9 жовтня 1932 р. вимагала: „Зобов'язати облпарткоми забезпечити надходження готівки з самооподаткування в межах визначених планом мобілізації коштів...".[30]

За невиконання планових завдань, пропонувалося райвиконкомам притягувати сільські ради до судової відповідальності, а уповноважених райпарткомів до партстягнень, передаючи на них справи до партійних контрольних комісій.[31]

І, перш за все, побоювання потрапити в списки репресованих за невиконання планів, змушувало місцевий партактив відбирати останні кошти і продовольство в голодуючих селян. Їх уже не турбувало, чи дана сім'я одноосібника, а чи колгоспника, навіть, сім'ї червоноармійців (що заборонялось вищою партійною владою) піддавались у 1933 р. самооподаткуванню.[32]

Отже, задіявши закон про добровільне самооподаткування, більшовицька влада, узаконивши його як обов'язковий, змусила і одноосібників, і колгоспників віддавати останні кошти тоталітарній державі. Не змінилася ситуація стосовно даного фінансового тиску і в роки голодомору, використовуючи місцевий партактив, комсомол, „буксирні " бригади, влада, із-за відсутності у селянства коштів, відбирала продукти харчування, збільшуючи масштаби трагедії.

2.1.3. „Експертне" індивідуальне оподаткування.

Не зважаючи на зростання продовольчої кризи та зубожіння селянства, експропріація їхньої власності наприкінці 20-х років тільки посилювалася. Ще одним видом податкового визискування на селі, насамперед одноосібного селянства, стало „експертне" індивідуальне оподаткування 1928 р. Свою назву отримало тому, що здійснювалось групами місцевих „експертів", які на свій розсуд визначали у кого і скільки ще можна відібрати.

Впроваджувався індивідуальний порядок оподаткування згідно травневої 1928 р. постанови РНК СРСР „Про недоліки в обкладанні селян сільгоспподатком". Зокрема в постанові йшлось: „Радою Народних Комісарів Союзу РСР при затвердженні закону про сільгоспподаток на

1928/1929 рр. загальна сума була збільшена в порівнянні з 1927/1928 рр. на 90 млн. крб. Це збільшення цілком відповідає зростанню сільського господарства, в особливості збільшення прибутків заможних селян і куркульських верств. Головне завдання полягало і полягає в тому, щоб поряд з новим звільненням 35 % бідняцьких господарств, згідно ювілейної сесії ЦВК СРСР, здійснити перехід на прогресивно-подохідне обкладання, тобто понизити обкладання по сільгоспподатку маломіцних селянських господарств і більшу вагу податку перекласти на заможні й куркульські господарства..."[33]

Більш акцентоване роз'яснення суті і необхідності запровадження експертного податку, місцевим партосередкам зробив ЦК КП(б)У у циркулярі з грифом „Таємно" від 16 серпня 1928 р. В ньому наголошувалося: „Однією з особливостей єдиного сільськогосподарського податку поточного року є так зване експертне індивідуальне оподаткування... Воно ставить своїм завданням забрати частину грошових нагромаджень куркульських господарств і використати ці нагромадження в інтересах соціалістичного сектору... Застосування на місцях цього мироприємства повинно обмежити зріст капіталістичних елементів села і сприяти продовженню наступу на куркуля... Ніяких полегшань куркульським елементам не давати... Цим мироприємством дійсно доб'ємось більшого зміцнення навколо партійних організацій широких бідняцько-середняцьких мас села і успішно будемо продовжувати наступ на капіталістичні елементи села".[34]

Обмеження, а по-суті знищення капіталістичного сектору на селі, який значно переважав в даний час колективну форму господарювання, а отже, і знищення одноосібного виробника сільськогосподарської продукції – такою була вимога зазначеного циркуляру ЦК КП(б)У. Розпочалась масова ліквідація капіталістичного сектору на селі, тобто розкуркулення заможніших селян, саме впровадженням так званого „експертного" індивідуального оподаткування.

Місцеві партійні керівники разом з сільськими активістами, віднісши і одноосібників-середняків до „експертників"-підкуркульників (визначення „куркуль", в зв'язку з масовістю експропрійованих, не цілком підходило), чинили на свій розсуд і суд, і розправу. Прикладом є події в с. Гути Тульчинського району, описані в інформаційному листі секретаря райпарткому Гурського: „По об'їзді сіл району з слідчим Ладижинським і представником Окрпарткому тов. Дихном по перевірці роботи до весняної посівкампанії виявлено слідуюче: на 1 лютого 1930 року по Гуті було лише три експертника, по виїзді в село уповноваженого РВК тов. Вовкобруна було дооподатковано в експертному порядку ще 20 господарств, які Райподаткова комісія затвердила і надіслала в село Гути для стягнення податку, надавши їм добовий термін. По закінченню добового терміну, голова сільської Ради, а також представник РВК Вовкобрун та тов. Доб'я (агроном) виїхали в той же день до району. По виїзді їх з села, зібралась біднота в кількості 50 чоловік, які стали забирати у дооподаткованих все майно – аж до ложок і тарілок... Під час конфіскації майна було украдено, невідомо ким, у Майбороди Сави 180 крб. грошей, 2,5 фунти сахару, коров'ячого масла 8 фунтів, в інших... 18 фунтів сала, яке на місці поїли... Із вищезазначених 20 осіб Райподаткомісією трьох звільнено зовсім від експерту, окремим лише зменшили... Крім того по селу Михайлівці без санкції РВК сільрадою забрано у експертників Підлужняка Олекси за незасипку гамазеїв: клеверу – 12 пудів, 1 сівалка, 1 косівка, 2 коней, 13 досок, жолуби, 1 культиватор, 1 плуг, сані, комод, шкаф, упряж, 1 віялка, 2 залізних чани і столик. В другого, Підлужняка Сергія – експертника, забрано: 1 кінь з лошам, кінні граблі, 3 борони, троралка, плуг..."[35]

Переважна більшість індивідуально обкладених експертників, як підтверджує вказаний документ, були приречені на конфіскацію майна і розпродаж господарств, вони не в змозі були сплатити великі суми експертного податку, тим більше протягом доби. А грошові суми дійсно були астрономічні, якщо у того ж Майбороди Сави єдиний сільськогосподарський податок становив 23 крб., то експертний – 648 крб. У його односельця, Гаврилюка Григора сільськогосподарський податок складав – 14,5 крб, а експертний – 401 крб.[36]

Незначний розмір сільськогосподарського податку вказаних господарств свідчить, що „експертному" оподаткуванню були піддані також незаможні одноосібники.

Але такий розвиток подій задовільняв більшовицьке керівництво республіки, розкуркуливши тільки за кілька місяців 1929 р. 33 тисячі селянських господарств в Україні, С. Косіор урочисто заявив: „Ми хлібозаготівлі закінчили фактично за три місяці".[37]

Десятки тисяч селянських родин зазнали насильницького господарського краху в ході індивідуального „експертного" оподаткування, були вигнані зі свох домівок, змушені були проживати з дітьми у викопаних поспіхом землянках, залишилися без засобів для існування.

Для місцевих „експертів" партійна верхівка надіслала інструкцію „Характерні моменти в роботі районів по виявленню куркульських господарств для оподаткування в індивідуальному порядку" в якій вказувалися критерії, за якими необхідно було обкладати селян експертним податком. До них належали – збільшення прибутку від сільського господарства, нехліборобські заробітки, заняття торгівлею, використання найманої праці, оренда землі, ведення кустарного промислу, фіктивний розподіл господарств; хліборобів - служителів релігійного культу, а також осіб, яких позбавили виборчих прав.[38]

У вересневому 1929 р. циркулярі Могилів-Подільського окружного парткомітету, давались вказівки, як саме діяти по відношенню до експертників: „Визиваючи кожен день експертників в сільську раду, добитися, на основі рішень загальних зборів селян, повної виплати сільськогосподарського податку..."[39]

Аналіх зазначених документальних джерел свідчить, що „експертним" податком можна було обкласти практично кожне більш-менш рентабельне селянське господарство; виконати такий податок, в зв'язку з його непомірною величиною, було практично неможливо, що призводило до конфіскації майна, розорення і зубожіння селян-одноосібників; з кожним місяцем бажання продуктивно працювати втрачалося, цьому передували, як і страх бути віднесеним до „куркулів", так і розуміння того, що влада всеодно відбере, щонайменше всі лишки.

З метою збільшення кількості „експертних"господарств, окружні партійні комітети отримали вказівку визначати невеликий розмір прибутку селянського господарства, яке можна було піддавати „експертному" оподаткуванню. Так, в матеріалах Тульчинського окружного парткомітету (квітень 1929 р.) зазначалося: „Ознакою, що визначає багатість куркульського господарства повинен служити розмір загального прибутку господарства, як оподаткованого сільгосподатком, так і не оподаткованого сільгосподатком, у розмірі 500 крб. і більше... Разом з тим, допустити в окремих випадках застосування експертного порядку обкладання до окремих куркульських господарств з прибутком 400-300 крб., при умові наявності у цих господарствах інших ознак, які визначають їхню багатість..."[40]

Якщо взяти до уваги, що для більшості українських селянських господарств у 1928 р. прибуток становив 500-600 крб.,[41] стає зрозумілим – більшовицька влада могла притягнути до „експертного" оподаткування майже кожне селянське господарство.

Репресії проти селян-„експертників" ще більше посилилися з початком насильницької суцільної колективізації сільського господарства. 5 лютого 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) в постанові „Про сільськогосподарський податок на 1930/1931 рр." констатувало: „По відношенню до куркульських господарств. 1. Притягнути до індивідуального оподаткування всі явно куркульські господарства, відмінивши в існуючому законодавстві визначення „багатих куркулів". Загальну кількість куркульських господарств, які підлягають індивідуальному оподаткуванню, в середньому по Союзу визначити у 3 %. 2. Заробітну плату членів господарств, оподаткованих індивідуально, включати в оподаткований прибуток повністю, якщо вони приймають участь в господарстві або мають у ньому земельний наділ. 3. Всі перераховані в законі про єдиний сільгоспподаток пільги не надаються господарствам, які оподатковані в індивідуальному порядку".[42]

Не зважаючи на те, що вже десятки тисяч індивідуально оподаткованих селянських господарств було розорено, кремлівська влада ставила завдання на 1930 р. визначити ще 3 % „куркульських" господарств, тим самим прирікаючи нові селянські господарства на розкуркулення.

Офіційна позиція з цього питання відкрито проголошувалася на сторінках партійної преси. Так, газета „Пролетарська правда" в номері від 22 січня 1930 р. стверджувала, що „знищення соціальної бази українського націоналізму – індивідуальних селянських господарств – є одним із основних завдань колективізації в Україні".[43]

Усі націоналістичні „куркульські", індивідуально оподатковані „експертні" селянські господарства, потраплять до першої масової п'ятивідсоткової хвилі розкуркулення

(лютий-березень 1930 рр.[44] Але на цьому більшовики не зупиняться, нищення селян-одноосібників, а з 1931 р. і колгоспників, систематично продовжуватиметься і протягом наступних 30-х рр.

Так, 15 лютого 1931 р. до Народного Комісаріату фінансів УСРР надійшов циркуляр Наркомфіну СРСР такого змісту: „У зв'язку з явно недостатнім виявленням кількості куркульських господарств, Уряд Союзу в постанові від 23 грудня 1930 р. визнав результати оподаткування куркульських господарств с/г податком в індивідуальному порядку незадовільними і запропонував урядам союзних республік „зобов'язати місцеві ради та виконавчі комітети прийняти міри по виявленню всіх куркульських господарств і оподаткуванню їх с/г податком в індивідуальному порядку, з тим, щоб закінчити визискування податку з куркульських господарств не пізніше 15 січня 1931 р. Першого січня НКФ Союзу телеграфно запропонував Вам надати до 15 січня попередні підсумки довиявлення, а до 25 січня доповісти про остаточні підсумки оподаткування куркульських господарств... Неотримання протягом кількох днів цих повідомлень ставить нас перед необхідністю порушити в Колегії НКФ СРСР конкретно питання про притягнення винних до відповідальності".[45]

Уряд Української СРР, миттєво відреагувавши на вимоги Москви, цим ще більше загострив ситуацію - спровокувавши класову боротьбу в колективних господарствах, коли запропонував місцевій владі виявляти „куркулів" у колгоспах Так, в лютневій 1931 р. постанові РНК УСРР йшлося: „РНК ухвалила висловити догану Президіям Знаменського, Єлісаветградського, Великоолександрівського, Махнівського, Андрушківського та Снігурського райвиконкомів і Бердичівській міськраді за невиконання директив Уряду про виявлення та оподаткування куркульських господарств. РНК пропонує спільно з організаціями КНС та спілки Рабземлісу негайно виключити з колгоспів та притягнути до індивідуального оподаткування куркулів, в разі їх виявлення у складі колгоспів".[46]

Як засвідчує постанова, більшовики нищили не тільки одноосібників, пошук ворога-„куркуля" відбувався і в колгоспах, а отже, кожна українська селянська родина могла бути піддана репресіям, що і відбувалося в Україні – відбувалася багаторічна війна з усім українським селянством.

У 1932-1933 рр. процес масових виключень селян з колгоспів та віднесення їх до „експертників" з подальшим розкуркуленням продовжувався. Так, в селах Джуринського району Вінницької області з колгоспів виключали бідняків, і середняків (по 10-20 господарств), відбираючи у селян останє майно та продукти.[47] Такі ж події відбувалися і в Городоцькому районі (тепер Хмельницька обл.), де в районну прокуратуру кожен день протягом червня-липня 1932 р. надходило від 150 до 200 скарг селян, вигнаних з колгоспів та віднесених до „експертників".[48]

Масовими були і знущання над селянами в ході фіскальних та продовольчих реквізицій, зокрема, в червні 1932 р. у селі Хоменки Шаргородського району голова сільради Пецік разом з райуповноваженим Подуном, відібравши все майно у сім'ї бідняка Чайковського, протримали останнього в погребі двоє суток. Були спроби згвалтувати дружину Чайковського, його самого кожен день катували, „тримаючи в одній руці наган, а другою наносячи побої".[49]

Подібна ситуація мала місце і в селах Липовецького району, де місцева влада, за несплату податків, відносила селянські господарства до „експертних" і масово їх розкуркулювала.[50]

Таким чином, індивідуальне „експертне" оподаткування селянства, що широко використовувалося більшовицькою владою протягом 1928-1933 рр., слугувало для неї як методом фіскального визискування українського селянства, так і механізмом остаточного розорення селянських господарств (одноосібників і колгоспників) В період насильницької суцільної колективізації та кампанії „ліквідації куркуля як класу" воно ще більше посилилося і стало одним із чинників посилення голоду.

2.1.4. Державні позики.

Наступною формою фіскального визискування більшовиками українського селянства стало запровадження системи державних позик. Насамперед, значна увага органів влади, в справі масштабних реквізицій багатомільйонних коштів в українському селі, приділялась розгортанню і

виконанню державної внутрішньої позики на індустріалізацію народного господарства СРСР. Дана шестивідсоткова позика була започаткована постановою ЦВК і РНК СРСР 24 серпня 1927 р. на суму двісті мільйонів карбованців в облігаціях, вартістю кожна – 25 крб., терміном на десять років, з 1 жовтня 1927 р. до 1 жовтня 1937 р.[51]

Але зазначена грошова сума виявилася недостатньою і 18 червня 1928 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли ще одну постанову „Про випуск другої Державної внутрішньої позики індустріалізації народного господарства Союзу РСР" вже на суму в п'ятсот мільйонів крб., терміном на десять років в облігаціях, вартістю кожна – 50 крб.[52] У грудні 1928 р. цю позику збільшили ще на п'ятдесят мільйонів крб.[53]

24 липня 1929 р. ЦВК і РНК СРСР приймають чергову постанову „Про випуск третьої Державної внутрішньої позики індустріалізації народного господарства Союзу РСР" на суму сімсот п'ятдесят мільйонів крб. в облігаціях, вартістю 50 крб. кожна, на десять років, з 1 грудня 1929 р. до 1 грудня 1939 р.[54]

Реалізації вказаної позики розпочалася одразу. Липнева 1929 р. постанова Політбюро ЦК КП(б)У зобов'язувала: „Всім партійним організаціям негайно розгорнути широку політичну роботу за реалізацію 3-ї позики індустріалізації. Особливо велике значення має дана робота на селі, де вперше повинні мати крупну суму (41 млн.)... По відношенню до куркульських прошарків села повинні бути застосовані ті ж заходи громадського тиску через кооперацію, загальні збори селян, комісії сприяння, що і при хлібозаготівлях. Повинні бути прийняті всі міри для того, щоб до 1 жовтня шляхом реалізації позики добитися отримання нал. грошима 15 млн. карбованців, згідно директиви центру."[55]

Окружні парткомітети, відповідно, в серпні 1929 р. у директивах райпарткомам вказували: „Визнаючи, що при мобілізації коштів у населення стимулюючу роль відіграє хлібозаготівля, райпарткомам розгорнути роботу по стягненню єдиного сільськогосподарського податку, а також, розповсюдження 3-ї позики індустріалізації та збирання коштів по самообкладанню, стежучи за тим, щоб в оплату населення не здавало облігацій попередніх державних позик."[56]

Районні партійні комітети, в свою чергу, в вересні 1929 р. надіслали місцевим партійним осередкам циркуляри такого змісту: „По позиці індустріалізації. Виділити актив села, членів ЛКСМУ, вчителів, членів сільрад і правлінь усіх кооперацій і т. д. Уповноваженим з реалізації позик на кожні 10 господарств створити ударні групи із комсомольців, учителів, активу села і активу членів союзу, до 20 вересня цього року добитися повного надходження перших внесків підписувачів на облігації, комісії сприяння позики залишаються в тому ж складі, що і є, окрім уповноважених, які знову повинні бути вибрані. Всі ці, вище згадані, повинні добитися повної реалізації позики до 25.Х. цього року контрольних цифр... Пам'ятай гасло: „Ні одного двору без облігації."[57]

Змушені виконувати поставлені завдання, сільські ради в повному складі, разом з комісіями сприяння позиці (такі комісії утворювалися у кожному селі з 1929 р., на зразок комісій сприяння хлібозаготівлі), нав'язували реалізацію облігацій, по суті – змушували кожну селянську родину придбати її.[58]

Застовований тиск давав результат. У доповідній від 15 жовтня 1929 р. секретаря Мурафського райпарткому Солов'я читаємо: „Про розповсюдження 3-ї позики. На 20 вересня по району підписки зібрано на суму 84565 крб., контрольне завдання було 79060 крб., виконано на 107 %..."[59]

Проте не всі райпарткоми доповідали про успішне виконання розповсюдження позики. В Шаргородському районі, наприклад, на вересень 1929 р. планове завдання було виконано всього на 41 %.[60] Керівникам райпарткомів, які не стовідсотково виконували планові завдання, окружні парткомітети постійно надсилали директиви з вимогами: „Ліквідувати заборгованість по 3-й позиці індустріалізації... Негайно організувати бригади для перевірки роботи сільських та колгоспних комісій сприяння. При сільрадах організувати бригади з активістів, що виконали свої зобов'язання щодо передплати. Бригади повинні перевірити охоплення всієї сільської людности передплатою... Забезпечити негайне внесення чергових внесків колгоспниками... Негайно ліквідувати заборгованість по попередніх позиках...".[61]

Таким чином, позика на індустріалізацію реалізовувалася серед одноосібників і колгоспників, для відбору грошей у селянства задіювалися комісії сприяння, сільський актив, бригади (в першу чергу – фінансових та кооперативних організацій), обов'язковим для селян було придбання облігацій і за попередні позики. Дана фіскальна позика виконувалася за всяку ціну на протязі 30-х років XX ст., незважаючи на те, що у селянських родин відбиралися останні копійки, посилюючи їхнє зубожіння.

Але найбільший фіскальний тиск, який продовжувався навіть в роки голодомору, відчуло українське селянство в ході реалізації більшовиками позики „П'ятирічка за чотири роки". 3 липня 1930 р. ЦВК і РНК СРСР постановили: „Випустити державну внутрішню виграшну позику „П'ятирічка за чотири роки" на загальну суму в п'ятсот мільйонів крб... Позика випускається терміном на десять років, з 1грудня 1930 р. по 1 грудня 1940 р., в облігаціях п'ятдесят крб. кожна...".[62]

В наступному – 1931 році, ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову „Про другий випуск державної внутрішньої позики "П'ятирічка за чотири роки" („Випуск третього вирішального року п'ятирічки") на суму в один мільярд шістсот мільйонів крб., терміном на десять років, номіналом у п'ятдесят крб.[63]

Причому, більшу частину цієї величезної грошової суми, а саме – 1 мільярд 200 мільйонів крб, потрібно було реалізувати вже протягом 1930-1931 рр.[64]

Безумовно, що саме ця позика максимально наблизила українське селянство до економічної катастрофи. Ще 9 листопада 1930 р., у зв'язку з відсутністю в селян грошової маси, РНК СРСР прийняв постанову про розрахунок за фінансові борги сільськогосподарською продукцією: „За директивою Уряду. Райсільбанки зобов'язані від селян – здавачів хліба та іншої продукції, приймати доручення на оплату за рахунок належних їм сум різних платежів: сільськогосподарського податку, самообкладання, внески на державну позику тощо. Ці доручення треба виконувати порядком безготівкових розрахунків..."[65]

Отже, фіскальне визискування українського селянства переросло з листопада 1930 р. у продовольчі побори, які, у зв'язку з непомірними фінансовими плановими завданнями і низькою закупівельною ціною на зернове збіжжя, мали повністю виснажити українське село і неминуче призвести до голодомору.

Не зменшилися фінансові та продовольчі побори і в 1932 р. Про реалізацію позики четвертого заключного року п'ятирічки у Вінницькій області (утворена в лютому 1932 р.), кожну декаду місяця повідомляв Вінницький обласний відділ ДПУ своїй керівній інстанції - ДПУ України.[66]

У спецзведеннях з грифом „Цілком таємно" від 1, 10 та 20 липня 1932 р. повідомлялося: „Вся робота проводиться сільрадами кабінетним порядком, без скликання зборів і роз'яснюючої роботи. Сільради призначають бригади, які обходять села і оформляють підписку... Відсутність масово-роз'яснюючої роботи заміняється голим адмініструванням, супроводжується грубими порушеннями політики партії (побиття, арешти, примус, погрози, конфіскація майна і т.д.). Серйозною причиною повільного ходу підписки на позику є продовольчі труднощі... Керівний склад працівників сільрад бездіє, заявляючи: „В даний час немає можливості реалізувати позику і вести розмови з голодуючими селянами".[67]

В серпневих спецзведеннях ДПУ відклалася така інформація: „Є випадки, коли сільради і правління колгоспів не видають довідки селянам на помол муки, мотивуючи це тим, що вони не придбали облігації... Селяни жаліються, невже Уряд не знає, що в селян немає грошей і немає чого їсти... В селі Зінов'євськ Затонського району середняк-одноосібник Жаховський Антон, не отримавши довідки на помол муки,...почав плакати, при цьому промовляючи: "Грабіжники ви, вимотуєте в мене останню душу, залишаєте сім'ю без хліба"... В селі Верболози Козятинського району колгоспники відмовляються від підписки на позику, мотивуючи це тим, що забрали вже все останнє..., хліб та другі продукти при хлібозаготівлі... В селі Бутовці Гриціського району на загальних зборах колгоспників піднявся крик: „У нас немає хліба. Діти пухнуть з голоду, а тут давай та ще давай, краще купили б дітям хліба, навіщо нам облігації...".[68]

Фатальним для селянства України стало травневе 1932 р. рішення вищих владних органів СРСР про реалізацію „нової позики" в розмірі 3-х мільярдів 200 мільйонів крб. Причому, більша

частина цієї позики, “Четвертого завершального року п’ятирічки”, повинна була виконана протягом одного місяця, до 25 червня 1932 р. Для її реалізації кремлівська влада пропонувала масово задіяти партактив, робітничі бригади, комісії сприяння.[69] А Політбюро ЦК КП(б)У вересневою 1932 р. постановою погрожувало обласним парторганізаціям: „Попередити всі обласні організації, що у випадку невиконання ними фінансового і касового планів, вони будуть негайно піддані репресіям.[70]

Кошти, які повинні були здати вже голодуючі українські селяни, були для них астрономічними. Тільки на першу половину жовтня 1932 р. для областей України ставилось таке фінансове завдання (в мільйонах крб.):[71]

№ п/п	Регіони України	Робітники і Службовці	Кустарі, ін. населення	Селяни	Всього
1.	Молдавська АСРР	700	170	810	1. 680
2.	Харківська обл.	7. 180	2. 740	20. 600	30. 520
3.	Київська обл.	11. 730	2. 830	20. 900	35. 460
4.	Одеська обл.	1. 990	760	3. 290	6. 040
5.	Дніпропетровська об.	8. 670	1.570	6. 280	16. 520
6.	Вінницька обл.	1. 710	2. 210	10. 750	14. 670
7.	Донецька обл.	10. 570	1. 470	4. 070	16. 110
	ВСЬОГО	42. 550	11. 750	66. 700	121. 000

Вище зазначені дані підтверджують, що основний тягар в реалізації позик на Поділлі – аграрному регіоні України – ліг на плечі селянства, в кілька разів перевищуючи фінансові збори з робітників і кустарів. Загальна сума оплати за позику „Четвертого вирішального року п’ятирічки” на 1932 р. становила для подолян 57 млн. крб. (у 1931 р. – 34 млн. крб.).[72] Для відбору селянських коштів тільки обласне фінуправління мобілізувало на село 50 чол., поповнивши робітничі бригади.[73]

Облігації позик, в сумі кілька сотень карбованців для кожної селянської родини (величина річної суми залежала від розподілу райвиконкомами та сільськими радами планових фінансових зобов’язань), в роки голодомору влада змушувала купляти одноосібників і колгоспників, наголошуючи, щоб „колгоспники в справі передплати позик вели перед”.[74] А оголошуючи чергові декадники „Виконання фінансового плану 1932 р.”, більшовики, організовуючи робітничі бригади для фінансових поборів на селі, дали цій акції цинічну назву – „Допомога міста селу в справі реалізації позик”.[75]

Таким чином, застосувавши в українських селах грабіжницьку систему з реалізації державних позик, як одну з методів експропріації, більшовицька влада протягом 1928-1932 рр. прискорила зубожіння селянства. Постійно збільшуючи планові завдання, змусивши колгоспників і одноосібників розраховуватись за фінансові борги продуктами харчування, сталінський режим відбирав останні засоби для виживання.

2.1.5. Державне „окладне” страхування селянства.

Одним з наступних економічних механізмів вилучення коштів, що призвело до зубожіння українського села стало державне страхування селянства. Постановою Ради Праці та Оборони СРСР Про обов’язкове окладне страхування в сільських місцевостях на 1927-1928 рр” від 24 вересня 1927 р., більшовицька влада започаткувала примусовість страхування для селянства, яке продовжувалося і протягом 30-х рр. XX ст.

У постанові акцентувалося: „Установити на 1927-1928 бюджетний рік на території Союзу РСР сільське обов’язкове окладне страхування будівель від вогню..., рослинних культур від градобою, свійських тварин від смерти, а саме: рогатої худоби віком од 1,5 року (по Україні – од 1 року) і коней, верблюдів... за нормами й тарифами зазначених в додатку... Дозволити Головному Правлінню Державного Страхування Союзу РСР..., як спробу, завести обов’язкове окладне страхування засівів од замочування та вимерзання в Коростенській, Проскурівській, Полтавській,

Київській й Харківській округах України... Дозволити економічним нарадам республік... змінювати, в межах до 20 %, тарифи (збільшення або зменшення)..."[76]

Норми й тарифи державного обов'язкового окладного страхування для округів союзних республік передбачали надходження таких грошових сум (подаються частково, в карбованцях):[77]

№ п/п	Республіка, округа	Будівлі від вогню	Рослини від градобою	Велика рогата худоба	Коні
1.	РСФРР, Воронежський округ	150	20	25	40
2.	БСРР, Бобруйський округ	200	20	20	30
3.	УСРР, Вінницький округ	200	25	35	35
4.	УСРР, Проскурівський округ	200	25	30	30

Відомості таблиці свідчать, що з 1927 господарського року українському селянину потрібно було, в обов'язковому порядку, віднайти ще біля 300 крб. (враховуючи плату за хату і тільки одну одиницю великої рогатої худоби та одного коня) для сплати державі коштів на окладне державне страхування.

Тарифи державного страхування зростали для українських селян з кожним наступним господарським роком, наприклад, для селян Вінницького округу в такій прогресії (в карбованцях):[78]

Господарський рік	Будівлі від вогню	Рослини від градобою	Велика рогата худоба	Коні
1927/1928 рр.	200	25	35	35
1928/1929 рр.	250	25	45	45
1929/1930 рр.	300-600	30	45	45

Особливо відчутно зросли тарифи на страхування будівель від вогню, а в цілому подільський селянин, тільки за державне страхування, повинен був виплатити державі вже не менше 400 крб. щорічно, а отже, протягом двох років сума для виплати зросла вдвічі.

З листопада 1930 р. всі селянські господарства – боржники проплат на державне страхування змушені були сплачувати ще й пеню, що складала: за один день заборгованості: одноосібники – 2 коп. з 10 крб, колгоспники – 1 коп. з 10 крб., „куркулі" – 7 коп. з 10 крб.[79]

Не зменшувався цей вид фіскального тиску, а тільки збільшувався і протягом наступних років – років голодомору. У зв'язку з тим, що страхуванню підлягали і колгоспи, збільшився об'єм роботи і відповідальність за виконання фіскальних завдань, тому з лютого 1931 р. влада вирішила передати всю діяльність в справі страхових операцій Народному Комісаріату фінансів Союзу РСР, ліквідувавши республіканські управління та крайові контори Держстраху.[80]

Методи фіскальних поборів в українському селі на державне страхування залишалися такими ж, як і за інші повинності – насильницькими. Використовуючи різного роду бригади, партійний і сільський актив, комісії сприяння, КНС, комсомол..., для насильного вилучення селянської власності, більшовики не церемонилися у виборі методів. Так, у доповідній секретаря Мурованокуриловецького райпарткому Кушнірука до секретаря Вінницького обкому КП(б)У Алєксєєва (квітень 1932 р.) з грифом „Таємно" читаємо: „РПК повідомляє, що в селі Дерешова 30 березня мали місце ряд фактів обурливого перекручування лінії партії. Сільські організації в тому числі і партгрупа, замість того щоб провести широку масову роботу серед невеликої групи одноосібників (40 господарств) і організувати їх на ліквідацію прориву в підготовці до сівби та мобілізації коштів, стали на шлях грубих обурливих заходів: арешти і утримування в холодній брудній хаті тих селян, які не виконали завдань і знущання над ними; штрафування селян і негайне стягнення штрафу кутковими бригадами; в примусовому порядку стягнення з селян продуктів для

харчування бригад (хліб, яйця, кури...); нарешті, двох селян бідняків примусили ходити по селу і носити на плечах дошку з написом „зривників 3-ї більшовицької весни на громадський буксир...”[81]

Не маючи змоги виконати фінансові планові завдання багаточисельних податків, позик, зборів тощо, українські селяни за борги піддавались репресіям: фізичному насиллю, конфіскації майна та хліба, а з початком колективізації і розкуркуленню. Так, „за несплату різних боргів”, в тому числі боргів за страхування, 18 березня 1931 р. була розкуркулена в с. Вонячин Літинського району багатодітна мати Яремчук Степанида, власниця такого майна:[82]

№ п/п	Назва селянської власності	Кількість	Оцінка в крб.
1.	Хата під соломою	1	75
2.	Клуня під соломою	1	50
3.	Шопа	1	35
4.	Бочки	1	50 коп.
5.	Клевер	15 пудів	7,5
6.	Околоти	5 кіп	15
7.	Цибрів	1	1
8.	Вуликів	30 штук	175
9.	Шафа	1	10
10.	Бочонків	4	8
11.	Бочонків	3	6
12.	Серпів	4	1
13.	Пасічна шапка	1	50 коп.
14.	Медокачка	1	10
15.	Віз	1	10
16.	Плуг	1	5
17.	Порожні вулики	5	2,5
18.	Стибник	1	60

Незважаючи на те, що загальна грошова сума всього майна становила всього 472 крб., дане господарство, в якому вже не було ні худоби, ні птиці, сільська рада визначила як „куркульсько-заможне” господарство. Все майно і будівлі були передані колгоспу, а саму „куркульку”, яка насмілилася вийти з колгоспу в 1930 р., разом з чотирма малолітніми дітьми, виселили за межі села.

До речі, фінансовий, тільки податковий, наростаючий тиск на зазначене господарство був таким: 1927 р. – 57 крб. 60 коп., 1928 р. – 113 крб., 1929 р. – 114 крб. В 1930 р. господарство вже повинно було сплатити: 153 крб. - податок, 153 крб. – самообкладання, 153 крб. – облікове страхування, разом – 459 крб., (без врахування позики та інших поборів).[83]

Ці дані свідчать, що фіскальний тиск протягом кількох років збільшився на подільське селянство майже у десять разів, з 57 крб. до 459 (без позик), виконати всі планові завдання-побори стало неможливо, а за невиконання хоча б однієї – слідувало розкуркулення.

Таким чином, державне обов’язкове окладне страхування селянства, як один із задіяних більшовиками механізмів експропріації власності в українському селі, становило для селянського господарства непомірно велику суму - до 400 крб. за рік і також відіграло злочинну роль в економічному розоренні селянських господарств України.

2.1.6. Одноразовий збір на культурне будівництво.

Черговим обов’язковим платежем для українського селянства, в період руйнації сільського господарства, став „Одноразовий збір на культурне й господарське будівництво в містах”.[84]

Для заохочення місцевих експропріаторів, більшовицька влада дозволила з 1931 р. частину зібраних грошей, при умові виконання плану, залишати в бюджетах міст і селищ.[85]

Планові ж, фінансові завдання одноразового збору не поступалися іншим платежам, які влада зобов'язала сплачувати, насамперед, селянство. Так, на 1931 р. для Брацлавського району Поділля вони були такими (подані не всі види оподаткування, в тисячах крб.).[86]

С/г подат.	Само-обкл.	Однор. збір	Держ-страх	Позика П'ятир.	Держ. подат.	Внески ощадк.	Тракт. зобов.	Паї Спож.	Місц. збір	Паї кооп.
182982	149306	160242	176188	262000	52384	58197	53805	167000	22220	73458

Дані таблиці свідчать, що грошова сума одноразового збору була шестизначною і приблизно такою ж, як і суми на сільськогосподарський податок, самооподаткування, державне страхування, паї споживчої кооперації. Для селянського господарства – це обов'язкова сплата ще 100-200 крб.

Стягнення коштів з населення України на одноразовий збір також були примусовими. 5 лютого 1931 р. інформаційний сектор РНК УСРР надіслав усім райпарткомам КП(б)У телеграми Народного Комісара фінансів УСРР Рекіса з вимогами: „Стан підготовки до стягнення одноразового збору в багатьох місцях не забезпечує одержання 10 лютого першого внеску... Прискорити вручення повідомлень всім платникам, забезпечивши негайне вживання заходів примусового стягнення..., особливо щодо нетрудових груп людності..."[87]

Місцеві партійні та виконавчі органи влади доповідали 15 лютого 1931 р. керівним інстанціям про складність реалізації одноразового збору серед сільського населення. Так, селяни Брацлавського району реагували на даний збір коштів таким чином: „В селі Чуків відмовилася від одноразового збору Марченко Настя – середнячка; в селі Бугаків категорично відмовляються сплачувати кошти бідняки, мотивую це тим, що вони звільнені від сільськогосподарського податку і повинні бути звільнені і від одноразового збору; в селі Бортники колгоспниця Шевчук Гафія – вдова, висловила невдоволення збором, акцентуючи на тому, що члени колективів не мають можливості його сплатити; в селі Перепеличе бідняк Циганчук Василь гірко висловився: „Я одноразового збору не внесу, нехай у мене дітей забирають"... В селі Перепеличе середняк, член колгоспу Федик Терен промовив: „Тепер мені нічого не страшно, нехай обкладають, з нас же 7-м шкур не здеруть, раніше нас стригли, а тепер і бідноту..."[88]

Протягом 1932-1933 рр., незважаючи на високу смертність селянства від голоду, ситуація з реалізацією одноразового збору не змінилася, влада продовжувала відбирати в голодуючих останні кошти та продовольство. Так, секретар Вінницького обкому КП(б)У Чернявський в терміновій телеграмі до секретарів райпарткомів від 21 листопада 1932 р. зазначав: „Уряд затвердив одноразовий податок..., протягом грудня повне одержання податку... Негайно відкличте мобілізованих фінробітників. Забезпечте класову чіткість проведення податку не послаблюючи виконання плану мобілізації коштів і до нарахування нового податку забезпечте повне одержання всіх сільських обов'язкових платежів.[89]

17 грудня 1932 р. Нарком фінансів УСРР Рекіс в доповідній записці до секретаря ЦК КП(б)У Хатаєвича, повідомляв: „ Надходження складають біля 4 мільйонів крб. (8 % плану)... Ці показники свідчать про те, що кампанія по достроковому визискуванню одноразового збору не розгорнута в більшості областей... В зв'язку з цим, приймаючи до уваги велике значення даного податку для касового збору, прошу підписати телеграму областям. Зокрема, вважаю за необхідність в телеграмі підкреслити недостатнє використання місцями наданого права збільшувати податок по відношенню до злісних конрактантів".[90]

Подані документи свідчать, що більшовицька влада наприкінці 1932 р., в час національної трагедії – наростаючого голодомору, знаючи про це і усвідомлюючи масштаби біди, своїми діями її прискорила. Запровадивши технологію дострокового одноразового збору протягом грудня 1932 р., план виконання якого був розрахований на весь господарський - 1933 р., влада, тим самим, остаточно прирекла українське селянство на голодне вимирання. Адже в грудні 1932 р. були вивезені і всі посівні фонди в рахунок хлібозаготівель, а також в даному місяці започаткує своє

верховенство в Україні паспортний режим, змусивши селянські сім'ї вмирати від голоду в своїх селах, так як залишати їх, щоб врятуватися, було заборонено.

Загалом, підсумовуючи аналіз задіяних більшовиками обов'язкових фінансових платежів в українському селі протягом 1927-1933 рр., можна констатувати: по-перше, розмір виплат за вказані шість років на них зріс у кілька разів і становив на кінець 1931-1932 рр. в середньому 1100-1300 крб. (не враховані „експертні" господарства). А в зв'язку з тим, що прибутки селянства далеко не досягали зазначених сум (рентабельне господарство – 500-600 крб.), сплатити їх було неможливо; по-друге, за несплату хоча б одного виду податку, селяни піддавалися політичним і економічним репресіям, фізичному насиллю – це змушувало їх зменшувати ефективність господарств, з метою зменшення суми фіскальних завдань; по-третє, розпочавши експропріацію селянської власності в 1927-1928 рр. з більш заможних селян, використавши при цьому, так звану, „класову боротьбу", на початку 1931 р. більшовики вдалися до масового нищення всього селянства, як одноосібників, так і колгоспників, в тому числі і бідноти; по-четверте, руйнація сільського господарства, як одноосібного, так і колективного, відбувалася систематично наростаючи (фінансові визискування тривали і в 1932-1933 рр.), цілеспрямовано створюючи умови для економічної катастрофи і, як наслідок - Голодомору в Україні.

2.2. Колективізація та розкуркулення в Україні (на Поділлі) у 1929-1933 рр.

Примусова колективізація в українських селах здійснювалася більшовиками всупереч волі переважної більшості селянства, яке бажало працювати самостійно на своїй землі власними засобами виробництва. Змушуючи селян працювати колективно, відбираючи у них без відшкодування результати їхньої праці та роками нажиту власність, сталінський режим тим самим викликав невдоволення і гнів. Більшість селянства України, як і Поділля, ігнорували суцільну масову колективізацію 1929 р. і чинили стійкий опір більшовицьким насильницьким заходам.

Офіційне рішення про початок суцільної колективізації (суцільна колективізація – це експропріація майже всієї селянської власності: землі, реманенту, худоби, навіть – птиці)[91] було прийняте на Листопадовому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б). Пленум закликав усі партійні зусилля направити на те, щоб вже протягом найближчих двох років в основному завершити колективізацію сільського господарства в країні.[92]

Партійне керівництво України на чолі з генеральним секретарем ЦК КП(б)У Косіором не тільки підтримало дане рішення, але й визначило ще більш стислі строки: суцільну колективізацію в Україні провести протягом одного року.[93]

Саме штурмовщина проведення колективізації та вимога Сталіна і його оточення організовувати тільки комуни (усуспільнення практично всієї власності селянина та ліквідація ринкових відносин), як найвищу форму „колгоспного руху"[94], призвели до великомасштабної руйнації економічних засад сільського господарства.

У такій ситуації, коли колективізація насаджувалася силоміць „з верху", а куркуля не можна було „підпускати до колгоспу на відстань гарматного пострілу"[95], вже наприкінці 1929 р. селянський опір в Україні (вбивства та побиття активістів, підпали, „баб'ячі бунти") зріс у порівнянні з 1927 р. в чотири рази.[96]

Опір селян колективізації мав різні форми. Він був неорганізованим, але сильний масовістю. Остання допомагала селянам долати страх перед розкуркуленням. Особливо дошкуляли місцевій владі так звані „баб'ячі бунти": селянки, яким нічим було годувати дітей, відстоювали своє право на власну корову, дрібну худобу, птицю.

Збройний опір не набув великого поширення в степовій зоні України, де партизанським загонам було важко діяти, але він був потужним на Поділлі, насамперед, в лісистій місцевості. Тільки в одному Вінницькому окрузі протягом січня-березня відбулося 416 антирадянських виступів селян (дані таблиці по районах Вінницького округу):[97]

№ п/п	Райони Вінницької округи	Кількість виступів
1.	Тиврівський	110
2.	Хмільницький	45
3.	Калинівський	43

4.	Немирівський	35
5.	Липовецький	29
6.	Літинський	29
7.	Вінницький	23
8.	Іллінецький	22
9.	Ситковецький	20
10.	Вороновицький	17
11.	Жмеринський	17
12.	Турбівський	13
13.	Дашівський	13
	ВСЬОГО	416

В другій половині лютого-березні 1930 р. став мінятися характер масових селянських виступів. Вони стали організованішими і більш тривалими в часі, набули відкритого опору владі. А події в Бердичівському та Шепетівському округах, Вінницькому, Кам'янець-Подільському, Могилів-Подільському, Тульчинському округах Поділля, де антирадянські збройні виступи тривали по кілька днів, набувши характеру бойових дій (більшовики були змушені кинути проти повсталих війська ДПУ), стали підтвердженням наростаючого кровопролиття в ході громадянської війни з українським народом.[98]

Взимку-навесні 1930 р. практично вся територія України була охоплена полум'ям селянських повстань. Так, з 20 лютого до 2 квітня 1930 р. в 41 окрузі республіки було зафіксовано 1718 масових виступів селян: з них 25 у Кам'янець-Подільському, 41 – Могилів-Подільському, 68 – Вінницькому, 146 – Тульчинському, 251 – Шепетівському округах. [99]

У кровопролитному протистоянні з військами ДПУ (тільки наприкінці січня 1930 р. в українське село було мобілізовано додатково 29 939 співробітників ДПУ)[100], міліцією, озброєними партійно-комсомольськими загонами загинули сотні українських селян. Г. Орджонікідзе, який у цей час перебував в Україні з місією „виправити становище", у своїх записах констатував: „В трьох округах: Тульчинському, Шепетівському і Могилівському справжні повстання селян. Повстання придушено зброєю, застосувавши кулемети, а в окремих місцях, і гармати. Убитих і розстріляних – 100, поранено декілька сотень. Ці райони переважно з бідняцьким населенням..."[101]

Масовість і завзятість антирадянських селянських виступів в Україні не могла не хвилювати більшовицьких вождів, тим паче зростала загроза непокори владі серед територіальних частин Червоної армії, в основному - селянської. Усвідомивши величезну небезпеку для свого існування, тоталітарний режим вирішив прискорити кампанію з розкуркулення та депортацій селянства, як один із засобів придушення опору.

До цього спонукала більшовицьку владу також і криза будівництва колгоспного ладу. Так, в Україні кількість колективізованих господарств навесні 1930 р. становила 27 %.[102] В деяких районах Поділля – 15 %.[103]

В наукових працях серед причин „ліквідації куркульства як класу" більшовиками розкуркуленням, визначені такі: економічна – експропріація селянських коштів у державну казну, а також на колгоспне будівництво (будівлі, майно та реманент); соціальна – ізоляція „куркулів" від основної частини селянства; політична – ліквідація „дрібного сільського буржуа" на селі була необхідна в зв'язку з неможливістю його використання для побудови комуністичного суспільства, а також прискорювалася перспектива більш широкого втягнення частини колгоспного селянства в майбутні більшовицькі акції; психологічна – формування у свідомості населення образу „ворога народу" в особі „куркулів" та „підкуркульників".[104]

У совокупності всі ці причини слугували для селянства, яке, ще не зазнало репресій, застереженням і не залишало для них вибору: якщо не в колгосп, то – на виселення.

Розпочалася масова акція „ліквідація куркуля як класу" в січні 1930 р., згідно постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня „Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву": більшовицька тоталітарна держава, прийнявши дану постанову, перейшла від політики обмеження куркуля до політики його фізичного знищення.[105]

Особлива роль у „ліквідації куркуля як класу" відводилася органам ДПУ. 11 січня 1930 р. заступник голови ДПУ СРСР Г. Ягода (фактично керівник даної інституції, у зв'язку з недугою Менжинського), у циркулярі до керівників відповідних республіканських структур, вказував: „Куркуль як клас повинен бути знищений... Якщо ми швидким, рішучим ударом, як під час хлібозаготівель, не нанесемо удару до початку весняної посівної кампанії, будемо мати ряд суцільних повстань і зрив кампанії. Нам потрібно до березня-квітня розправитися з куркулем, раз і назавжди зламати йому хребет..., в першу чергу необхідно розробити міри репресивно-адміністративного характеру, а саме: „СОУ" (секретний відділ управління) повинно опрацювати області, звідки негайно потрібно виселяти, заарештовувати, відправляти у концтабори куркульню. Підхід такий" 1) особливо злісних – у концтабори, сім'я виселяється; 2) куркуль, який проводить антирадянську агітацію – на виселення... з сім'ями у райони Крайньої Півночі та пустинні місця Казахстану..."[106]

24 січня 1930 р., секретар ЦК КПУ С. Косіор надіслав у всі округи України телеграми-директиви з категоричною вимогою до виконання (враховуючи важливість даного документа – подається повністю): „Блискавка. Харків. 2026, 300, 24/1, 11, 56. Вінниця, окрпарткому. Повідомляється постанова ЦК від 23 січня 1930 р., по-перше, негайно розпочати заходи проти куркулів з таким розрахунком, щоб до 15 березня їх в основному завершити; по-друге, заходи провести в першу чергу в прикордонних округах і районах суцільної колективізації; по-третє, підготовку в селах розпочати з 1 лютого, протягом 2-3 тижнів підготувати бідняцько-середняцьку масу, а потім приступити до проведення мероприємств; по-четверте, розкуркуленню повинно бути піддано біля 150 тисяч господарств по всій Україні, з них біля 60 тисяч підлягають виселенню за межі України, інші, після конфіскації майна, розселені у районах свого проживання; по-п'яте, проведення заходів у районах суцільної колективізації повинно відбуватись наступним чином: а) представники районних трійок, за участю сільських працівників, складають особові списки куркулів, яких необхідно розкуркулити, а також – до виселення; б) у селах питання про заходи проти куркульства і персональні питання виносять спочатку на обговорення організованої і не організованої бідноти, потім проводиться робота серед середняків, поетапно і тільки після підготовки, питання виноситься на занальні збори колгоспу; в) рішення колгоспів затверджуються сільськими радами і райвиконкомами, у тих місцевостях, де сільські ради не сприяють проведенню заходів проти куркульства, такі сільські ради переобираються; г) у селах, де ще немає колгоспів, робота проводиться таким же чином, з тим, щоб у процесі цієї роботи створити колгосп; по-шосте, в округи і райони суцільної колективізації негайно відправляються витримані, надійні люди, спроможні забезпечити через бідняцько-середняцькі маси розкуркулення; по-сьоме, Наркомюст дає вказівки на основі яких законів можна проводити дане мероприємство, до видання спеціального закону з цього питання; по-восьме, з ЦК в округи надсилаються примірні контрольні цифри про куркулів взагалі і яких потрібно вислати, за основу цих цифр беруться дані Наркомфіну і Наркомторгу; по-дев'яте, розпочати негайно в центральній і місцевій пресі політичну підготовчу кампанію проти куркуля за проведення розкуркулення; по-десяте, по відношенню до районів нацмен (німців, болгар та ін.), розробити особі директиви. Секретар ЦК КП(б)У Косіор. НР 042286/9".[107]

Як засвідчує поданий вище документ, розкуркуленню в Україні підлягали 150 тис. селянських господарств, депортації – 60 тис. селянських родин і це тільки на початку 1930 р. На реалізацію цього злочину більшовицька влада відвела виконавцям обмежений час, до 15 березня 1930 р.

Саме тому поспішність проведення акції з „ліквідації куркуля" в Україні, зокрема на Поділлі, набирала все більших обертів. Так, вже 25 січня 1930 р. керівники всіх 13 районів Вінницької округи отримали „Інструкцію для проведення роботи з розкуркулення та виселення куркулів".[108]

В інструкції констатувалося: „1. Вся вказана нижче робота повинна проводитися по всій окрузі, як у районах суцільної колективізації, так і в інших районах. 2. З метою чіткого керівництва... створена трійка під головуванням секретаря ОПК і членів: голови окрвиконкому та начальника ДПУ. 3. Підготовча робота з розкуркулення та виселення куркулів розпочинається 26 січня 1930 р... 5. РПК виділяють відповідальних витриманих і надійних товаришів... 6. РВК

визивають голів сільрад і КНС... 7. Мобілізовані товариші 28 січня виїжджають у села для безпосередньої роботи... разом з активістами, наймитами, бідняками складають списки на розкуркулених... 10. Сільради, комнезами, партійні і комсомольські осередки, які протидіятимуть проведенню даної роботи, повинні бути негайно розпущені, а членів партії і комсомольців виключити з організацій... 12. Одразу ж після затвердження списків сільрадами майно куркулів відбирається і по відповідним описам і розцінкам здається у колгоспи... 26. Нижче подаються орієнтовні контрольні цифри на обидві категорії куркулів":[109]

№ п/п	Найменування районів	Підлягають розкурк. і розселенню	Підл. розкурк. і висел. сім'ями з України	Всього
1.	Жмеринський	162	132	294
2.	Вороновицький	94	76	170
3.	Немирівський	88	72	160
4.	Липовецький	137	111	248
5.	Літинський	197	160	357
6.	Калинівський	110	90	200
7.	Дашівський	66	54	120
8.	Іллінецький	77	63	140
9.	Турбівський	165	135	300
10.	Тиврівський	127	103	230
11.	Ситковецький	72	58	130
12.	Хмільницький	171	139	310
13.	Вінницький	165	135	300
	Всього	1631	1328	2959

Отже, загальна кількість селянських господарств Вінницького округу, які започаткують перший період масового розкуркулення подільського селянства (лютий-березень 1930 р.)[110] становить 2 тис. 959 господарств. Беручи до уваги, що кількість господарств у Вінницькому окрузі становила 112 тис. 209 господарств[111], відсоток розкуркулених господарств протягом зазначеного періоду – 2,63 %. У деяких районах Поділля, наприклад Яришівському, відсоток розкуркулених за лютий-березень 1930 р. був значно вищим - 3,5 %.[112]

Вимоги „Інструкції" стосувалися усіх районів округу: зон суцільної і не суцільної колективізації. Категоричною та примусовою вона була і до виконавців злочинної більшовицької акції, не залишаючи вибору членам сільрад, комнезамів, партійних і комсомольських осередків.

2 лютого 1930 р. усі структурні відділи ДПУ та їхні військові підрозділи отримали наказ ОДПУ за № 69 „Про заходи з ліквідації куркульства як класу". Даний наказ зобов'язував негайно розпочати злочинну акцію проти селянства, у ньому констатувалося: „Особливо серйозні, складні і відповідальні завдання, покладені партією на органи ОДПУ. Від наших органів більше, ніж будь-коли, вимагається виключна напруженість зусиль, рішучість і витримка, виключно сурова класова лінія, чіткість і швидкість дій... Мероприємства органів ДПУ повинні розгорнутися по двох основних лініях: 1. Негайна ліквідація контрреволюційного куркульського активу... (перша категорія); 2. Масове виселення куркулів... і їх сімей у віддалені північні райони СРСР та конфіскація їхнього майна (друга категорія)..."[113]

Наказ, який підписав вже згадуваний Г. Ягода, засвідчує, що саме на органи ДПУ була покладена більшовицькою партією найбільша відповідальність за „успішне проведення акції". Саме органи ДПУ, разом з сільським люмпеном та місцевим партактивом, робітничими бригадами стали виконавцями розстрілів, ув'язнень у концтабори та виселень сотень тисяч українських селян.

На Поділлі особливо жорстоко діяв проти селянства 24 Могилів-Подільський окружний прикордонний загін ДПУ, виконуючи директиву республіканського управління ще від 16 січня 1930 р. за № 36070 та наказ ОДПУ за № 69. У матеріалах політдонесень вказаного загону за лютий-березень 1930 р. відклалася така інформація: „Для боротьби з хвилюваннями в окрузі, а також проведення важливої операції – вилучення контрреволюційного куркульства задіяна маневрена група і кавалерійські кулеметні взводи... В селі Козлівка Мурафського району каввзвод

закрив усі виходи із села і всю ніч, не дивлячись на дощ, продовжував операцію проти куркуля... На другий день, прибувши у Тульчин, перший взвод був задіяний для операції у селі Шура, яка була проведена без ексцесів... 26 березня в селі Білоусівка на групу, яка супроводжувала заарештованого куркуля, напав натовп селян з метою звільнити арештанта, з криками: „Бий їх, чого вони до нас приїхали, ми їм покажемо колективізацію". Але рішучими діями і з допомогою підоспівшого червоноармійського взводу напад було відбито і заарештований доставлений по призначенню".[114]

Перебіг подій у лютому-березні 1930 р. на Поділлі, в період найжорстокішого „класового" протистояння: громадянської війни в українському селі, доцільно проаналізувати на прикладі одного району, бажано, який не відносився до районів суцільної колективізації, з метою підтвердження, що розкуркулення відбувалося практично одночасно у всіх районах краю. Бершадський район Тульчинської округи (даний район округу до середини лютого 1930 р. не належав до районів суцільної колективізації)[115], як один із найпотужніших аграрно-землеробських, цілком відповідає цьому.

2 лютого 1930 р. Бершадський райпартком КП(б)У, як і всі райпарткоми округи, отримав директиву Тульчинського окружкому КП(б)У з грифом „Цілком таємно", у якій обумовлювалися практично всі деталі акцій розкуркулення та виселення "куркулів", зокрема: „1. Виселенню підлягають усі куркулі-експертники, які платять податок від 100 крб і більше, контрреволюційний контингент села і міста (по списках ДПУ), сім'ї розстріляних за контрреволюцію... 2. Вся відповідальність за точне і своєчасне виконання операції покладається на окрвідділ ДПУ і його представників на місцях. 3. Усі секретарі РПК і голови райвиконкомів несуть персональну відповідальність за виконання всіх вказівок ОПК... 5. Про початок операції будуть поставлені до відома уповноважені ДПУ шифр. телеграмою – „операція розпочата", які негайно повідомляють про це секретарів РПК... 6. Фактично виселення із сіл повинно розпочатися після отримання телеграми, з таким розрахунком, щоб обов'язково усі виселені були вже в райцентрі або пункті збору не пізніше 12 год. дня... 7. Відбирання майна і передача його сільрадам, виселення із сіл повинно відбуватися рано вранці, на світанку. 8. 4-го лютого у всі села району направити відповідальних і серйозних партійних працівників, які будуть при практичному виселенні являтись представниками райвиконкомів..., з моменту отримання вказівки про виселення повинні організувати озброєну групу з місцевих партійців, комсомольців, надійної частини організованої і неорганізованої бідноти..., очоливши загін , відправити куркулів до пункту, який вкаже уповноважений району по виселенню (примітка: зброю віднайти на місці в окремих осіб)...
12. Умовний знак початку операції для представників райвиконкомів узгодити на місці уповноваженому по району. 13. Для усіх виселених, включаючи і їхні сім'ї надати необхідну кількість возів... (примітка: на кожну окрему сім'ю дозволяється вага не більше 15 пудів)... 18. Супроводжувати виселених із райцентрів до місця посадки уповноважений повинен обов'язково, з посиленою охороною всього районного загону (примітка: усі озброєні загони, які супроводжуватимуть виселених з сіл в райцентри, після передачі виселених уповноваженому району, організовано повертаються в села)... 20. Районний загін, після передачі виселених керівнику сектору, організованим порядком, на чолі з уповноваженим району, повертається в районний центр, де розташовується обов'язково казарменним порядком до особливого розпорядження. 21. Керівник сектору знімає загін виключно після відправки ешелону... 23. Всякі спроби куркульського і контрреволюційного елементу розпочати ексцеси безпосердньо в селі і на шляху пересування... повинні найрішучіше подавлятися..., а у випадках спроби повстання – застосовувати зброю..."[116]

Чим не підготовка до бойових дій? Більшовицька влада продумала і передбачила всі можливі аспекти, навіть, у випадку відмови когось з мобілізованих виконати наказ уповноваженого чи керівника сектору, дана особа підлягала арешту і відправці до ДПУ.[117]

За реалізацію вище зазначених планів, особисту відповідальність в Тульчинському окрузі ніс начальник окрвідділу ДПУ Петерс.[118] 4-го лютого 1930 р., за підписом Петерса, секретарю Бершадського райпарткому КП(б)У Хмельницькому надійшла директива з грифом „Цілком таємно", у ній акцентувалося: „З отриманням цього, пропонується відібрати із складу міської партійної організації групу партійців у кількості 40 чол., із складу міської комсомольської

організації також 40 чол., всього – 80 чол., причому, бажано вміючих володіти зброєю. На всіх товаришів, які увійдуть до групи, негайно скласти список у трьох примірниках, з яких один екземпляр, не пізніше 5 лютого, надати Бершадському уповноваженому ДПУ, другий – зберігати в себе. Керівником групи необхідно призначити т. Пересаду із занесенням його у вказаний список і надавши йому третій екземпляр такого.

Групу в кількості 80 чол. озброїти вогнепальною зброєю: гвинтівками, револьверами і мисливськими рушницями. Згідно додаткового телеграфного повідомлення, направити на ст. Тростянець в розпорядження представника Тульчинського окрвідділу ДПУ т. Черемісіна. Попереджаю, про час відправки загону, буде повідомлено телеграфно. Виконання настоящої директиви покладається під Вашу особисту відповідальність..."[119]

Таким чином, окрім сформованих озброєних загонів у кожному селі для розкуркулення (відбору коштів і майна) та супроводження „куркульських" сімей до райцентрів, у самих районних центрах також формувалися озброєні загони з партактиву і комсомольців, які повинні були доправити „куркульські" родини до найближчих залізничних станцій з подальшим етапуванням ешелонами на Крайню Північ, Сибір, Казахстан, Урал.

Перша черга депортування „куркулів" з України, яка була підготовлена ОДПУ 10 лютого 1930 р., набула таких даних: 20 000 сімей, 100 000 людей, 57 ешелонів, виселення на Крайню Північ, закінчення операції 15 квітня 1930 р.[120] В районах округів Поділля перша черга виселення мала закінчитися до 1 квітня 1930 р.[121]

Всі райони Поділля: Вінницького, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Проскурівського і Тульчинського округів були віднесені більшовицькою владою до районів суцільної колективізації, у яких стовідсоткова колективізація планувалася у найкоротший термін, практично протягом одного року, а в зв'язку з цим і акція з „ліквідації куркуля як класу" в подільських районах проводилася нагально та жорстоко, її зазнало кожне село.

Підтверджує даний висновок значний масив архівних джерел Державного архіву Вінницької області, причому, документи відтворюють перебіг злочинного розкуркулення майже всіх районів Поділля, зокрема, у Вінницькому районі перша хвиля масового розкуркулення розпочалася 26 лютого 1930 року:[122]

п/п	Назва населе-ного пункту	К-сть господ.	К-сть землі	№ п/п	Назва населе-ного пункту	К-сть господ.	К-сть землі
1.	с. Черлінків	1	3,2	21.	с. Писарівка	6	36,8
2.	с. Гавришівка	8	57,2	22.	с. П'ятничани	4	33,9
3.	с. Телепеньки	3	19,1	23.	с. Сосонка	2	16,5
4.	с. Бискіпка	1	6,0	24.	с. Сокиринці	24	153,6
5.	с. Коло-Михайлівка	7	50,0	25.	с. Стадниця	-	-
6.	с. Ксаверівка	8	58,1	26.	с. Стрижавка	3	17,9
7.	с. Слобода Дашков.	9	85,7	27.	с. Переорки	3	19,5
8.	с. Лаврівка	3	13,7	28.	с.Слобода Стриж.	2	9,1
9.	с. Дубова	1	5,3	29.	с. Старе Місто	5	19,7
10.	с.Лука Мелешківс.	16	90,7	30.	с. Хижинці	10	60,8
11.	с.Майдан-Чапельськ.	4	26,1	31.	с. Широка Гребля	4	20,3
12.	с. Порпурівці	5	39,1	32.	с. Шкуринці	1	6,5
13.	с. Майдан-Юзвинец.	14	85,3	33.	с. Тютьки	2	13,5
14.	с. Малі Він. Хутори	1	7,0	34.	с. Комарів	4	17,0
15.	с. Малі Крушлинці	15	99,5	35.	с. Щітки	2	8,5
16.	с. Медвеже Вушко	12	94,0	36.	с. Юзвин	11	84,4
17.	с. Мізяк. Хутори	15	125,2	37.	с. Янків	5	38,6
18.	с. Бойки	1	7,1	38.	с. Ярошівка	5	36,5
19.	с. Тарасівка	10	74,5	39.	с. Юрківці	2	12,5
20.	с. Тютюники	2	18,2	РАЗОМ (земля – в десят.):		231	1551,7

Тільки протягом кількох днів, наприкінці лютого 1930 р. у Вінницькому районі в 39-ти населених пунктах (всього на той час до складу району входило 55 сіл)[123], було розкуркулено 231 селянське господарство з 303 господарств, які було заплановано розкуркулити протягом лютого-березня 1930 р.[124], що становить близько 80 %.

На кожне розкуркулене господарство, членами комісії з розкуркулення складався акт, у якому фіксувалися будівлі, майно та реманент господарства з підрахуванням загальної грошової суми. Даний акт завірявся підписами членів комісії та підписом розкуркуленого господаря власності (як правило розкуркулені селяни відмовлялися ставити свій підпис).

Усі розкуркулені одноосібники протягом 24-х годин змушені були звільнити своє помешкання разом з сім'єю. На розкуркулені сім'ї подолян 1-ї та 2-ї категорій очікував концтабір або виселення за межі України, сім'ям 3-ї категорії, які залишались на проживання у межах свого району, влада виділяла найгіршу землю[125] і житло бідноти, котра переселялася в будинки розкуркулених.[126]

Інформація, яка висвітлена в більшості актів, підтверджує той факт, що розкуркуленню були піддані найчастіше середняки. Так, в акті про розкуркулення Регана Магдея, селянина-одноосібника села Стадниця Вінницького району, зазначена така власність:[127]

№ п/п	Назва худоби, майна...	Кількість одиниць	Вартість (у крб.)	№ п/п	Назва худоби, майна...	Кількість одиниць	Вартість (у крб.)
1.	Корова	1	60	22	Дрова	10 метр.	20
2.	Теля	1	12	23.	Терези	1	10
3.	Свиня	1	15	24.	Вулики рамк.	2	15
4.	Вівці	5	25	25.	Гречка	9 пудів	8
5.	Вівці-молодняк	3	6	26.	Шкіра овеча	3	10
6.	Коні	2	130	27.	Шкіра ов. сира	4	6
7.	Віл	1	50	28.	Шкіра ягнят	2	2
8.	Плуг	1	13	29.	Брезент	1	10
9.	Культиватор	1	22	30.	Солома	3 копи	6
10.	Борони	4	8	31.	Жито	3,2 пуда	3
11.	Хата на дві пол.	1	150	32.	Погріб камін.	1	20
12.	Клуня	1	100	33.	Бараболя	20 пудів	4
13.	Хлівці	4	150	34.	Сані литі	1	10
14.	Млинок	1	8	35.	Сані прості	1	5
15.	Соломоріз	1	15	36.	Дошки липові	17 штук	5
16.	Овес	1 копа	9	37.	Дошки вільх.	71 шт.	37

17.	Околоти	5 кіп	15	38.	Віжки ремінні	1	4
18.	Сіно	100 пудів	25	39.	Нашийник	1	2
19.	Пшениця	2 копи	17	40.	Сапа	1	1
20.	Лати соснові	1 фура	12	41.	Садиба з дерев.	1	35
21.	Стовпи дубові	8	16	42.	Барабовіття	2 копи	12

Загальна грошова сума вище вказаного розкуркуленого селянського господарства становить всього 1083 крб. - це свідчить, що дане господарство не відносилося до заможних, а перерахована та зафіксована в акті власність тільки підтверджує даний висновок. Ніяк не можна було назвати заможними й інші розкуркулені господарства селян-одноосібників села Стадниця: Бондарчука Явдокима (вартість всієї власності – 1109 крб.), Коваля Григорка (1901 крб.), Бондарчука Максима (1668 крб.).[128]

Розкуркулені селяни села Стадниця Вінницького району, в тому числі і Реган Магдей, двічі подавали заяви до районної трійки з розкуркулення про повернення їм майна, але і в березні, і в серпні 1930 р. отримали відповідь – відмовити.[129]

Відмова районних керівників більшовицької влади розкуркуленим селянам, яких віднесли до 3-ї категорії, ще раз засвідчує про небажання місцевої партійної номенклатури реагувати позитивно на несправедливість у селах районів Поділля. Це пояснюється насамперед політичними мотивами, адже розкуркуленню підлягали, в першу чергу, ті селянські господарства, які були віднесені до „ворогів" більшовицької влади. Так, серед причин розкуркулення селянських господарств села Янів Вінницького округу, зазначені: „Козодой Максим... – противник мероприємств радянської влади, Зикін Оксентій... – учасник повстання 1919 р., Макошин Іван... – антирадянський елемент, Бондар Олекса... – вороже ставиться до всіх мероприємств, які проводяться на селі..."[130]

Стосовно розподілу в подільських селах розкуркулених господарств на 2-у і 3-у категорії, то в основному все залежало від особистого ставлення місцевих „експропріаторів" до конкретної селянської родини. Наприклад, у селі Великий Чернятин Калинівського району, один з рідних братів – Паламарчук Антон Йосипович був віднесений комісією з розкуркулення до 2-ї категорії: виселення на Крайню Північ, маючи 5,5 десятин землі (платив податок у розмірі 148 крб.). Його брат – Паламарчук Трохим Йосипович – до 3-ї категорії, маючи у власності 12 десятин землі (платив податок у розмірі 180 крб.).[131]

Для розкуркулених селян 3-ї категорії влада визначила певні норми прожиткового мінімуму і категорично вимагала їх дотримання, зокрема у матеріалах Вінницького та Тульчинського окрвиконкомів йдеться: „Цілком таємно. Про землевпорядкування... Відвести на найдальших і непридатних землях – землі для куркульських господарств...",[132] „... з худоби та птиці: 2-3 курки, одне порося..."[133]

Щодо сільськогосподарського ременанту, то для розкуркулених 3-ї категорії Тульчинський окружком КП(б)У ще в лютому 1930 р. визначив такі норми: „Для тих, що не підлягають виселенню за межі округи, а поселяються в спеціальних виселках... залишити ременант за такими нормами на 3-4 господарства: 6-8 га рільної землі, одного коня, один плуг, один лущільник, одну борону, один культиватор, одного воза та сані. Продуктивного скота не давати... Куркулям надаються якісь інші приміщення, будинки бідняків в порядку переселення... При розкуркуленні – хліб та посівматеріал залишати за мінімальними нормами на їдока..."[134]

Подальша доля розкуркулених селян-одноосібників 3-ї категорії була не кращою від розкуркулених інших категорій, хоч ці сім'ї проживали на рідних теренах. Чоловіків – голів сімей, як правило, заарештовували і тримали певний час в місцевих „бупрах", щоб пізніше визначитись з районом виселення, а сім'ї виганяли з власних осель.[135]

Прикладом вище викладених висновків, може слугувати інформація, яка відклалася в скарзі до Голови ВУЦВК Г.І. Петровського, розкуркуленого селянина А. Антохова з села Крупина Хмільницького району Вінницької округи, а саме: „22 лютого мене заарештували і посадили у Вінницький Бупр. Вини за собою я не відчуваю. Після мого арешту мою жінку вигнали з хати як куркульку. Але я під розкуркулення не підлягаю бо я вважаюсь як середняк. До революції землі у мене не було і я був батраком, ходив по чужих роботах. Коли мені надали землю, я весь час працював коло свого господарства. Тепер мав 1 коняку, 2-є малих лошат, 1 корову, 2 вівці, хату, клуню, 1 сарай, машин у мене ніяких не було. Продподатку платив 30 крб. з копійками, маю сім'ю ... душ. Посадили в Бупр мене і забрали дома все по неправді, так як я мав з ними, тоєсть з головою сільради та сільКНС, особисті рахунки. Прошу, як батька України, бути батьком мені і моїй сім'ї, що страждає на чужім селі без хліба, повернути мою сім'ю у хату і дати можливість жити. 29 травня 1930 р. Прохач Антохов.[136]

Для таких „куркулів" як Антохов, Політбюро ЦК КП(б)У постановою від 11 серпня 1930 р. визначило і крайні строки виселення „куркулів" 3-ї категорії з осель на висілки – „... до закінчення осіннього сіву 1930 р..."[137]

„Куркулі" усіх 3-х категорій були позбавлені і виборчих прав (перебували поза законом)[138], влада відносилася до них як до прокажених, нещадно переслідуючи та відбираючи результати їхньої праці, навіть найматися на роботу їм було категорично заборонено. Так, у липневій 1930 р. директиві ЦК КП(б)У, з грифом „Цілком таємно", констатувалося: „Є випадки коли розкуркулені використовуються на роботах в колгоспах та радгоспах як наймана робоча сила... Політбюро пропонує ні в якому разі не допускати використовування куркулів за яких би то не було умов".[139]

Місцеві „експропріатори" і приїжджі „двадцятип'ятитисячники", ще й безжалісно знущались над селянами, адже для них селянство було „класовим ворогом". Так, голова Червоножовтневої сільради Ф. Нечаєв „вечорами, у нетверезому стані викликав у сільраду жінок, гвалтував їх, попереджаючи, що за розголошення, вишле на Північ як куркульку разом із сім'єю".[140] Тільки в одному Могилів-Подільському окрузі, за насильство над селянами в лютому-березні 1930 р., було притягнуто до відповідальності партійною контрольною комісією 31 комуніста, з них: 4-х виключили з партії, 10 – зняли з роботи, 10 – віддали до суду, 7 – дістали різні партстягнення.[141] Але, в переважній більшості випадків, насильство та знущання над селянами, в ході акції „розкуркулення", залишалися безкарними.

Про свавілля більшовиків-„двадцятип'ятитисячників" та комсомольців в українських селах йдеться і в таємному березневому 1930 р. листі ЦК КП(б)У „До всіх окружкомів та райкомів КП(б)У", зокрема: „Тов. Баліцький, який сам об'їхав округи, де були волинки, про Шепетівку пише ось що..., бридкі вчинки робітників, які збирали посівний матеріал, практикуючи при цьому майже поголівні труси уночі у селян, самочинне розкуркулення, що зачепило середняків. За директивою окружкому комсомолу, комсомольці повинні були „обійти всі до одного будинки на терені вашого осередку, обдивившись дахи, хліви та хати і запаси тих предметів, які лежать там без всякої здатности забрати", з чого виникла нечувана зненависть до комсомольців..., комсомольці обходили двори, збирали „експорт", стріляли по дворах собак, при чому, як пише у своєму запізнілому листі окружком партії, „є випадки поранення людей і домашньої худоби та ін".[142]

Ганебно проявили себе прислані робітничі бригади і у Вінницькому окрузі Поділля. Так, у „Додаткових матеріалах щодо проведення розкуркулення у Турбівському районі", читаємо: „В селі Л. Лосіївка у розкуркуленого куркуля забрали...шовкову хустку та спідницю, в Прилуцьких хуторах у розкуркуленого забрана бритва, подушки та інше... Робітничій бригаді, яка працює в цих селах, винесено догану... Одночасно сповіщаємо ОПК, що робітнича бригада, яка прибула з Луганська... систематично пиячить. З виявленням нових матеріалів про наслідки розкуркулення буде сповіщено додатково".[143]

Відображення сваволі на селі було б неповним, якщо не згадати про те, що масштабні „стратегічні" кампанії розкуркулення, вислання та примусової колективізації в українському селі доповнювались іншими, так би мовити супутніми, кампаніями: закриттям явочним порядком церков та арештами священників; „мобілізацією посівного матеріалу" – черговим визискуванням хлібних ресурсів з села шляхом обшуків та реквізицій; збором утильсировини – від масового зняття і здачі „на утиль" могильних надгробків, хрестів та церковних дзвонів до створення

„спецзагонів", що відстрілювали собак і котів по дворах господарів або ж обрізали хвости і гриви в коней (увійшовши в азарт, актив с. Новополонське Шепетівської округи цілком серйозно пропонував для виконання спущеного згори плану остригти волосся всім жінкам і бороди чоловікам).[144]

Таким чином, на початку 1930 р. більшовицька влада цілою низкою партійних постанов та наказів ОДПУ прирекла кращу частину українського селянства на знищення, організувавши державний терор проти селян-одноосібників, селян з національною самосвідомістю та власною гідністю. Виконавцями злочину постали, як загони ДПУ, більшовицький партактив і комсомол, так і численні робітничі бригади „двадцятип'ятитисячників" та сільська біднота, заохочена майном розкуркулених. В українському селі запанувало насилля та голод, на довгі роки були втрачені християнська мораль та добропорядність, змінилася ментальність українства.

Всього, протягом 1930-1933 рр., більшовицька влада розкуркулила в Україні понад 200 тисяч селянських родин (кілька мільйонів осіб)[145]. Ще в 1927 р. Центральне статистичне управління УСРР засвідчило, що в Україні, за соціально-економічними ознаками, нараховується 204,5 тисяч „куркульських" селянських господарств.[146] Приблизно такі ж дані, стосовно кількості розкуркулених, були оприлюднені в резолюції 12 з'їзду КПУ в 1934 р.[147]

На Поділлі аналітичні дослідження дають змогу встановити кількість розкуркулених у 1930-1933 рр. - понад 30 тисяч сімей. Дана кількість розкуркулених подільських селян (Вінницького, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Проскурівського, Тульчинського округів) визначається із загального їхнього числа – 659 тис. селянських господарств та кількості розкуркулених – до 5 %.[148]

Загальна кількість виселених селянських сімей за межі України сьогодні трактується неоднозначно. У директивній телеграмі секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора від 24 січня 1930 р., зазначено, що 60 000 українських родин необхідно виселити з України в найкоротший термін.[149]

Архівні джерела органів ДПУ, які оприлюднені на сьогодні, дають змогу констатувати, що тільки протягом 1930-1931 рр. було депортовано з України біля 55 тисяч селянських родин.[150] Відсутні точні дані ДПУ про депортації селянства з України в наступних роках, але є відомості про те, що тільки у 1933 році з українських колгоспів було „вичищено" біля 200 тисяч „куркулів"[151], частина з них, безперечно, поповнила кількість висланих раніше на Крайню Північ, Сибір, Урал, Казахстан.

Науковці Інституту історії НАН України в праці „Голод 1932-1933 років в Україні" подають дані про 70 тисяч депортованих українських сімей у 1930 р.[152], та інформацію про те, що протягом 1930-1931 рр. в Україні „зникло 282 тис. селянських дворів".[153]

В аналітичній довідці інформаційної групи НКЗС УСРР „Про попередні економічні наслідки від розкуркулення при суцільній колективізації" від 21 травня 1930 р., з грифом „Не підлягає розголошенню", зазначена кількість – „93 тис. таких господарств".[154]

На думку авторів цієї праці, в 1930-1933 рр. більшовики депортували з України майже 100 тисяч селянських родин, біля 50 % всіх розкуркулених селянських господарств. Даний висновок підтверджують більшість архівних джерел сільських рад, райвиконкомів, а також доповідні окружних відділів ДПУ, в яких подана інформація стосовно відсотків депортованого селянства із загальної кількості розкуркулених. У вже вище зазначених документах відсоток депортованих селянських родин становить майже половину від розкуркулених, але були й райони, де кількість виселених становила більшість. Так, з Янушпільського району до січня 1931 р. було вислано за межі України 149 сімей з 239 розкуркулених.[155] Подібна ситуація склалася і у Вінницькому окрузі, де протягом січня-березня 1930 р. з розкуркулених 2 538 селянських родин було вислано з України – 1 457 родин.[156]

Отже, посилаючись на вище подані джерела, можна зробити висновок, що на Поділлі було депортовано протягом 1930-1933 рр. біля 15 тис. селянських родин (з понад 30 тис. розкуркулених).

Але більшовицький режим, його вождів, навіть мільйонні жертви не надто турбували. Так, Й. Сталін в розмові з У. Черчілем зізнався, що прийшлось пожертвувати протягом чотирьох років десятьма мільйонами селян у справі колективізації, а на запитання, що сталося з куркулями, відповів: „Деяким з них дали землю для індивідуального обробітку в Томській області, або в

Іркутській, або ще далі на північ, проте основна частина була дуже непопулярна, і їх знищили власні наймити".[157]

Важливо зазначити, що для більшості „куркульських" сімей, які мали бути виселені у віддалені північні райони країни взимку 1930 р., можливостей доїхати до місця виселення було не так вже й багато, у зв'язку з „мінімальними продовольчими запасами", виділеним невеличким грошовим коштом та відсутністю теплої одежі. Про це повідомляв начальник Могилів-Подільського окружного відділу ДПУ Чирський у березневій 1930 р. доповідній секретарю окружкому КП(б)У, акцентуючи: „Сім'ї висланих повинні бути забезпечені теплою одежою, продовольством на два місяці і самим необхідним інструментом, як-то: сокири, вила, лопати і т. п. Просимо дати на місця відповідну директиву з цього питання, так як є випадки коли в ході розкуркулення... відбирається одежа, продовольство і вище вказані інструменти..."[158]

А залізничник ст. Козятин Галяс, який відправляв ешелони з „куркульськими сім'ями" взимку 1930 р., гірко констатував: „Радянська влада своїми мероприємствами загубила найкращих селян-хліборобів, даних людей назвали куркулями і вивезли на явну загибель. Подивіться який плач стоїть по селах, забирають маленьких дітей та жінок цих куркулів і везуть також на смерть, ці невинні діти загинуть, адже вони босі та голі, що робиться, немає ніякої можливості утриматися від сліз. Плакати потрібно і все це необхідно занести в історію людського життя, що витворяла Радвлада над селянством".[159]

Для селян-„куркулів" більшовицька влада готувала ще другий і третій періоди масового розкуркулення та виселень-депортацій: осінь 1930 р. – літо 1931 р.[160] та 1933 р.[161], адже сталінський режим вимагав від місцевих виконавців розкуркулити до 5 % селянських господарств.[162]

На недепортованих „куркулів", як і на колгоспників, очікував попереду і нищівний голодомор 1932-1933 рр.

На нашу думку, сам процес розкуркулення на місцях взагалі носив характер перманентного на протязі 30-х років XX ст., а кількість розкуркулених селян, в той чи інший період, цілковито залежала від масштабів опору селянства примусовій колективізації та активності антирадянських виступів. Постанова ЦК ВКП(б) „Про припинення масових селянських виселень"[163], хоч і була прийнята в травні 1933 р. (в Україні вже лютував голодомор), не відміняла локального розкуркулення і виселення противників більшовизму.

Колективізація та розкуркулення селянства були тісно пов'язані між собою. Це підтверджує і зведена таблиця колективізації у Вінницькому районі протягом 1929-1931 рр., яка засвідчує такі показники (у процентах):[164]

№ п/п	ДАТА	Кількість колектив. господарств	Кількість колектив. землі	Кількість колект. робочої худоби
1.	1 листопада 1929 р.	5,9 %	7,8 %	-
2.	1 січня 1930 р.	9,1 %	11,7 %	-
3.	1 лютого 1930 р.	23,6 %	31,6 %	-
4.	10 лютого 1930 р.	32,1 %	35,4 %	-
5.	20 лютого 1930 р.	53 %	53,8 %	-
6.	1 березня 1930 р.	64,1 %	61 %	-
7.	10 березня 1930 р.	64,9 %	66 %	-
8.	20 березня 1930 р.	27,8%	32,5 %	-
9.	1 квітня 1930 р.	24,4 %	26,3 %	-
10.	20 квітня 1930 р.	26 %	30 %	39 % ?
11.	1 травня 1930 р.	26,3 %	30 %	-
12.	1 листопада 1930 р.	29 %	31,2 %	-
13.	20листопада1930 р.	30,3 %	32 %	-
14.	1 січня 1931 р.	35,2 %	-	86,8 %
15.	29 січня 1931 р.	37,8 %	32,2 %	84 %
16.	28 лютого 1931 р.	54,1 %	45,4 %	67 %

17.	9 березня 1931 р.	55,4 %	45,6 %	65,8 %
18.	29 березня 1931 р.	60,3 %	50,3 %	-
19.	19 квітня 1931 р.	64,2 %	55,9 %	-
20.	1 травня 1931 р.	66 %	-	-

Найбільший спад колективізації припадає якраз на пік самого активного опору селянства масовій акції з розкуркулення (березень 1930 р.), у цей час більшовики змушені були тимчасово відступити від своїх планів. Але вони прекрасно розуміли, що без розкуркулення та виселення кращих одноосібників-хліборобів – позитивних результатів колективізації сільського господарства не досягти. Повернути втрачені позиції партійному та сільському активу вдасться тільки через рік, у березні-квітні 1931 р., коли в основному закінчиться другий, найбільш масовий період розкуркулення та депортацій селянства.

Тільки шляхом насилля, зламавши опір селянства з допомогою військових частин ДПУ, репресивних заходів розкуркулення та депортацій, в умовах наростаючого голоду, більшовицький режим добився покращання кількісних показників суцільної колективізації.

Таким чином, задіяний більшовиками метод нищення українського селянства – розкуркулення та виселення українських родин за межі України, був нерозривно пов'язаний з насильницькою суцільною колективізацією. Його потребувала більшовицька влада не тільки у зв'язку з економічними потребами - необхідністю вилучення будівель, майна та реманенту, які відходили у власність колгоспів, але й також для досягнення планових показників комунізації села та придушення масового селянського опору: розстріли, концтабори, депортації на Північ десятків тисяч найстійкіших і сміливіших з українців поступово зменшували міць опору більшовицькій владі.

ІІІ. Продовольчі реквізиції в українських селах у 1928-1933 рр.

3.1. Повернення більшовицької влади в 1928 р. до політики „продрозкладки".

З введенням Нової економічної політики і заміною продрозкладки продподатком (на Поділлі продовольчий податок впроваджувався з 1922 р.)[1] відчутних змін стосовно хлібозаготівель не відбулося. План на 1922 р. передбачав збір зерна в розмірі 150 млн. пудів.[2] Але вже в 1923 р. він знову зріс до 170 млн. пудів.[3] Збільшуючись з кожним роком, у 1928 р. становив 265 млн. пудів,[4] а в 1931 р. – 434 млн. пудів хліба.[5]

6 травня 1932 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) затвердили річний хлібозаготівельний план для України в розмірі 356 млн. пудів хліба, зменшивши його всього на 18 % від минулорічного (для всіх інших республік план був зменшений на 30 %) і це при тому, що серед українців уже лютував голодомор.[6]

Передбачити голод в Україні стало можливим вже у 1925 р., адже надмірне прискорення темпів і розмірів примусових методів хлібозаготівельних кампаній розпочалось з прийняттям планів сталінського керівництва пов'язаних з індустріалізацією країни. Курс на індустріалізацію було проголошено XIV з'їздом ВКП(б)[7], вона мала здійснюватися за рахунок села, для чого і було ухвалено невідповідність цін на промислові та сільськогосподарські товари.

За підрахунками економістів через штучно встановлену різницю цін на товари промисловості й сільського господарства, з метою „викачувати гроші" на розвиток індустрії, українське селянство втрачало щорічно 300 мільйонів золотих довоєнних карбованців, що становило 20 карбованців на десятину посівної площі. Іншими словами: якщо український селянин до першої світової війни міг придбати якийсь промисловий виріб за 1 пуд зерна, то тепер змушений був віддати за той же товар 5 пудів.[8]

У 20-х роках стрімко зростав і відсоток постачання українського хліба загальносоюзній державі. Так, у 1922-23 рр. український хліб становив 30,5 %, у 1924-25 рр. – 40,8 %, у 1925-26 рр. – 76 %.[9]

Секретар ЦК ВКП(б) Сталін в циркулярах парторганізаціям країни вказував: „Потрібно насамперед підняти на ноги партійні організації, вказавши їм, що справа заготівель є справою всієї партії..."[10]

Директивні та розпорядчі документи керівників більшовицької партії, постанови партійних форумів стосовно політики на селі все більше посилювали економічний тиск на селянство.

У грудні 1927 р. відбувся черговий XV з'їзд ВКП(б), який прийняв перший п'ятирічний план розвитку народного господарства на 1928-1933 рр. і проголосив курс на суцільну колективізацію сільського господарства.[11] Ці кардинальні рішення були прийняті партійним форумом одночасно. Виконання грандіозних індустріальних планів ставало б неможливим без збільшення експорту зерна за кордон і отримання іноземної валюти, технічного устаткування тощо.

На цей час, у зв'язку з систематичним проведенням хлібозаготівель, загострення відносин між селянами-власниками та сталіністами призвели до хлібної кризи (недовиконання планових завдань). Селянські господарства не мали або мали в обмеженій кількості надлишки зерна.

Отримати необхідну кількість дешевого хліба більшовицька держава планувала з покірних колективних господарств.

На цьому ж партз'їзді прозвучав заклик щодо збільшення його експорту, а саме:
„Товарність сільського господарства ще дуже мала порівняно з тими завданнями, які стоять тепер перед сільським господарством з точки зору соціалістичного народногосподарського плану. Особливо різко позначається це на недостатніх можливостях сільськогосподарського експорту, який є базисом імпортних операцій, необхідних для якнайшвидшої індустріалізації країни і дальшого піднесення самого сільського господарства..."[12]

Недостатня кількість експортного зерна призвела до постійного наростання планових завдань та ще більшого посилення репресивних заходів в ході хлібозаготівель.

Ще під час роботи з'їзду, 14 грудня 1927 р. ЦК ВКП(б) видав директиву секретарям окружних партійних комітетів, в якій вказувалось на необхідність активізації хлібозаготівель. 24 грудня 1927 р. за цією директивою з'явилася наступна, але і вона ситуації не змінила.[13]

6 січня 1928 р. ЦК ВКП(б) надіслав на місця ще одну директиву з грифом „таємно" підписану особисто секретарем ЦК ВКП(б) Сталіним, в якій у погрозливому тоні висловлювалася вимога щодо рішучості в реалізації хлібозаготівельної політики з метою досягнення відчутного перелому. Так, у 4-у пункті директиви зазначалось: „При стягненні недоїмок всякого роду платежів застосовувати негайно жорстку кару, в першу чергу по відношенню до куркулів. Особливо репресивні заходи необхідні по відношенню до куркулів і спекулянтів, які зривають сільськогосподарські ціни... ЦК попереджає вас, що зволікання з виконанням цієї директиви і недосягнення в тижневий термін реальних успіхів поставить ЦК перед необхідністю заміни нинішніх керівників парторганізацій..."[14]

Але незважаючи на загострення відносин між владою і селянством, більшовицьке керівництво продовжувало силову політику хлібозаготівель. В другій половині січня 1928 р. члени Політбюро ЦК ВКП(б) роз'їхалися по країні, щоб прискорити подолання хлібозаготівельної кризи. Сталін поїхав у Сибір, де почав втілювати на практиці власний метод хлібозаготівель, який назвали „уральсько-сибірським" і поширили на всю країну.[15] Відчули на собі даний метод і подільські селяни. У листі секретаря Тульчинського окружного партійного комітету Марченка секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу від 20-го січня читаємо: „Приступивши в січні місяці до форсованого розгортання хлібозаготівель ми одразу ж застосували ряд жорстких репресивних заходів... Було заарештовано 22 чол., осуджено 15 чол. у яких конфісковано хліб. Ці заходи ми почали проводити на свій страх і ризик так, як чіткої і ясної вказівки по лінії юстиції не було..."[16]

Внаслідок таких репресивних дій влади, введення в політику хлібозаготівель елементу позаекономічного примусу, дало можливість вже в січні 1928 р. заготовити 29 млн. пудів зерна замість запланованих 25 млн. пудів. Заготівельний план був виконаний в Україні на 116 %.[17] Але це призводило до зруйнування хлібного ринку, сіяло невпевненість, загострювало внутрішньополітичну обстановку. По селах поповзли чутки про відмову від нової економічної політики і повернення до продрозкладки. В результаті, селяни не бажали контактувати з органами державної влади, заготівельними організаціями, скорочували посіви, ділили господарство серед членів сім'ї, йшли на заробітки в міста.

У зв'язку з переходом на позаекономічні методи хлібозаготівель розпочалася мобілізація партійного активу, за своїм характером схожа на роки громадянської війни. 28 січня 1928 р.

окружним партійним комітетам надходить директива секретаря ЦК КП(б)У Кагановича з грифом „Таємно", в директиві акцентується увага на таких аспектах: „Працівник, який направлявся в район, був в один і той же час агентом з викачки недоїмок по селу сільськогосподарського податку і держстраху, агітатором з розповсюдження займу і проведення самообкладання; працівником, який стимулював хлібоздачу і хлібозаготовачем. Таке суміщення не могло, звичайно, не відбитися на успішності виконання головного завдання дня – на безпосередній роботі по хлібозаготівлях.

Для усунення цього недоліку ЦК вимагає негайно, з отриманням даної директиви, виділити групу відповідальних працівників, знайомих із хлібною справою (від 25 до 75 чол.), в залежності від міцності окружного активу, які повинні бути кинуті виключно на хлібозаготівельну роботу..."[18]

За неповними даними тільки за січень-березень 1928 року в Україні було мобілізовано близько 6-и тисяч окружних, міських, районних, містечкових партійних працівників, яких направили в село для посилення хлібозаготівель.[19]

Навіть тоді, коли шляхом примусу перевиконали січневий план хлібозаготівлі, коли хлібозаготівельна криза досягла свого апогею, більшовицький режим продовжував твердити про „рішучий перелом в справі хлібозаготівель" і зростання планових завдань.

13 лютого 1928 року партійні організації отримали директиву Політбюро ЦК ВКП(б) підписану Й. Сталіним з грифом „Таємно. Не для преси.", в якій останній наполягав на посиленні хлібозаготівель, рекомендував застосовувати 107 ст. Кримінального кодексу РСФСР і відповідну статтю українського кодексу (127), які дозволяли репресії проти селянства. З метою заохочення до цієї справи бідніших верств вказував на необхідність надати їм із так званих конфіскованих лишків 25 % зерна на умовах довгострокового кредиту.[20]

Стосовно надання 25 % конфіскованого хліба бідноті, бюро Вінницького окружного комітету КП(б)У прийняло аналогічну постанову з грифом „Цілком таємно" 2 липня 1928 р., в ній йшлося: „... Доручити фракції Окрвиконкому дати директиву сільрадам про посилення хлібозаготівельної роботи... Підтвердити ще раз постановою бюро про залишення в селі 25 % конфіскованого хліба у куркуля на потреби біднішої частини селян..."[21]

Цій постанові, відповідно, передувала постанова ЦК КП(б)У від 17 лютого 1928 р.[22] До речі, даний захід для більшовиків не був новим, ще в 1920 р., впроваджуючи насильницьку політику прозрозкладки, від 10 % до 25 % зерна залишалося у волосних коморах на потреби пролетаризованих верств села. Це повинно було забезпечити підтримку сільською біднотою кампанії вилучення хліба. У телеграмі Сталіну в Харків Ленін високо оцінив цей захід в Україні в ході примусових хлібозаготівель.[23]

Отже, політика більшовицького керівництва, яка впроваджувалася в життя наприкінці 1927-1928 рр., започаткувала корінну ломку економічних відносин на селі. Офіційно не змінюючи політичного курсу, влада від ринкових відносин НЕПу знову повернулась до часів „воєнного комунізму" - до примусової продрозкладки. Така політика базувалася на насиллі і репресіях, вона обезкровлювала українське селянство і невздовзі призвела до трагічних наслідків.

Про жорстокий характер протистояння між владою і селом вже на початку 1928 р. свідчить велика кількість антибільшовицьких селянських виступів, в тому числі і збройних. На Поділлі, у Вороновицькому районі Вінницького округу в цей час діяла повстанська організація на чолі з колишнім петлюрівським отаманом Кіндратом Саваринським.

Доведені до відчаю сваволею більшовицької влади десятки селян смт. Вороновиця і навколишніх сіл Віїтівці, Воловодівка, Ганщина та ін. вирішили взятися до зброї. В плани повстанців входило розгром партійних і радянських установ, міліції, звільнення заарештованих селян, залучення на свою сторону „територіальних військ", поширення повстання на інші райони. В разі невдачі повстанці планували прорватись до Польщі.[24]

Військовим підрозділам ДПУ вдалось розгромити Вороновицьку повстанську організацію саме в той час, коли повстанці готувалися до збройного нападу на одну з районних установ. Окрім зброї у повсталих були вилучені листівки із закликом: „Хто не бажає загинути з голоду, тягнути більшовицьке ярмо і відробляти їм кріпосне право – до зброї!" Листівки було підписано „Спілка визволення України."[25]

Після розгрому повстанців, бюро Вінницького окружкому КП(б)У прийняло термінову постанову „Про політичний стан округа і ліквідацію спроби збройного повстання у

Вороновицькому районі". У постанові зазначалось: „Цілком таємно. Відмітити своєчасну ліквідацію спроби збройного повстання у Вороновицькому районі... Маючи на увазі розлад частини радянського апарату у Вороновицькому районі, що сприяло збройному повстанню, створити комісію для детального вивчення стану району... З огляду на нинішню напруженість на селі, відмічаючи зміцнення контрреволюційних сил і в той же час недостатнє реагування на ці прояви місцевих парторганізацій, ще раз нагадуєм усім районним партійним організаціям про негайне реагування.... та інформування Окрпарткому і при необхідності органів ДПУ..."[26]

Втілюючи сталінські рішення в життя, державні силові структури, партійні і виконавчі органи влади на місцях, все частіше стали застосовувати до селян, які не в змозі були виконати величезні державні побори, карально-репресивні заходи: штрафи, збільшення розмірів самообкладання, описування та конфіскацію майна, арешти, довготривале ув'язнення, депортацію.

У зв'язку з цим, в доповідних записках окружних відділів ДПУ за березень 1928 р. в основному йде мова про різке погіршення життєвого рівня селян і їхню готовність до боротьби з владою. Так, у листах до червоноармійців, селяни Джулинського району Тульчинського округу писали: „В цьому році за податок прямо грабують, описують все, що є в господарстві і забирають останні подушки з дому. Більше всього грабують за невиконання самооподаткування... Настільки важко, що краще вмерти. Заплатив податок – 80 р., самообкладання – 40 р., на землевпорядкування – 32 р., облігації – 20 р. і, крім того, ще держстрах, а хто їх не виконує – забирають худобу або в тюрму саджають... Прийшло 3000 облігацій, без квитка про їхній викуп ніде неможливо змолоти ні одного пуда. Люди всюди тільки і говорять – давай війну, або вертаємся до 1918 року..."[27]

На цей час, вище зазначені партійні рішення засвідчили: хлібозаготівельні кампанії будуть тільки посилюватись. Сталінський режим, який все більше набирав ознак тоталітарного, вдається ще до одного насильницького заходу – контрактації зерна „на корню".

Більшовицька влада і раніше застосовувала примусову і економічно невигідну для селянства контрактацію, змушуючи їх підписувати контракт (договір), який зобов'язував здавати державі частину зібраного урожаю тієї чи іншої зернової культури, цукрового буряка, м'яса, інших продуктів. Але даний захід змушував селянина віддати урожай прямо з поля. Про це йдеться в директиві секретаря Вінницького окружкому КП(б)У Островського від 10 липня 1928 р.: „Цілком таємно. До всіх райпарткомів. Враховуючи, що зима та весна цього року була дуже несприятлива для степових округів, через що велика кількість озимини загинула, а також і те, що значна кількість хлібних лишків нами з села вже взята – таке становище рішуче ставить перед партією і Радянською владою питання про термінову заготівлю озимого насіння... З цією метою по лінії сільгоспкооперації зараз розпочнеться кампанія по заключенню умов з колективами, земгромадами та селянами на предмет закупки в них врожаю озимих культур в спосіб контрактації на корню..."[28]

Ще не дозрів хліб, не розпочались жнива, а селян вже примушували підписувати кабальні умови контрактації на майбутній урожай, прирікаючи їх на голодну смерть. Закінчувалась директива застереженням райкомам партії, що зібраний хліб повинен надійти державі не пізніше термінів зобов'язань.[29]

Сталін, руйнуючи ринкові засади села в процесі примусової хлібозаготівлі, знищуючи заможних селян, добре усвідомлював, що тільки збідніле і голодне, доведене до відчаю селянство стане покірнішим і змушене буде масово вступати в колгоспи.

Восени 1928 р. з'явились районні трійки сприянню хлібозаготівлям, які були наділені особливими і безмежними повноваженнями.[30] Це був той логічний кінець, який завершився введенням „воєнно-комуністичних" методів хлібозаготівель.

До всього, 10 грудня 1928 р., на вимогу ЦК ВКП(б), усім сільським райкомам КП(б)У надходить лист ЦК КП(б)У з таким текстом: „Таємно... Затверджені останнім пленумом ЦК ВКП(б) контрольні цифри визначають новий могутній поступ вперед по шляху до індустріалізації, по шляху дальнішого соціалістичного будівництва. Нічого й казати, що виконання цього завдання залежатиме від виконання плану хлібозаготівель... Нарешті, ЦК змушений сказати, що не зважаючи на рішення, хлібозаготовчі організації не були своєчасно зміцнені робітниками. Розкладені елементи низового апарату, зв'язані з куркульською частиною села, лишились на своїх місцях, негативно впливаючи на хлібозаготовчу роботу..."[31]

Саме з цього часу приймається рішення про поповнення і зміцнення хлібозаготівельних бригад робітниками. 19 грудня 1928 р. надходить і відповідна директива ЦК КП(б)У: „До всіх ОПК та Молдавського обкому. ЦК намітив, як практичне мероприємство, для досягнення перелому в хлібозаготівлях посилку на село робітників з виробництва (в тому числі позапартійних). В зв'язку з цим ЦК пропонує негайно виділити групу класово-витриманих робітників від верстату, яку, після інструктування, надіслати на 2-3 тижні на село з тим, аби потім замінити їх новою групою робітників".[32]

Таким чином, робітничі бригади з хлібозаготівель поновили свою активну діяльність в українських селах наприкінці 1928 р. (на початку 20-х рр. вже задіювалися в хлібозаготівельних репресіях).[33] Разом із партійним та сільським активом вони склали основу хлібозаготівельних бригад, які стали діяти постійно, реквізовуючи селянський хліб. З часом влада назве їх „похідними","буксирними", з 1929 р. їм буде заборонено залишати села в разі невиконання хлібозаготівельних планів.[34] На початку 30-х років вони відіграють найбільш злочинну роль, виконучи чергову більшовицьку місію - відбір усіх наявних продуктів харчування.

Також наприкінці 1928 р. влада вдасться до прийняття рішень про обов'язкову здачу селянами мірчука, партійні постанови вимагали: „Надходження мірчука все триває в незадовільному стані. Млинарсько-круп'яні підприємства умовами на здачу мірчука ще й до цього часу неохоплені,... повинно бути відрахування 10% мірчука..."[35]

Селян, які частину зерна мололи на муку для власного споживання, відтепер змушували, за здійснення помолу, десяту частку віддати державі (згодом - 20 %). У 1932-1933 рр. сталінський режим не тільки заборонить помол муки для селян, а й навіть накаже видати обкомам партії постанови про відбір на селі жерновів[36] та м'ясорубок[37], мотивуючи дане рішення „розбазарюванням хліба".

Отже, хлібозаготівельна примусова кампанія 1927/1928 рр. набула чіткого „воєнно-комуністичного" характеру: більшовицька влада обрала шлях насильства і репресій в українських селах для реалізації продовольчих завдань. Постанови і рішення вищих партійних органів 1928 р. також засвідчують, що економіка в руках сталінського режиму була лише елементом політики, її найважливішим інструментом і, що саме цей рік започаткував собою найбільш жахливі сторінки історії українського народу.

3.2. „Нові методи" хлібозаготівель 1929 р.

1929 р. не покращав економічного становища в Україні: видача працюючому населенню міст продуктів по картках (перехід до карткової системи розпочався в лютому 1929 р.)[38] не ліквідувала давки та бійки в довгих чергах за хлібом, іншими продуктами харчування.

Перспективи селянства передбачалися ще сумнішими. Взимку 1929 р. повторились події минулого року, коли всі зусилля влади були спрямовані на „викачування" позаекономічними засобами хліба та грошей із села. Так само, як це було раніше, директивні вказівки про виконання хлібозаготівельних та фінансових кампаній „будь за що" спровокували колосальний сплеск насилля та зловживання з боку місцевої влади. Обшуки, побиття, приниження селян, які чинили спротив, набули широкого розмаху. Так, про події в селі Заліське Тальнівського району Уманської округи, матеріали Державного Політичного Управління засвідчили: „Уповноважені райвиконкому... вчинили обшук у господарстві селянина Цимбала (шість чоловік їдців), відібрали 5 мішків зерна... і описали майно. Син Цимбала, комсомолець - повісився у клуні, батько – намагався зарізатися, але в нього відібрали ніж..."[39]

Коли в більшості українського селянства закінчилися припаси продуктів, розпочалося проїдання посівного матеріалу і масовий забій тварин. Народний комісаріат торгівлі УСРР, змушений реагувати на дану ситуацію, надіслав директиву „До всіх завокрторгвідділів. Не підлягає оголошенню", в ній йшлося: „Як наслідок заходів на хлібозаготівельному ринкові, заможніші групи селянства нині вибраковують худобу в більшому розмірі, ніж це можна вважати за нормальне. Не важко передбачити, що через деякий короткий час посилена реалізація селянської худоби зменшиться... Тому треба нинішню кон'юнктуру використати, по-перше, для максимального посилення усуспільненого сектору щодо кількісного і якісного збільшення череди в радгоспах, колгоспах та в молочарських фермах..."[40] Наркомторг УСРР не запропонував нічого

іншого для припинення масового вирізання худоби, окрім усуспільнення її та передачі в колгоспи та радгоспи.

Намагаючись вийти з економічної кризи за допомогою Москви, перший секретар ЦК КП(б)У Косіор (призначений на посаду в серпні 1928 р.) направив навесні 1929 р. доповідну записку до ЦК ВКП(б), в якій підсумовував, що українська влада неодноразово ставила перед союзним центром питання про потребу завезення зерна в Україну, однак до цього часу воно залишилось невирішеним.[41]

Сподівання на допомогу Кремля дійсно були марними, про це засвідчила промова Сталіна на квітневому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б), в якій керівник держави в черговий раз підтвердив, що в сільському господарстві країни все відбувається за продуманим партійним сценарієм. Він зазначав: „Крім звичайних податків – прямих і посередніх, які сплачує селянство державі, воно дає ще деякий надподаток у вигляді переплат на промтовари і у вигляді недоотримання по лінії цін на сільськогосподарські продукти... Чи посильний цей податок для селянства ? Так, посильний. Як він називається у нас інакше? „Ножицями", „перекачкою" коштів із сільського господарства у промисловість з метою швидкого розвитку нашої індустрії. Так от, цей надподаток, одержуваний в результаті „ножиць", і становить „щось подібне до данини". Чи не означає це, що, беручи цей додатковий податок, ми тим самим експлуатуємо селянство? Ні, не означає. Природа радянської влади не допускає якої б то не було експлуатації селянства з боку держави".[42]

Цинізм Сталіна меж не мав, обібравши селянство „до нитки" і спровокувавши хлібозаготівельною політикою голод, Сталін стверджував, що нічого особливого не відбувається, а насилля та експлуатація взагалі неможливі, так, як селянство проживає в країні – радянській.

Але незважаючи на систематичність реквізицій хліба, у травні союзне керівництво, підводячи попередні підсумки хлібозаготівель 1928/29 господарського року, було змушене визнати суттєве недовиконання плану, зокрема Україною, поставки якої за 11 місяців (71,1 млн. пудів хліба) виявились вдвічі меншими від запланованих.[43]

Складна економічна ситуація пояснювалась не стільки наслідками недороду, скільки руйнівним впливом впровадженого владою механізму позаекономічного та політичного тиску на село: згортанням ринкових відносин і поступовою деградацією сільського господарства. Загальмувати негативні процеси можна було лише відмовою від силової політики. Натомість сталінський режим зробив ставку саме на неї, поставивши за мету перетворити надзвичайні заходи у систему, повністю ліквідувати товарообмін між містом та селом, загнати селян до колективних господарств, фактично перетворивши їх на кріпаків.

Становище усугублялась ще й тим, що селяни – боржники хлібозаготівлі попереднього господарського року, в обов'язковому порядку, зобов'язувались виконати його планове завдання за рахунок нового урожаю, причому, розмір хлібозаготівельного завдання прийдешнього року не зменшувався.[44] У зв'язку з цим, з року в рік масштаби хлібозаготівель зростали, а можливості їх виконання не покращувались, тому, українське село стрімко розорювалося, а зубожіння селян все більше посилювалося.

Не зважаючи на це, план хлібозаготівлі для України на 1929/30 господарський рік знову збільшився, він становив 255 млн. пудів зернових.[45] Щоб отримати таку значну кількість хліба з економічно виснаженого українського села, більшовицька влада потребувала потужного хлібозаготівельного апарату, наділеного особливими повноваженнями, в тому числі, юридичним правом систематично здійснювати реквізиції селянського хліба. І таке право окружні, районні, сільські партійні та виконавчі органи влади отримали, як і отримали вони рекомендації щодо шляхів посилення хлібозаготівлі.

Проаналізувавши попередню практику, яка доводила складність виконання річного плану поставок хліба з пропорційним квартальним розподілом та виходячи з того, що одразу після збору нового врожаю взяти його у селян буде легше, ніж навесні, коли припасів хліба значно поменшає, а проблем у зв'язку з наближенням посівної побільшає, центральне керівництво визнало за доцільне в 1929/30 господарському році основний тягар хлібозаготівель перенести на перше півріччя (липень-грудень) і проводити їх за так званими „новими методами", які включали в себе цілий комплекс політичних та економічних заходів.[46]

16 травня 1929 р. Вінницький окружний парткомітет отримав секретну телеграму ЦК КП(б)У за підписом С. Косіора „для неухильного керівництва в роботі по хлібозаготівлях", в ній констатувалось: „Повідомляється постанова ЦК ВКП(б) від 11 травня 1929 р. з питання хлібозаготівель. План хлібозаготівель на період травень-липень затвердити в розмірі 15 млн. пудів... Вважати необхідним, спираючись на ініціативу сільської громадськості, провести через збори селян або земгромади постанови про обов'язкове виконання плану хлібозаготівель для даного села... Більша частина хлібозаготівельного плану, приблизно 75%, повинна бути виконана за рахунок заможної частини села, менша – в порядку самозобов'язання – іншою частиною села. Для проведення в життя прийнятого загальними зборами хлібозаготівельного плану і розподілу його по окремих господарствах необхідно створити спеціальні сільські комісії... Доручити НКЮ, ДПУ і НКВС на місці узгодити вказівки про боротьбу з елементами, які зривають мероприємства по хлібозаготівлях... Не пізніше 15 травня командирувати у всі округи... членів ЦК і Раднаркому, зобов'язавши їх перебувати в районах до забезпечення повного виконання плану заготівель... Мобілізувати на цей період ряд відповідальних окружних партпрацівників, закріпивши їх безпосередньо до районів і сіл для керівництва роботою по хлібозаготівлях".[47]

„Нові методи" Політбюро ЦК КП(б)У планувало задіяти в 20-ти округах України, на Поділлі - у Вінницькому окрузі.[48] До складу УСРР у 1929 р. входив 41 округ.[49]

Степ:	Лівобережжя:	Правобережжя:	Полісся:
АМСРР	Ізюмський	Бердичівський	Волинський
Артемівський	Кременьчуцький	Білоцерківський	Глухівський
Дніпропетровський	Куп'янський	Вінницький	Конотопський
Запорізький	Лубенський	Кам.-Подільський	Коростенський
Зінов'євський	Ніжинський	Київський	Чернігівський
Криворізький	Полтавський	Мог.-Подільський	
Луганський	Прилуцький	Проскурівський	
Маріупольський	Роменський	Тульчинський	
Мелітопольський	Сумський	Уманський	
Миколаївський	Харківський	Шевченківський	
Одеський		Шепетівський	
Первомайський			
Херсонський			
Сталінський			
Старобільський			

Але вже наприкінці травня, отримавши вказівку Сталіна, ЦК КП(б)У зобов'язував й інші округи, в тому числі прикордонні, впроваджувати „нові методи" хлібозаготівлі на селі.[50]

У відповідь, 3-го червня 1929 р., секретар прикордонного Могилів-Подільського окружкому КП(б)У Коваленко, надіслав в ЦК КП(б)У лист такого змісту: „Даним хочу поставити Вас до відома про те непорозуміння, яке виникло на грунті хлібозаготівель, в зв'язку з телеграмою ЦК № 226, де зазначено, що додатковою постановою Політбюро допускає застосування „нових методів" хлібозаготівель також в округах Могилівському, Любенському і Кременчуцькому. Ця телеграма нас здивувала і викликала підозри про помилку... Проте повне усвідомлення важкого становища з хлібом в країні, а також телеграма тов. Сталіна переконала нас в тому, що вияснення цієї справи могло б викликати на нас зі сторони ЦК безвідповідальність за таку важливу і вирішальну для нашої країни кампанію. Бюро одразу ж дало директиву РПК і вислало уповноважених в райони з вказівкою застосувати на практиці всі методи перераховані постановою Політбюро від 11 травня..."[51]

Таким чином, з травня 1929 р. „нові методи" хлібозаготівель започаткували своє впровадження більшовицькою владою в усіх округах України, в тому числі і в прикордонних. Вони передбачали застосування в українських селах наступних заходів:

- Створення районних надзвичайних трійок єдиного керівництва хлібозаготівлями у складі: уповноваженого окружного парткомітету – члена бюро даного райпарткому, секретаря райпарткому і голови райвиконкому.[52]

- Організація в кожному селі „Комісії сприяння хлібозаготівлям". Комісія формувалася з представника сільської ради (як правило обирався головою комісії), члена КНС та 3-х сільських активістів, при умові виконання ними хлібозаготівельного плану. В невеличких селах комісії складалися з трьох чоловік. Склад комісій, попередньо узгоджений на зборах бідноти, затверджувався загальними зборами села. Основними завданнями комісій було обов'язкове виконання селом річного хлібозаготівельного плану, здійснення постійного контролю за надходженням високоякісного продовольчого зерна, посилення впливу і тиску сільської громадськості на заможну частину населення. Відповідали комісії, разом з уповноваженими райпарткомів, і за ухвалення постанов загальними сільськими зборами планових завдань та розподіл плану по господарствах.[53]

- Доведення плану до селянських господарств відтепер відбувалося таким чином: ЦК ВКП(б) і Наркомторг СРСР ставили завдання перед ЦК КП(б)У і Наркомторгом УСРР, останні – окружним партійним та виконавчим органам влади, окружні – районним органам влади, районні – сільським радам і „Комісіям сприяння хлібозаготівлям". Комісії доводили планове завдання до кожного окремого селянського господарства. Створена вертикаль і щотижнева звітність давали змогу керівництву країни чітко контролювати хід хлібозаготівель і своєчасно реагувати на проблеми.[54]

- Кардинальні зміни відбулися щодо термінів виконання хлібозаготівельного плану. Якщо раніше планове завдання розподілялось майже рівномірно на весь господарський рік (господарський рік розпочинався в даному році з початком жнив), то постанова Політбюро ЦК КП(б)У „В зв'язку з хлібозаготівельною кампанією 1929/30 рр." від 26 липня 1929 р. з грифом „цілком таємно", орієнтувала всі партійні організації на виконання не менше 85% плану до 1-го січня 1930 р. В постанові також йшла мова: „Просити ЦК ВКП(б), щоб річний план хлібозаготівель для України був визначений не пізніше 15 серпня..."[55] Це свідчить про повну залежність українського партійного керівництва від Кремля у визначенні розміру хлібозаготівельного плану.

Вже через три дні постанова ЦК ВКП(б) „Про організаційно-партійну роботу в зв'язку з прийдешньою новою хлібозаготівельною кампанією" від 29 липня 1929 р., з грифом „таємно", вимагала стовідсоткового виконання плану південними районами країни до 1 січня 1930 р., тобто, за перших шість місяців поточного господарського року, іншими районами – до 1 лютого 1930 р.[56]

Відреагувавши на рішення Москви, в серпні 1929 р. ЦК КП(б)У поставив завдання окружним парткомітетам виконати хлібозаготівельний план протягом тільки першого півріччя господарського року. Відповідні директиви окружні парткомітети надіслали і райпарткомам.[57]

- При визначенні для господарств планового завдання хлібоздачі, „Комісії сприяння хлібозаготівлям" зобов'язувалися 75% плану розподілити серед 7-8% (не більше 10%) заможників, так званих „куркулів". 25% - повинна була здати інша, переважаюча більшість господарств села.[58] Даний метод назвали колективним, – за його виконання несло відповідальність все село. Тільки таким чином, впровадженням на селі кругової поруки, влада змусила багатьох селян усіма засобами (аж до участі в розкуркуленні) домагатися виконання хлібозаготівлі, в першу чергу, заможнішими господарствами.

- Мобілізація партійного активу, як сільського так і міського, на виконання хлібозаготівельного плану повинна була тільки посилитись. Цьому передувала постанова Політбюро ЦК ВКП(б) „Про хлібозаготівлі" від 17 січня 1929 р., з грифом „таємно", в ній акцентувалось: „Дати директиву всім республіканським і місцевим організаціям про те, що хлібозаготівельний апарат і товариші, які відряджені в даний час для сприяння в хлібозаготівлі, не повинні обтяжуватися іншими дорученнями і завданнями... Самій системі відряджень повинен надатись характер довготривалих..."[59]

В свою чергу, 11 травня 1929 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло відповідну постанову, звертаючи увагу на те, що всі працівники, які відправлені на хлібозаготівлю, повинні знаходитися

в районах до „забезпечення повного виконання плану заготівель”.[60] Партактиву не дозволялося залишати села до виконання завдання хлібозаготівельної кампанії.

- Формування на виробництві багаточисельних робітничих бригад. Вони відправлялись на тривалий період в село для реквізицій хліба, їхня кількість значно зросла з початком впровадження „нових методів” хлібозаготівлі.

Ще в червні 1929 р. Тульчинський окружком КП(б)У, реально оцінюючи можливість виконання хлібозаготівельного плану, в циркулярі „До всіх голів райвиконкомів, до всіх секретарів райпарткомів”, з грифом „таємно”, вказував на важливість „негайної мобілізації необхідної кількості робітників для проведення як організаційної, так і практичної роботи по одержанню хліба в серпні місяці...”[61]

10 липня 1929 р. секретар ЦК КП(б)У Косіор в таємній директиві окружкомам КП(б)У, наголошував на „прийнятті ряду мір для організації робітничих бригад”.[62]

Кульмінаційним моментом для численних робітничих бригад, які були задіяні в хлібозаготівельній кампанії 1929 р., стала заборона їм залишати села до виконання селянами хлібозаготівельного плану.[63] З вересня 1929 р. робітники змушені були перебувати в селах безвиїздно, по кілька місяців. Своє невдоволення вони виміщували на селянах, нещадно грабуючи їх, застосовуючи насильницькі дії в ході хлібозаготівлі, за всяку ціну намагаючись якнайшвидше виконати планове завдання щоб повернутися до домівок. Наприклад, інформаційний відділ ЦК КП(б)У в огляді „Про хід хлібозаготівель за жовтень 1929 р.”, повідомляв: „У селі Лука Барська Вовковинецького району Проскурівського округу (тепер: Барського району Вінницької області) селян-боржників били, водили по селу з одягненою на голову громофонною трубою і під звуки похоронного маршу вигукували „смерть врагам”.[64]

Особливу роль, яку відіграли дані бригади в ході хлібозаготівельних кампаній, відзначив і вищий законодавчий орган країни – Всесоюзний Центральний Виконавчий комітет. В грудні 1929 р., підсумовуючи виконання хлібозаготівельного плану поточного року, ВЦВК відмітив, що план хлібозаготівлі виконано, незважаючи на опір глитая і, „робітники брали активну участь в хлібозаготівлях”.[65]

- Всебічна допомога хлібозаготівельним організаціям з боку всіх громадських організацій, жіночого і молодіжного активу, особливо – комсомолу. У вже вказаній постанові ЦК ВКП(б) від 29 липня 1929 р., йшлося: „Комсомольські організації повинні поряд з комуністами показувати приклад у виконанні зобов’язань по хлібозаготівлі, виступаючи організаторами червоних обозів, залучати до роботи селянську молодь, широко використовувати „легку кавалерію” для покращання роботи хлібозаготівельного апарату...”[66]

Комсомольські бригади, які здійснювали реквізиції селянського хліба, отримали назву „легка кавалерія”. Про методи їхньої діяльності на Поділлі свідчить такий факт: „В селі Вернянка Липовецького району Вінницького округу комсомольський осередок села Брицького, після обшуків селянських господарств, повісив двом куркулям на груди плакат з написом „Бойкот куркулю – ворогу радянської влади.” (Для активізації дій, „легку кавалерію” направляли в сусідні села).[67]

Політбюро ЦК КП(б)У, високо оцінювало роль громадських організацій в справі хлібозаготівельної кампанії. У жовтневій 1929 р. постанові зазначалось: „В зв’язку із зростання опору куркулів хлібозаготівлям, мобілізація партійних, комсомольських, профспілкових організацій має вирішальне значення...”[68]

- Прийняття вищими партійними органами влади постанов, державними інституціями законів, які давали юридичне право місцевому керівництву здійснювати реквізиції хліба в селянських господарствах і притягувати селян не тільки до адміністративної відповідальності, за невиконання хлібозаготівельних планів, але й до кримінальної. Так, постанова Політбюро ЦК КП(б)У з грифом „Цілком таємно” від 18 червня 1929 р. вимагала від окружних і районних партійних ланок застосування таких заходів: „По відношенню до куркулів, злісних нездатчиків хліба державі, продовжувати застосування всіх мір – опис і продаж їхнього майна, а також притягнення до суду по ст. 58 КК УСРР”.[69] (До речі, Народним комісаріатом юстиції, за погодженням з ВУЦВК, примінення ст. 58 було узаконено тільки 10 вересня 1929 р., тобто, правові акти не встигали за партійними директивами).[70]

З метою посилення тиску на „куркульський" прошарок селянства, 3 липня 1929 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет прийняв закон „Про поширення прав місцевих Рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів", який дозволяв примусове стягнення хліба з „куркульських господарств". В законі підкреслювалося: „Незалежно від того чи будуть знайдені лишки, чи ні, всерівно застосовувати п'ятиразовий штраф, продаж майна тощо".[71] Влада, тим самим, поставила заможніших селян у безвихідне становище, давши зрозуміти, що якщо вони і встигнуть розпродати свій хліб (після прияняття рішення сільськими зборами про його здачу державі), всерівно будуть притягнуті до судової відповідальності.

Окружні партійні комітети, виконуючи партійні постанови та прийняті закони, поставили завдання хлібозаготівельним органам в кожному селі притягнути до суду по 2-3 господарства, щоб стало уроком для інших. Суд і прокуратуру зобов'язали розглядати такі справи позачергово.[72]

Хвиля репресій прокотилась в цей період і на Поділлі, в одному Жмеринському районі Вінницького округу за невиконання хлібозаготівельного плану до суду було притягнуто 40 селянських господарств.[73]

- Позбавлення селян, невиконавців хлібоздачі, виборчих прав, з усіма наступними наслідками аж до притягнення до судової відповідальності, виселення з села тощо.[74] Причому, ця політична акція носила масовий характер. Наприклад, у Копайгородському районі з 14904 чол. виборців – 1004 чол. були позбавлені протягом 1929 р. виборчих прав.[75]

- Заохочення владою ухвалень сільськими зборами рішень про виселення з сіл „злісних нездатчиків хліба", що і відбулось в селі Кошлани Дашівського району (тепер - Оратівський район) Вінницького округу.[76] Виселення, безперечно, викликало у селян рішучий опір, який нерідко переростав у збройні виступи проти влади.

- Примусове індивідуальне обкладання селянських господарств з сільськогосподарського податку. Дане обкладання, що застосовувалось до селян-боржників, різко збільшувало розмір не тільки самого сільськогосподарського податку, але й також розмір самообкладання, величина якого залежала від податку. Індивідуальне обкладання часто призводило до повного розорення селянських господарств і спричинило швидке наростання селянського опору. Про це, зокрема, засвідчила резолюція бюро Вінницького окружного комітету КП(б)У „Про політичний стан округу" від 22 липня 1929 р., в якій констатувалось: „Найбільших розмірів досягла антирадянська діяльність в останнє півріччя при реалізації індивідуального обкладання по сільськогосподарському податку..."[77]

- Застосування політичного і економічного бойкоту „куркуля". 19 березня 1929 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову „Про хлібозаготівлі", в якій ЦК націлював: „Основним заходом для посилення хлібозаготівель повинен стати розвиток широкої громадсько-політичної роботи. Так, як на даний час товарні лишки хліба знаходяться в основному в заможної частини села, то міри громадського впливу повинні бути спрямовані насамперед до цих прошарків і особливо до тих господарств, які маючи значні товарні лишки, зовсім не здали хліб державно-кооперативним заготовачам, або здали його в обмеженій кількості, тільки для виду... Як захід громадського впливу на нездатчиків хліба - впровадити бойкот куркуля..."[78]

Вінницький окружний комітет КП(б)У, звітуючи про прийняті заходи на дану постанову та постанову ЦК КП(б)У від 11 травня 1929 р., стосовно хлібозаготівельної кампанії, інформував: „Поруч з економічним бойкотом було прорублено питання по створенню політичного бойкоту, тобто, розв'язати класову боротьбу на селі, необхідно було так організувати бідняка з середняком, щоб на кожному кроці куркуль почував себе у ворожому оточенні..."[79]

Редакторам газет, ЦК КП(б)У поставив завдання: „Оголошувати прізвища бойкотованих куркулів і сповіщати в чому полягає цей бойкот..., уважно стежити за тим, аби різні форми бойкотування не набрали масових явищ, не переростали в свою протилежність, як про це вже повідомлялось у керівній пресі, коли де-не-де спостерігалось бойкотування 15-20 % населення того чи іншого села..."[80]

- Збільшення площ законтрактованого зерна. В грудні 1928 р. Всесоюзна Рада Праці і Оборони прийняла постанову „Про контрактацію продуктів сільського господарства в 1928/29 рр.", в ній передбачалося: „Вважаючи за потрібне поширювати й надалі практику контрактації, затвердити такі контрольні цифри для контрактації: для ярових культур (орієнтовно) – 5 млн.

гектарів, для рослинної сировини – 4,9 млн. гектарів..., для скотарської сировини – на загальну суму в 57 млн. карбованців..., для картоплі й іншої городини і овочів – 30 млн. карбованців... План контрактації для озимини подати не пізніше 31 січня 1929 р..."[81]

Недоодержавши запланованої кількості зерна й іншої сільськогосподарської продукції (вплинули і кліматичні негаразди) у 1927/28 господарському році, сталінський режим таким заходом змусив селян-боржників підписувати кабальні договори з заготівельними організаціями про контрактацію майбутнього урожаю, попереджаючи контрактантів про кримінальну відповідальність за недосів законтрактованих площ.[82]

В українських селах відбирали хліб в першу чергу в селян-контрактантів, причому, досить часто це здійснювалось „на корню" – одразу з поля під час жнив. Так, у селі Теклівка Могилів-Подільського округу 61 % річного хлібозаготівельного завдання було виконано за рахунок контрактації „на корню".[83]

- Відрахування дітей "куркулів", невиконавців хлібозаготівельного плану, з вищих і середніх навчальних закладів та з лав Червоної армії. У доповідній записці Лисенка - уповноваженого з хлібозаготівель у Турбівському районі Вінницького округу, читаємо: „При проведенні бойкоту впроваджувались заходи, коли синка куркуля, чи заможника відкликали з ВУЗу, чи з Червоної армії і куркуль починав хліб завозити, але синка, все ж таки, відраховували..."[84] Для осіб, яких спіткало відрахування, це означало політичну недовіру з усіма відповідними наслідками.

- Виключення заможних селян і середняків за „саботаж хлібозаготівлі" із сільських земельних громад, що означало втрату земельного наділу. Щоб позбутись даної загрози, селяни змушені були, для виконання хлібозаготівельного завдання, купувати хліб на ринку в спекулянтів. Наприклад, в селі Лозовата Липовецького району Вінницького округу, після погроз виключення з земельної громади, „за два дні надійшло 700 пудів хліба".[85]

- Занесення селян, які не дотримувались графіку хлібоздачі або оголошували бойкот більшовицькій державі, нездаючи зерно - на „чорну дошку". У постанові Політбюро ЦК КП(б)У „Про хлібозаготівлі" від 19 березня 1929 р., зазначалося: „Місцеві партійні організації повинні проникнутися серйозністю становища і знайти в себе сили зрушити і розгорнути хлібозаготівлю... Як міру громадського впливу на невиконавців хлібозаготівлі застосувати чорну дошку..."[86] Даний захід автоматично позбавляв селян всіх громадянських прав, а їхні господарства, в разі недовиконання плану, підлягали розпродажу.

- Формування і відправлення на зсипні пункти щотижневих „червоних валок". На це націлювала вже згадувана постанова ЦК ВКП(б) „Про організаційно-партійну роботу в зв'язку з прийдешньою новою хлібозаготівельною кампанією" від 29 липня 1929 р. з грифом „таємно". Постанова ставила завдання: „Для швидкої реалізації планів хлібозаготівель, масштабно використовувати і організовувати червоні обози..."[87]

Окружні партійні комітети КП(б)У дали вказівку районному керівництву „впроваджувати метод систематичної та постійної організації щотижневих червоних обозів..."[88] І, як констатували уповноважені з хлібозаготівлі, „це мероприємство дало гарні наслідки..."[89]

- Заборона селянам продавати зерно, як приїжджим спекулянтам, так і на ринку. Ринкові ціни, в зв'язку з хлібозаготівельною кризою, на той час були високими і Народний Комісаріат торгівлі, щоб запобігти реалізації селянами зерна на ринку, запропонував збільшити розмір планового завдання і зменшити строки здачі хліба державі.[90] Вказаний захід ще більше посилив насилля над селянством і практично зруйнував внутрішній зерновий ринок. Стосовно спекулянтів, таємна директива Президії Вінницького окружного виконавчого комітету „Ч-187/т" від 5 червня 1929 р. вимагала – „заарештовувати на місці".[91]

- Постачання села дефіцитними промисловими товарами. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) „Про хлібозаготівлі" від 17 січня 1929 р., з грифом „Таємно. Не для преси" визначила пріоритет постачання, наголошуючи: „Дефіцитні промтовари повинні постачатись селянам, які продають свій хліб державі та кооперативним заготовачам..."[92]

Була визначена і кількість промислових товарів для українського села – не менше 60 % всіх промтоварів, які надходили в Україну.[93]

- Запровадження соціалістичного змагання між округами, районами, селами, господарствами за успішне і дострокове виконання хлібозаготівельних завдань. Народний Комісаріат торгівлі УСРР в серпневому циркулярі округам, підкреслював: „В цілях успішного проведення і пожвавлення хлібозаготівельних робіт необхідно провести змагання по здачі хліба, як між окремими земельними громадами, так і окремими господарствами...”[94]

- Оприлюднення результатів хлібозаготівлі в пресі та сільських стінних газетах. Стосовно цього заходу, партійні форуми неодноразово наголошували: „Вся центральна і місцева преса, а також сільські і заводські друковані та стінні газети повинні вести активну пропаганду за чітке проведення партійної лінії... При цьому, основним завданням стінних газет і окружної преси є висвітлення конкретного виконання хлібозаготівельних планів, як по районах, так і селах...”[95]

- Проведення постійної агітації в школах серед учнів, з метою їхнього впливу на батьків, для „якнайскорішого виконання господарствами хлібозаготівельних завдань”.[96]

- Надсилання в села листів червоноармійців та робітників і публікація їх в місцевій пресі. Про необхідність використання даного заходу засвідчила постанова ЦК ВКП(б) від 29 липня 1929 р., в ній йшлося: „Повинна бути проведена необхідна масова робота серед червоноармійців і червонофлотців для мобілізації всіх сил на допомогу справі хлібозаготівель шляхом організації і відправлення колективних та індивідуальних листів червоноармійців на село; притягнути до масової роботи на селі відпускників Червоної армії, кадри територіальних частин і т.д...”[97]

- Відрахування невиконавців хлібозаготівельних планів зі складу пайщиків кооперації та відмова їм в наданні сільськогосподарського кредиту. Отримавши липневу постанову Політбюро ЦК КП(б)У „Про хлібозаготівельну кампанію 1929/30 рр.”, Вінницький окружком КП(б)У в директиві „До всіх райпарткомів” від 3 серпня 1929 р., з грифом „Цілком таємно”, закликав: „Неухильно керуватися постановою ЦК КП(б)У... Одним із заходів до селян-куркулів повинен бути – припинення відпуску кредитів...”[98]

Зі складу пайщиків кооперації, за невиконання хлібозаготівельних завдань, селян розпочали відраховувати ще раніше, згідно березневої постанови Політбюро ЦК КП(б)У „Про хлібозаготівлі”.[99]

- Впровадження системи преміювання сіл і окремих селян, які вчасно розрахувались з державою по хлібозаготівлях, виконавши планові завдання. Преміювання здійснювалося в основному продукцією легкої промисловості та сільськогосподарської кооперації. Даний захід став активно застосовуватись на селі з січня 1929 р., відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) „Про хлібозаготівлі”. Постанова вимагала: „Визнати за необхідність встановити систему преміювання товарами сільських кооперативів за своєчасне або дострокове виконання виконання заготівельних планів, а також їх перевиконання...”[100]

- Проведення в селах зборів, мітингів, демонстрацій на підтримку політики держави щодо хлібозаготівель.[101]

- Посилення ворожнечі до „куркуля – опори капіталізму на селі”. Дана вимога партійної номенклатури і надалі пронизувала постанови, директиви, розпорядження вищих партійних і радянських ешелонів влади. У резолюції квітневого 1929 р. об’єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б), акцентувалось: „Зростання соціалістичних форм господарства, витіснення капіталістичних елементів і пов’язане з цим зростання опору ворожих нам класових сил, неминуче викликають загострення класової боротьби на цьому переломному етапі соціалістичного будівництва. Пролетарська диктатура на даному етапі означає продовження і посилення (а не згасання) класової боротьби...”[102]

Сільський люмпенізований актив, використовуючи заклик антиукраїнського тоталітарного режиму про загострення класової боротьби, разом з різного роду приїжджими бригадами все частіше здійснював насилля над своїми ж односельцями. Так, у звітах ЦК КП(б)У за перше півріччя 1929 р. відклалась така інформація: „Класова боротьба на селі прийняла самі гострі форми. Куркульня веде шалений опір аби не здати лишків хліба... Куркулів, що не виконали свого плану, примушували допитувати один одного де він дів хліб, а при цьому щолкати один другого по носі, лизати стіни і таке інше...”[103]

Уповноважені райпарткомів КП(б)У доповідали Вінницькому партокружкому: „В кожному селі прийшлось описати хліб, забрати та продати по 3 господарства за невиконання накладених

хлібозаготівель... Своє майно від описання ховають по другим селам і, навіть, в іншому районі..."[104]

Про насилля влади над селянами свідчать також огляди інформаційного відділу ЦК КП(б)У „Про хід хлібозаготівель" за червень 1929 р., де зазначається: „Спостерігаються випадки масових обшуків, арештів, визначення нереальних термінів виконання постанов комісій (24, 28 годин), масове складання актів за невиконання постанов, перекручування в бік продажу майна за нездачу хліба, розповсюдження нових методів хлібозаготівель на велику кількість середняцьких господарств, використовування хлібозаготівель з метою розкуркулення... Крім того, були випадки наявності грубого поводження, брудної лайки, залякування зброєю, та також випадки побиття окладних селян (Шевченківська, Лубенська, Ніжинська, Вінницька, Луганська округи)".[105]

Підсумовуючи результати репресивних хлібозаготівельних кампаній за „новими методами" 1929 р. можна стверджувати, що зусилля більшовицької влади, які базувалися на силових заходах, увінчалися для неї успіхом. Інформаційні зведення партійних і виконавчих органів влади за жовтень-листопад 1929 р. свідчать про завершення виконання планових завдань селами, районами, округами України. Так, Вінницький окружком КП(б)У в інформації „Про хлібозаготівлю по Вінницькій окрузі" доповідав ЦК КП(б)У: „На 27 жовтня 1929 р. річний план хлібозаготівлі виконано по окрузі на 110,2 %... Бюро ОПК на своєму засіданні від 19/X ухвалило вважати за необхідність до 12 річниці Жовтневої Революції організувати по окрузі колективну здачу хліба у всіх селах районів поверх плану..."[106]

Всього з України до кінця 1929 р. було вивезено 310 млн. пудів зерна, що становило 121,5 % планового завдання.[107]

Про успішне завершення господарського року в СРСР та виконання хлібозаготівельного плану повідомила груднева 1929 р. постанова РНК СРСР „Про постачання харчового збіжжя". В ній підкреслювалося, що „успіх хлібозаготівель дав можливість утворити непорушний хлібний фонд у 2 млн. тонн..."[108]

Отже, аналізуючи сутність десятків заходів, які були задіяні в українському селі у 1929 році, в зв'язку з впровадженням „нових методів" хлібозаготівлі, слід констатувати: переважна їхня більшість була спрямована на посилення репресій над селянством, що підтверджує факт державного терору проти селянина – одноосібника. Сталінське партійне керівництво вже навесні 1929 р. дало чітко зрозуміти, що не зупиниться ні перед чим для досягнення своєї мети – побудови індустріального комуністичного суспільства в країні у вкрай стислі строки і в основному за кошти виробників продукції сільського господарства.

Відтепер, за виконання обов'язкових завдань з хлібоздачі, тягар яких майже повністю лежав на плечах заможних і середняків, відповідала і незаможна частина селянства. При цьому, практично встановлювався принцип кругової поруки: недодану частку поставок хліба належало виконати незаможним. Ця обставина стала серйозним стимулом для посилення психологічного тиску „своєї" бідноти на незговірливих односельців. І, як свідчать архівні джерела, в своїй більшості незаможники були готові, заохочені різноманітними пільгами, до силової реалізації на селі політики експропріації власності у заможнішого селянства.

План здачі хліба за „новими методами" доводився „Комісією сприяння хлібозаготівлі" до кожного господаря особисто і його невиконання, як правило, закінчувалося конфіскацією майна і продажем господарства з торгів.

У голодуючих селян України „нові методи" хлібозаготівель почали впроваджуватись вже з кінця травня 1929 р., за два місяці до збирання нового урожаю. Успіх кампанії в округах України забезпечували десятки тисяч партійних уповноважених, надісланих з виробництва - робітників, а також найдієвіша частина бідняцтва – сільський актив. І, як підтвердили підсумки хлібозаготівельної політики 1929/30 господарського року, загальнодержавне річне планове завдання було виконане протягом шести місяців.

Незважаючи на позитивні результати хлібозаготівель і забезпечення країни необхідною кількістю зерна (основна економічна вимога сталінського керівництва до українського села), листопадовий 1929 р. пленум ЦК ВКП(б) прийняв фатальне, в першу чергу для аграрної України, рішення - курс на негайну суцільну колективізацію сільського господарства. Тому дане рішення Кремля є, в першу чергу, крок політичний, ціль якого – „знищити коріння капіталізму на селі".

Сталінський тоталітарний режим, який в основному вже сформувався, не бажав надалі залежати від селянина-одноосібника з його „дрібнобуржуазними поглядами", які на той час стали основною перешкодою далекоглядним планам більшовиків.

3.3. Посилення продовольчих репресій до селянства впродовж 1929-1933 рр.

Репресивні механізми хлібозаготівель, які були задіяні більшовиками в 1928-1929 рр., продовжували посилюватися в наступні роки. При цьому, процес реалізації хлібозаготівельних планових завдань за „новими методами" відбувався наступним чином. У кожне село призначався уповноважений райпарткому або райвиконкому. Він діяв разом з сільською „Комісією сприяння хлібозаготівлі", активом села, частиною зацікавлених незаможників. У разі необхідності, в залежності від ходу виконання хлібозаготівельного плану, на допомогу їм надсилалася робітнича бригада з міста.

Уповноважений отримував у сільській раді списки боржників (списки затверджувалися райвиконкомами) і дані про невиконання ними того чи іншого зобов'язання, а саме: виконання плану хлібозаготівлі, сільськогосподарського податку, сплата по самообкладанню, недоотримання коштів за умовами страхування, невиплата компенсації державі за проведення землеустрою, заборгованість по державним позикам, сплата сільськогосподарського кредиту, невиконання умов контрактації (хліба, м'яса, картоплі...), невиплата штрафу, невиконання рішень суду тощо.[109]

Списки складалися в 2-х примірниках. Один – вручався старшому сільської хлібозаготівельної бригади, яка направлялася стягувати заборгованість (в кожному великому селі з 1929 р. діяло 2-3 таких бригади, які відповідали за кілька вулиць). Другий примірник списку залишався у сільській раді або в райвиконкомі, до ліквідації селянами заборгованості.[110]

Для збору продовольства, здебільшого, використовувались „червоні валки". Зазвичай вони рухалась через усе село, зупиняючись біля господарств-боржників, наповнюючись їхнім збіжжям (частіше – останнім), після здійснення „вдалого" пошуку хлібозаготівельними бригадами. Потім, „червоні валки" прямували на зсипні пункти, які досить часто були непідготовленими до прийняття значної кількості хліба. Дану ситуацію підтверджує директива Могилів-Подільського окружкому КП(б)У з грифом „Цілком таємно" секретарям райкомів партії від 29 вересня 1929 р., в якій окружком висловлював своє невдоволення станом зсипних пунктів, констатуючи: „Цілком неприпустимою є ситуація у ставленні до складських приміщень, зсипних пунктів і кінцевих приймальних пунктів..., були випадки, коли червона валка з хлібом на пунктах затримувалась на кілька днів лише тому, що не було певного розпорядження для забезпечення цих пунктів відповідною вагою і обслуговуючим персоналом і т.д. (Ямпіль й інші міста). Звідси виникла ціла низка правдивого незадоволення з боку селян до таких „порядків", що є стимулом для агітації проти червоних валок"[111]

Взагалі проблема вчасної відправки зерна на експорт з 1929 р. тільки загострювалась. Відібраний у селян хліб часто гинув, а не потрапляв за кордон. Про складну ситуацію з відправкою зерна засвідчила також постанова Політбюро ЦК КП(б)У „Про підсумки заготовчої кампанії й мероприємства по підсиленню хлібозаготовок" від 21 вересня 1929 р., вона зобов'язувала: „В зв'язку з переповненням складських приміщень вважати необхідним в округах, де особливо обмежена складська площа, допускати залишення частини заготівель ячменю і проса на селі в громадських амбарах... Констатувати, що становище з перевезенням хліба погіршується через довготривале повернення північчю відгружених за межами України вагонів і величезним переповненням складів хлібом..."[112] (Подібну ситуацію підтвердять архівні джерела і періоду 1932-33 рр., коли зерно пріло і проростало на елеваторах, але його було заборонено повертати вмираючим від голоду селянам).[113]

Систематично, через два дні, уповноважений району разом з головою сільради заслуховували звіт старшого хлібозаготівельної бригади про виконання поставленого завдання. Кожних 5 днів райвиконкоми доповідали окружним (з 1932 р. – облвиконкому) виконавчим органам влади про результати хлібозаготівлі та настрої окремих груп селянства. У всіх селах перебували і представники кооперації, які забезпечували доставку зерна до зсипних пунктів.[114]

Планове ж завдання хлібозаготівельні бригади змушені були виконати за всяку ціну, аби самим не потрапити в сталінські лещата, відповідно, репресії проти селянства все більше

посилювались. Кожному селянину – потенційному утримувачу хліба надходила повістка з вимогою негайно виконати план хлібоздачі. Наївні спроби ухилятися від отримання таких повідомлень-вироків або ж частково їх задовольняти не рятувало селян від обшуків, насильного вилучення всього наявного хліба, а в разі його відсутності, опису й продажу майна. В Уманській окрузі, наприклад, тільки за перших десять днів червня 1929 р. було описано і продано „з молотка" 993 господарства так званих „куркулів."[115]

Ударним місяцем виконання плану хлібозаготівлі в Україні ЦК КП(б)У визначив серпень, одразу після жнив, акцентуючи увагу ще й на тому, щоб обов'язково був виконаний план по продовольчих культурах, особливо - пшениці.[116]

Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор у липневій 1929 р. секретній директиві „Всім окружкомам КП(б)У", поставив завдання: „Форсувати заготівлі і вивіз хліба в серпні місяці... Організувати серйозний тиск на куркульські елементи села і відкритий громадський контроль над куркульськими і заможними господарствами, які не здали лишків хліба..."[117]

Відповідно, Тульчинський окружком КП(б)У закликав районні парткомітети та райвиконкоми „максимально мобілізувати хлібозаготівельний апарат в серпні місяці".[118]

Зведена таблиця серпневих хлібозаготівель на Правобережній Україні (на Поділлі) за 1927-1930 рр. свідчить про значне зростання реквізицій селянського хліба саме після жнив (в тис. пудів):[119]

Округи	Заготівля в серпні 1927/28 рр.	Заготівля в серпні 1928/29 рр.	Заготівля в серпні 1929/30 рр.
Бердичівський	243	695	1272
Вінницький	160	396	1022
Кам.-Подільський	27	123	215
Мог.-Подільський	137	587	961
Проскурівський	112	352	649
Тульчинський	68	304	1043
Уманський	575	504	1367
Шепетівський	67	201	500

Безперечно, збільшення майже в десять разів плану хлібозаготівлі на початку господарського року та погашення селянами минулої заборгованості за рахунок нового урожаю практично не залишали зерна в переважній більшості селянських господарств і все глибше загострило продовольчу кризу в країні. Але, що до того було більшовицькому керівництву – план хлібоздачі виконувався.

Подібні силові методи одразу ж давали „позитивні" результати. Донесення, що їх наче фронтові зведення, кожних 5 діб готував Наркомторг УСРР засвідчували стрімке збільшення обсягів хлібопоставок: якщо з 21 по 25 травня 1929 р. державні хлібозаготівельники зібрали в українських селах 375 тис. пудів зерна, то з 26 по 31 травня (з впровадженням „нових методів") – 1975 тис. пудів.[120]

Реакція переважної більшості селянства до „військово-комуністичних" методів хлібозаготівельної політики, була відверто негативною. Зруйнувавши економічні основи ринкових відносин і встановивши диктат, влада поставила селянство в опозицію існуючому режиму. А небажання підкоритися волі держави ще більше посилило агресивну політику адміністративних органів. До тих, хто відмовлявся здавати хліб та чинив „опір проведенню хлібозаготівельного плану", стали масово застосовувати ст. 58 КК УСРР,[121] яка за „зловмисне" ухилення від сплати податків та невиконання „загальнодержавної ваги повинностей" передбачала покарання – позбавлення волі, примусову працю, штраф подвійного розміру невиплачених платежів.

Практика застосування цієї статті кримінального кодексу, без з'ясування господарських можливостей селянського господарства, засвідчує факт позаекономічного примусу та експропріації. План хлібозаготівель не входив до виконання податку, а являв собою додатковий визиск – сумнозвісний „порядок самозобов'язання". Селянинові доводилося сплачувати податок, самообкладання та, як правило, штраф, невиконання якого завершувалося судом і досить часто - розпродажем майна на торгах.

Так, наприклад, виїзною сесією Бершадського нарсуду за ст. 58 кримінального кодексу за „злісне невиконання хлібозаготівлі, м'ясозаготівлі, єдино-сільськогосподарського податку, одноразового збору" тільки з 1-го по 8-е березня 1930 р. були осуджені:[122]

№ п.п.	Прізвище та ім'я засудженого	Сільрада	Майновий стан	Міра покарання [у документі:соцзахисту]
1.	Бабій Марфа Созонова	Війтівка	куркуль	2 роки позбавл. волі
2.	Каретнюк Дементій Іванів	Війтівка	куркуль	5 р. п. волі, 700 крб.
3.	Суховій Іван Дмитрів	Фльорино	заможник	1,5 р.п. волі, 300 крб.
4.	Подолян Денис Гаврилів	Фльорино	куркуль	7 р. п. волі, 500 крб.
5.	Гоменок Іван Тодосів	Фльорино	заможник	1,5 р.п. волі, 500 крб.
6.	Чорненький Денис Антонів	Яланець	заможник	1 р. п. волі, 150 крб.
7.	Коваль Самуїл Парамонів	Яланець	заможник	3 р.п. волі, 150 крб.
8.	Мазуренко Іван Михайлів	Яланець	заможник	3 р. п. волі, 750 крб.
9.	Траченко Сава Федорів	Баланівка	куркуль	4 р. п. волі, 500 крб.
10	Чечельницький Кифір Юхт.	Маньківка	куркуль	4 р. п. волі, 300 крб.
11	Поліщук Григір Іванів.	Маньківка	куркуль	3 р.п. волі, 300 крб.
12.	Теренчик Юген Іванів	Кошаринці	куркуль	5 р. п. волі, 700 крб.
13.	Курносий Тимофей Хтомів	Маньківка	куркуль	4 р. п. волі, 700 крб.
14.	Чабанок Олекса Григорів	Ольгопіль	куркуль	5 р.п. волі, 2300 крб.
15.	Боровський Олекса Григор.	Берізки Ч.	куркуль	2 р.п. волі, 200 крб.
16.	Овчарук Микита Олексів	Берізки Ч.	куркуль	5 р.п. волі, 500 крб.
17.	Дорошевський Архип Марк.	Волова	куркуль	4 р.п. волі.

А з 1 жовтня 1930 р. по 20 березня 1931 р. нарсудом Бершадського району було осуджено більше 100 селян, з них: „За невиконання хлібозаготівель: куркулів – 17 чол., загалом на 90 років позбавлення волі та накладено штраф - 15 250 крб., заможників – 12, на 33 роки і штраф – 4 200 крб.;

за невиконання м'ясозаготівель: заможників – 8, на 10,5 років позбавлення волі, до примусової праці на 3 роки, накладено штраф – 2 100 крб.;

за несплату податків: куркулів – 14, на 54 роки позбавлення волі, штраф – 8 850 крб., заможників – 22, на 50,5 років позбавлення волі, до примусової праці на 4 р. 8 місяців, штраф – 10 200 крб.;

за невивіз лісу: заможників – 3, позбавлення волі на 3 роки, до примусової праці на 1 рік, штраф – 1 300 крб.;

за невиконання умови контрактації: заможників – 1, позбавлення волі на 2 роки, бідняків – 1, до примусової праці на 6 місяців;

за хижацьке нищення худоби: заможників – 1, до позбавлення волі на 2 роки і 8 місяців, бідняків – 4, до примусової праці на 2 роки і 5 місяців..."[123]

Становище стало ще більше погіршуватись у зв'язку з масовою та повною конфіскацією місцевою владою у селян, за невиконання різного роду сільськогосподарських повинностей, майна, худоби, сільськогосподарського реманенту, продуктів харчування, навіть - ікон. Зокрема, у доповідній записці Соболівському райпарткому КП(б)У про події в селі Глибочок, партактивіст Сіденко доповідав: „Сільська рада... конфіскувала в гр. Білеми К., під керівництвом члена партії, інструктора обласного виконавчого комітету т. Степанцева все майно, а саме: житлову хату (виселили його одразу), всі господарчі будівлі, робочу худобу, всі хатні речі... Характерно, що при конфіскації забирались самі негідні речі... кошики, старі рамки, фонарі, образи..."[124]

Не маючи змоги виконати все зростаючі плани і щоб не потрапити під суд (рішення суду, як правило, предбачало тюремне ув'язнення і повну конфіскацію майна), більшість селян почали розпродаж всього, що у них було, компенсуючи податки грішми і остаточно руйнуючи господарство.

Руйнацію українських сіл підтверджує також спільна постанова Наркомторгу, Наркомюсту та Наркомземсправ УСРР: „Список речей, на які не можна звертати стягання штрафів, що їх присудив кримінальний суд за відмову здати хліб або за опір проведенню хлібозаготівельного плану", прийнята ще 23 жовтня 1929 р. Грабіж набрав таких величезних розмірів, що державні Наркомати, нарешті, звернули увагу, але тільки на те, щоб довести до відома місцевих експропріаторів, аби ті не стягували штрафи через суд (за невиконання хлібозаготівель) на таке майно: „1. Одяг та взуття, потрібні для оштрафованих і членів їхньої родини, по одному предмету верхньої одежі, по парі чобіт чи черевиків, по шапці чи кашкетові, хустці...; 2. Потрібна для всіх вищезазначених осіб білизна в кількості найбільше по дві зміни...; 3. Ліжка, постіль..., на кожного по одному; 4. Потрібні всім згаданим особам харчі – найбільше на один місяць та палива для житла – найбільше на два місяці; 5. Потрібний посуд у кількості: один чайник або чавун на окріп та одне відро на всю родину, а також по одній тарілці, виделці, ножеві, ложці, склянці або чашці та мисці на кожного з членів родини".[125]

26 жовтня 1929 р. була прийнята ще й постанова Народного Комісаріату фінансів УСРР, яка підтвердила загострення „класового протистояння" в українському селі. Дана постанова – „Правила про опис, арешт і продаж з прилюдних торгів майна неплатіїв державних і місцевих податків, оплат і мита", вимагала від місцевих органів влади, щоб частина конфіскованого селянського майна не розбиралась біднотою і розпродувалась в селах за безцінь, а передавалася кооперативним організаціям, з метою продажу його в інших місцях за вищу ціну. В переліку речей для реалізації кооперативними структурами вказуються в алфавітному порядку 76 найменувань, а саме: бавовна, борошно, бруси, білило, вовна, взуття, залізо, кава, кислоти, кінський волос, крохмаль, крупи..., лісові матеріали, льон, макарони, масло, махорка, медикаменти, метал, мило, м'ясо, насіння, нитки, овес, одяг, оліфа, олія, оселедці, папір, патока, прядиво, пух-пір'я, рис, садовина, сіті рибальські, сир, скло, спецодяг, спирт, стрічка гумова, тканини..., хутро, цвяхи, цемент, цукор, чай, шкіра, щетина, яйця, ячмінь.[126]

Отже, зазначені архівні джерела засвідчують, що впродовж 1929-1930 рр. руїна українського села посилилась: виконати непомірні фінансові та продовольчі завдання ставало неможливим, а це неодмінно призводило до штрафів, конфіскації майна, розорення і зубожіння селянства; з кожним днем бажання продуктивно працювати втрачалося, цьому передували, як і страх бути віднесеним до „куркулів" (з перспективою виселення), так і розуміння того, що влада, використавши систему штрафів та „червоні валки", все одно відбере, щонайменше усі лишки.

В наступному – 1931 р., більшовицька влада прискорила темпи і посилила зусилля „упокорення українського селянства". Так, об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувся в грудні 1930 р., приймаючи планові завдання на наступний рік, постановив: „Забезпечити в 1931 р. охоплення колективними господарствами для України... не менше 80% селянських господарств, що означає для цих районів завершення в основному суцільної колективізації і ліквідацію куркульства як класу..., сміливо перенести в практику м'ясозаготівельної роботи випробувані методи хлібозаготівель..."[127]

Сприяли зріючій трагедії і рішення українського партійного керівництва. У червні 1931 р. відбувся пленум ЦК КП(б)У, який розглянув питання „Про завдання хлібозаготівельної кампанії 1931 р." та постановив: „Проведення нової хлібозаготівельної кампанії має бути продовженням нашого рішучого наступу на куркульсько-заможні верстви села, нашої дальшої боротьби за зміцнення і розвиток колгоспного та радгоспного будівництва, за остаточну ліквідацію куркульства як класу."[128]

У зв'язку з реалізацією на місцях вказаних партійних рішень, з райпарткомів у листопаді 1931 р. надходили наступні повідомлення: „Брацлав. В сучасний момент РПК, зважаючи на недостатню мобілізацію уваги та участі передових колгоспників та бідняків-середняків, одноосібників до виконання своїх завдань, в справі остаточного закінчення плянів хлібозаготівлі по відсталим селам та району в цілому, переводе організовано 4 буксирних бригади кількістю до 400 осіб, що охопили собою 12 сіл, по яким маємо значний здвиг..."[129]

Звичайно, можна не сумніватися, що 400 „буксирників" успішно „допомогли" селянам 12 сіл району виконати хлібозаготівельний план, залишивши останніх без продуктів харчування.

Але, незважаючи на катастрофічне становище в українському селі, Політбюро ЦК КП(б)У, за участю голови РНК СРСР В. Молотова, 29 грудня 1931 р. приймає таємну постанову „Про заходи посилення хлібозаготівель". Постанова вимагає від партійних організацій України рішуче посилити хлібозаготівлю, мотивуючи це рішення тим, що на грудень 1930 р. Україна здала державі 426 млн. пудів хліба, а в 1931 р. – тільки 401 млн. пудів хліба.[130]

І в цей же день, 29 грудня 1931 р., Народний Комісаріат постачання УСРР приймає постанову за № 01548 „Про постачання керівного складу районів" (також з грифом „Цілком таємно"). В ній йдеться про покращання матеріального становища районного керівництва і їх сімей. З цією метою, для них, через мережу закритих розподільників ДПУ, налагоджувалось продовольче постачання хлібом, крупами, маслом, консервами, рибою, цукром та ін.[131]

Таким чином, партійна номенклатура зазделегідь подбала і захистила себе від смерті, прекрасно розуміючи, що насувається страшний людський мор голодом.

А мільйони приречених на голодну смерть селян, у яких уже не було продовольчих запасів, отримали у грудні 1931 р. на один трудодень (селяни називали трудодень – труподень) менше карбованця і не мали майже ніякого шансу для порятунку своїх сімей. Так, у Джулинському районі трудодень становив: колгосп ім. Ворошилова с. Ставки – 0,50 коп.; колгосп ім. Петровського с. М'якохід – 0,79 коп.; колгосп ім. Сталіна с.Шляхова – 0,54 коп.; колгосп "Нове життя" (скільки цинізму в назві) с. Тирлівка – 0,24 коп.; колгосп "Перемога" с. Тернівка – 0,40 коп...[132]

Репресивні хлібозаготівлі з використанням „червоних валок", системи штрафів, виселення з осель будуть систематичними до 1933 р., незважаючи на те, що в Україні вже лютуватиме голодомор. Так, у 1932 р. заступник начальника Вінницького обласного відділу ДПУ Рахліс у доповідній записці секретарю Вінницького обкому КП(б)У Чернявському, повідомляв: „Цілком таємно. В результаті хлібозаготівель… мають місце велика кількість розпроданих селянських господарств та виселення із хат сімей... Чечельницький район – розпродано біля 700 господарств, 90% селян вигнано із своїх домівок... Чернівецький район – в одному лише селі Березівка розпродано 122 господарства... Немирівський район – 250 господарств... Тиврівський район – 265 господарств... Подібне становище і в інших районах... Велика кількість селян залишилась під відкритим небом, голодують, нишпорять по селах... "[133]

Значно прискорив голодну катастрофу українського селянства черговий приїзд наприкінці 1932 р. в Україну групи „інквізиторів" на чолі з Молотовим. Їх вердикт був категоричним – за всяку ціну виконати хлібозаготівельні завдання. У зв'язку з цим, в листопаді 1932 р. РНК УСРР прийняв постанову „Про заходи до посилення хлібозаготівель", зобов'язавши місцеву владу виконати плани хлібозаготівель до 1 січня, а утворення насіннєвих фондів – до 15 січня 1933 р. Райвиконкоми разом з сільськими радами перевіряли запаси колгоспів, вилучали наявний у них хліб з перерахуванням у фонд хлібозаготівель. Було заборонено видачу будь-яких натуральних авансів колгоспникам, ініційовано „повернення незаконно розданого хліба з тим, щоб спрямувати його на виконання плану хлібозаготівель".[134]

Якщо колгосп не виконав плану хлібозаготівель, то уповноважений райвиконкому разом із активістами зараховував урожай з присадибної ділянки колгоспників до фонду натуральної оплати на трудодні... Від колгоспів, що виконали план та створили насіннєвий фонд, вимагали „перевиконання плану".[135]

Механізмом творення голодомору було також рішення ЦК КП(б) про занесення колгоспів-боржників на „чорну дошку" (рішення затверджене політбюро 18 листопада 1932 р). Покаранням для таких колгоспів були: повна заборона централізованого продовольчого постачання, призупинення будь-якої торгівлі і вивіз з лавок наявних продуктів харчування, згортання колгоспної торгівлі для колгоспників й одноосібників, призупинення всякого кредитування і вимога повернути вже видані кредити, очищення колгоспів від контрреволюційних елементів.[136]

Керівники обласного рівня слухняно виконували вказівки „з верху". Так, 17 листопада 1932 р. бюро Вінницького обкому КП(б)У постановило: „1. Фракції ОВК протягом однієї доби видати постанову про занесення на чорну дошку тих районів, сіл і колгоспів, що злісно саботують хлібозаготівлі... Облпрокуратурі і Облсуду забезпечити позачерговий розгляд судових справ в цих селах і колгоспах. 2. Зобов'язати РПК та РВК виключну увагу приділити виконанню планів

одноосібниками, особливо твердоздавцями, на основі попередніх директив і постанов, до злісних не здавців хліба застосувати рішучий твердий натиск через... вивішування чорних списків, дотермінове стягнення всіх боргів, безперечне вилучення, тощо. Всім уповноваженим Обкому перевірити наявність чорних списків по селах, і там де їх немає – негайно вивісити такі списки. 3. До колгоспів, що злісно не виконують держ. зобов'язань по хлібозаготівлі і що розбазарюють хліб застосовувати дотермінове стягнення кредитів, позик та боргів, перевірку особистого складу, прискорення розгляду кримінальних справ на членів Правлінь, ревкомісії, рахівників, магазинерів, вагарів тощо (крадіжки, розбазарювання)".[137]

На вимогу обкому партії, 19 листопада 1932 р. Вінницький облвиконком постановою „Про перебіг хлібозаготівель по районах області", ухвалив наступне: „Нижчезазначені райони, села, колгоспи, одноосібні господарства сіл, що під впливом глитайських та рвацьких елементів стали на шлях саботажу хлібозаготівель – невиконання свого обов'язку перед пролетарською державою – занести на чорну дошку:

райони: Брацлавський, Липовецький, Любарський, Немирівський, Станіславчицький, Чуднівський;

одноосібників: Степанівської с/р, Вороновицького району; Заливанщинської с/р, Антонопільської с/р, Калинівського району; Губницької, Нараївської, Гайсинського району; Яблунівської, Деражнянського р-ну; Волосо-Крикливецької, Соколівської, Крижопільського р-ну; Смотрицької, Сироватенської, Смотрицького р-ну; Никонівської, Бердичівської м.р.; села Педоси, Хмільницького р-ну; с. Степанок, Козарівки, Барського р-ну; с. Молотківець, Куманівки, Махнівського р-ну; с. Петрівки, Копайгородського р-ну; с. Гриців, Грицівського р-ну; с. Волосівці Меджибіжського р-ну; с. Рожнятівки, Голинчинець, Шаргородського р-ну; с. Городище, Рудниці, Піщанського р-ну; с. Мазурівки, Тульчинського р-ну; с. Петрані, Людавки, Жмеринського р-ну; с. Олешківці, Мархлівки, Городоцького р-ну; с. Оленівки, Яруги, Козлова, Могилів-Под. р-ну; с. Крівчак Дунаєвецького р-ну; с. Соболівки, Янова, Теплика, Кивачівки, Теплицького р-ну; с. Паріївки, Іллінецького р-ну; с. Росохова, Тростянця Антонівського р-ну;

колгоспи: "Нове життя", ім. Ворошолова, Смотрицького р-ну; "Шлях Леніна", "Шлях до соціалізму", Крижопільського р-ну; ім. Косіора, Гайсинського р-ну; "Велико-Чернятинський", "Павлівський", Калинівського р-ну; ім. РСЧА с. Оленівки Вороновицького р-ну; Хмеліщанський, Бердичівської М.Р.; с. Лозової, Хмільницького р-ну; "Більшовик", Барського р-ну; "Вовчинецький", Махнівського р-ну; ім. Дзержинського, Копайгородського р-ну; с. Кожичне, Грицівського р-ну; с. Голинчинець, Шаргородського р-ну; ім. Шевченка, "Червоний плуг", Тиврівського р-ну; с. Орлівки, Тульчинського р-ну; ім. "10-ти річчя КНС", ім. Чубаря, "Трудолюбие", Піщанського р-ну; с.с. Потоки, Людавки, Лисянки, Леляк, Жмеринського р-ну; "Перемога", Могилів-Под. р-ну; "Серп", "Робків", Городоцького р-ну; ім. Леніна, "Жовтень", Теплицького р-ну; с.с. Копіївки, Криштопівки, Іллінецького р-ну.[138]

Через кілька днів, 26 листопада бюро Вінницького обкому КП(б)У прийняло ще одну постанову стосовно занесення селянства на „чорну дошку", вимагаючи від виконавців складати нові списки боржників.[139]

Після прийняття зазначених партійно-радянських постанов, відбір продуктів харчування в селянства Поділля значно посилився і набрав масового характеру. Різного роду більшовицькі бригади: „буксирні", робітничі, райпартійні, кооперативні, фінансові, комсомольсько-молодіжні тощо відбирали все їстівне в селянських оселях, виконуючи вимогу: „безперечне вилучення", партійного керівництва. Як правило, всі активісти були озброєні, а для координації своїх злочинних дій у великих селах організовували ще й бригадні штаби.[140]

Про свавілля місцевої влади в подільських селах у 1932-1933 рр. систематично інформували більшовицьку номенклатуру обласні та районні відділи ДПУ[141], всі інформації надходили з грифом „Цілком таємно". Так, 22 липня 1932 р. Вінницький обласний відділ ДПУ повідомляв обласному комітету КП(б)У: „Про волинки в с. Зятківці Гайсинського району...В результаті проведеної операції заарештовано10 чол.: 2 куркуля, 3 розкуркулених, інші – колгоспники... Під час хлібозаготівель хліб у колгоспників забирався під мітелку, забирали отримане за вироблені трудодні. Характерно відмітити, що в той час, коли колгоспники були відправлені в інші села в якості буксирних бригад, у них в дома у цей час комісії забирали

залишені незначні хлібні ресурси... В зв'язку з продовольчими труднощами, один із колгоспників написав заяву в правління про видачу йому 20 фунтів хліба, а голова колгоспу на цій заяві наложив резолюцію: „Видати 20 ф. снігу".[142]

Даний документ свідчить, що для вилучення продовольства у селянства направлялись бригади з інших сіл. Це підтверджують і події в с. Лісниче Бершадського району, коли продовольчі реквізиції здійснювали буксирні бригади комсомольсько-партійного активу сіл Яланець та Михайлівці Бершадщини.[143] Причому, експропріатори вказаного району відбирали продукти харчування вже готові для вживання, наприклад, в с. Голдашівка не пожаліли навіть сім'ю червоноармійця Росохати, відібравши всі продукти, в тому числі, печений хліб.[144]

Як уже зазначалося, дозвіл на відбір продовольства у селян-боржників за несплату фінансових та хлібозаготівельних зобов'язань, дав РНК СРСР ще в листопаді 1930 р.[145] Вимогу партійних та радянських органів влади здійснювати відбір продовольства у вже голодуючого селянства підтверджують й інші документи, серед них і постанова Вінницького облвиконкому від 26 листопада 1932 р. В ній, у категоричній формі, від місцевих керівників вимагалося, щоб останні, за саботування хлібозаготівель: додатково заносили колгоспи на „чорну дошку", висилали за межі районів одноосібників, позбавляли селян права користування землею, накладали „натуральний штраф" продовольством у розмірі 15 місячного завдання.[146]

Як свідчить документ, штраф стягувався „натуральний", тобто, продуктами харчування. У зв'язку з цим, в „спецзведенні" Немирівського райвідділу ДПУ відклалася така інформація: „В с. Щурівці в бідняка Мельничука Арсенія було забрано (бригадою) останні 30 ф. муки. У бідняка Клишторного Сави також забрали останні 20 ф. жита і 30 ф. квасолі, при цьому сім'єю Клишторного був піднятий такий крик, що збіглися всі сусіди і з цього приводу Плаксієнко Микита та Гоменюк Іван говорили: робиться щось ужасне, хто буде через два місяці виносити всі ці трупи, причому, Плаксієнко замітив „треба буде кормити спеціально кілька чоловік для того, щоб збирали трупи померлих з голоду..."[147]

Підсумовуючи інформацію вище поданих архівних джерел, можна цілком стверджувати, що протягом 1929–1933 рр. більшовицький тоталітарний режим, зосередивши значну увагу на проведенні масової насильницької колективізації (одночасно знищуючи селянина-господаря), продовжував систематично нарощувати хлібозаготівельні репресії, конфісковуючи при цьому все наявне продовольство, що ще залишалося в селянських оселях (в одноосібників і колгоспників), остаточно прирікаючи селянські родини України на голодну смерть.

ІУ. Репресії „буксирних" бригад на Поділлі у 1929-1933 рр.

Організаторів Голодомору 1932-1933 років: Сталіна Й., Молотова В., Кагановича Л., Постишева П., Косіора С., Чубара В., Хатаєвича М. констатувала постанова апеляційного суду м. Києва від 13.01.2010 р. у кримінальній справі № 1-33/2010, порушеної СБУ України «за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932-1933 рр.» [34].

Головними виконавцями злочину були, сформовані більшовицькою партійною номенклатурою, численні бригади, які, відбираючи до останку продукти харчування в селянських оселях – здійснили геноцид.

Дослідженню проблематики рукотворного голоду в Україні та на Поділлі у 1932-1933 роках, присвятили свої наукові праці відомі історики, зокрема: Васильєв В., Віола Л. – у праці «Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) [1]; Дровозюк С. – у монографії «Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-х – 30-х роках ХХ століття: історіографічний нарис» [30]; Конквест Р. – у праці «Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор» [31]; Кульчицький С. – у монографії «Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення» [32]; Шульга І. – у праці «Голод на Поділлі» [37] та ін.

Проте історіографія ще потребує аналітичних напрацювань, які б всебічно висвітлили технології вилучення продовольства в українських селах, а саме, дослідження ролі «буксирних» бригад, організованих окупаційною більшовицькою владою для експропріації власності у селянства в ході проведення примусової суцільної колективізації.

Про результати дослідження, насамперед, документального масиву ДАВО – далі. Ще наприкінці 1928 р. більшовицьке керівництво ініціювало, для виконання хлібозаготівельних планів, залучення робітничих бригад [2, арк. 236]. У 1929 р. їм уже заборонялося залишати села без дозволу райпарткомів – до остаточного виконання заготівель [33, с. 210].

Діяльність „буксирних" бригад набула масового характеру з початком суцільної колективізації, згідно рішень листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б) [1, с. 17]. Особовий склад бригад, яких влада змусила брати на „буксир", а по-суті – грабувати селянство, організовувався з багатьох прошарків населення. Окрім партійних уповноважених, сільських активістів та робітників місцевих підприємств, залучались і „двадцятип'ятитисячники": робітники важкої промисловості, яких заохочували „пролетаризувати дрібнобуржуазне селянство". Вони також стали учасниками «будівництва колгоспного ладу», розкуркулення, експропріації коштів, майна та продовольства. Набір робітників у села розпочався одразу ж, цю кампанію мали в основному завершити в січні 1930 р. 50 % робітників повинні були становити члени партії більшовиків, 20 % – комсомольці [11, арк. 4].

В Україні планувалося завербувати 7 500 робітників, з них до 2 000 осіб – для роботи за межами республіки [5, арк. 42]. Але процес вербування розпочався повільно, робітники знали про ситуацію в українському селі і не бажали ризикувати. У зв'язку з цим, 18 грудня 1929 р. до всіх окружкомів КП(б)У надійшла таємна директива ЦК ВКП(б) за підписом Л. Кагановича (відповідав за аграрний сектор), у ній зазначалося: „При наборі партійців і комсомольців, необхідно задіяти мобілізацію. Робітники направляються для відповідальної роботи в колгоспах у якості голів або їх заступників, членів правлінь… Вербування, проходження спец курсів завершити до 1 лютого, щоб робітники були у колгоспах до весняної посівної кампанії" [6, арк. 45].

Отже, класовий антагонізм в країні продовжувався, тоталітарна влада змусила робітничий клас „мобілізацією" взяти участь у руйнації одноосібних селянських господарств, примусових продовольчих акціях тощо.

Для заохочення робітників, РНК СРСР прийняла 29 грудня 1929 р. постанову „Про пільги робітникам-добровольцям, які від'їжджають на роботу в колгоспи". Надавалися такі пільги: відпустка із збереженням зарплати слухачам курсів; безоплатний проїзд робітникам та членам сім'ї; оплата добових у розмірі середньої зарплати на підприємстві; гарантування зарплати в колгоспах та доплата підприємствами, де раніше працювали; збереження місця роботи; отримання без черги житла від місцевої ради для родини; збереження міського житла без зміни площі; соціальне страхування, на випадок втрати працездатності; фінансова допомога при приїзді на місце роботи; пенсії для сім'ї, у разі втрати годувальника; зарахування дітей до навчальних установ без конкурсу, з правом отримання стипендії [9, арк.1].

Мобілізація до складу „7 500" проводилася у 40 містах України. На Поділлі – у Вінниці, Кам'янці-Подільському, Могилів-Подільському, Проскурові, Тульчині, Умані [3, арк. 224]. Проте відомості про „7 500" мобілізованих робітників для проведення „революції згори" не остаточні. Наприклад, у Тульчині було завербовано владою 76 осіб (планувалося 48) [8, арк.101]. Всього, лише впродовж року (з грудня 1929 р. по грудень 1930 р.), більшовицькою владою було мобілізовано в Україні 9 500 робітників [18, арк. 59], з них 69,9 % – члени ВКП(б), 8,6 % – комсомольці [36, с. 556].

Відправляючи їх в села, секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич наголошував: „Ви повинні приступити до виконання своїх обов'язків з почуттям суворої партійної відповідальності. Викиньте свій буржуазний гуманізм через вікно і дійте як більшовики, гідні т. Сталіна. Бийте куркульську посіпаку, де б він не був. Це війна – або ми їх, або вони нас. Останній залишок капіталістичного сільського господарства треба знищити… Ваше завдання добути зерно будь-якою ціною, де б воно не приховувалось: в печах, під ліжком… Не бійтеся застосовувати крайніх мір, партія цілковито підтримує вас. Це боротьба не на життя, а на смерть: краще зробити забагато, а ніж недостатньо…" [31, с. 165].

Вже наприкінці 1929 р. ці бригади заявили про себе в подільських селах. Наприклад, у Могилів-Подільському районі діяла бригада під керівництвом партійця Брюшкевича, яка відібрала у сім'ї Т. Черненка 50 пудів зерна, при плановому завданні 20 пудів; у Г. Копецького вилучили

останніх 4 пуди кукурудзи; були проведені обшуки і в 7-ми бідняцьких господарствах, де описали майно: подушки, пряжу, рядна, кожухи, хустки та ін. [7, арк. 196].

У селах Тростянецького району, для виконання плану хлібозаготівлі, в лютому 1930 р. були сформовані „спеціальні бригади" по 20-25 чол. До складу, окрім сільського активу, ввійшли 48 робітників та 28 комуністів району. Після вилучення хліба та „рішучого наступу на куркуля", – так зазначено в документі, – „біднота та середняки пішли до СОЗу" [10, арк. 43].

Про збільшення кількості бригад на Поділлі йдеться у матеріалах інформсектора ЦК КП(б)У „Про хлібозаготівлі у жовтні 1930 р.", зокрема: „Хлібозаготівлі за місяць характеризуються зрушенням. У Тульчинському районі ухвалені збільшені плани. Щоб посилити хлібозаготівлі, на допомогу колгоспникам та одноосібникам цього району направляються бригади з Вінницького та Проскурівського. Також дієвий метод надсилання бригад з сіл, що вже виконали плани, у відстаючі села; партактивами ухвалюються рішення про організацію червоних валок для вивозу хліба" [4, арк. 102-104].

Таким чином, у 1930 р. влада активізувала діяльність бригад в селах, наділивши їх безмежною владою під час хлібозаготівель. Бригади, які за трактуванням партійної номенклатури, брали відстаючих на „громадський буксир", отримали назву „буксирних". Вони стали головними виконавцями вилучення до останку продуктів у селянства. До їх складу на перших порах входили: партійні уповноважені, робітники – „двадцятип'ятитисячники", сільський актив, слухачі партійних освітніх закладів, члени ЛКСМУ; більшість з них, під час здійснення реквізицій, були озброєними.

Згодом, у 1930-1931 рр., до вже вказаних категорій виконавців, влада залучила жінок – робітниць елеваторів „Союзхліб" [4, арк. 105]; вчителів (здебільшого проявляли пасивність) [12, арк. 23, 24]; демобілізованих червоноармійців (на Поділлі – 1 500 чол.) [5, арк. 29].

Сталінський режим задіяв усі сили і заходи проти селянства, навіть – піонерські організації. Так, у плані роботи Жмеринського райпарткому за жовтень 1930 р. зазначалося: „На підприємствах, установах, військових частинах проводяться збори робітників, службовців, армійців щодо допомоги селу... 22 жовтня у школах пройшли загальні збори піонерських організацій, де заслухали участь дітей в хлібозаготівлях, колективізації, розповсюдженні позик… На них утворили дитячі бригади для виконання політично-господарських кампаній. У всіх селах відбуваються демонстрації учнів з вимогами до батьків здати хліб" [19, арк. 58].

Комуністична ідеологія наскрізь пронизала суспільство, змусивши й дітей стати виконавцями своїх планів, а більшовицька держава остаточно трансформувалася в тоталітарну. Через кілька років виконавці вже Великого терору будуть просити збільшити ліміти для розстрілу «ворогів народу».

У 1931 р. активність бригад посилилася. В документах райпарткомів відклалася інформація про організацію владою у кожному селі штабів, які координували дії „буксирних" бригад [12, арк. 16, 17]. Причому, в багатьох селах було по кілька штабів і бригад: одні вилучали продовольство, інші – „здійснювали мобілізацію коштів" [22, арк. 59].

Методи діяльності штабів та бригад впродовж 1931-1932 рр. були вкрай жорстокими. У листах (березень 1931 р.) до редакції „Радянське село" селяни Жмеринського району писали: „Чи знаєте Ви, що робиться у нас в селі Людавка? Щоденно руйнуються хати, клуні за невиконання хлібозаготівлі, м'ясозаготівлі, сільгоспподатку, штрафів… Тягнуть останню корову і порося – це такий ленінський призив до колгоспу… А в колгоспах робочі ламають будівлі й возять на купу, таких будівель сотні. Жінки голосять і говорять: „Торік куркулів виганяли з хат, а тепер взялися за всіх селян" [21, арк. 25].

В інформаційному листі Гайсинського райпарткому до ЦК КП(б)У від 6 березня 1931 р. йшлося, що в селі Бубнівка членом партії, 25–тисячником Гомельдіновим поранено пострілами з нагану двох колгоспників; в селах Грузьке та Митків значну роль відіграли міжселищні „буксирні" колгоспні бригади, кількістю 428 осіб (52 бригади); у с. Кисляк „буксирна" бригада колгоспників с. Карбівка з 20 осіб за три дні заготовила 2 500 пудів зерна; у с. Зятківці „буксирна" бригада колгоспників с. Краснопілка, Грузьке в кількості 40 чол. за 5 днів заготовили 5 000 пудів хліба; в с. Карбівка діяла „буксирна" бригада технікуму механізації; у с. Гнатівка – „буксирна" бригада робітників цукроварні; в с. Кузьминці – бригада держустанов [17, арк.5-15].

Отже, у 1931 р. кількість „буксирних" бригад зросла: влада формувала їх з комсомольців, студентів, працівників установ. Організовувались „буксирні" бригади і з колгоспників, які направлялися в сусідні села для вилучення продовольства. Руками самих селян влада тероризувала селянство загалом: приховати продукти від голодних „своїх" – було практично неможливо.

Тотальне вилучення продуктів з кожним днем лише наростало. Навіть у жнива обшуки в селянських оселях не припинялися. Так, у селі Чортория Іллінецького району в серпні 1931 р. члени бригади, що збирали гроші на тракторобудування, „ходили по хатах", забирали майно, виловлювали курей, стріляли в собак. Під час розповсюдження позик застосовували фізичний вплив на селян арештами, саджанням у погріб, стусанами; вночі влазили в хатини через вікна, пояснюючи це тим, що селяни вдень у полі [17, арк. 25].

Свавілля і жах запанували в селах. Ситуація погіршилася, коли у селян відібрали корів. Налякані, розуміючи приреченість на голодну смерть, матері з дітьми піднімали крик, на який збігалися сусіди. Гуртом намагались відстояти годувальницю. У селі Забужжя Брацлавського району Бондарчук М. та Бідняк К. разом з дітьми кричали, плакали, звертались до інших селян зі словами „спасайте, нас грабують". В Іщук Г., біднячки, вдови з чотирма дітьми, під час вилучення у двір вибігли діти і почали кричати. Бригадир ударив дитину в груди, у якої „полилася з рота кров" [16, арк. 20, 49].

Як можна було врятуватися? Втечею, але з великою сім'єю, без паспорту і коштів далеко не доїдеш. Спротивом? Опір тривав, але він був локальним, в основному мав характер терористичних актів, підпалів, жіночих „волинок" тощо. Найстійкіші і сміливіші селяни вже були розстріляні, інші – перебували на „соловках" та у в'язницях. Фізично протистояти озброєним виконавцям злочину було майже нікому.

Залишалася ще надія на порятунок приховуванням продовольства від реквізиторів. В інформаційному листі Тульчинського райпарткому до ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1931 р. йдеться про схованки, а також про формування районних „буксирних" бригад, зокрема: „Методи роботи по хлібозаготівлях такі: у кожному селі є партійний уповноважений, організовуються районні бригади з колгоспників, членів КНС та партії. Кількісний склад бригад 160 чол., на село відправлено третю буксирну бригаду терміном на 24 дні. Ведеться підготовка до формування четвертої районної бригади для заміни цієї, що зараз працює… Заготівля проводиться за рахунок знайденого хліба у подвійних стелях, замурованого в стінах, захованого в землі…" [26, арк. 38].

Цей інформаційний лист засвідчує, що „буксирні" бригади з 1931 р. вже постійно перебували в українських селах, змінюючи одна одну через певний проміжок часу. Отже, відбір продуктів відбувався систематично, що не залишало шансів на існування. Даний факт визначає злочин як геноцид.

Борючись за життя, селяни Іллінецького, Гайсинського та ін. районів проявили неабиякий хист в облаштуванні схованок. Так, селянин с. Кіблич Цвігун замурував зерно у ніші під піччю, а Максименко закопав збіжжя в хаті; у с. Нараївка селянин Поляруш заховав пшеницю в матрац; селянин с. Карбівка Голованчук ховав борошно в очереті; у с. Степашки „буксирники" знайшли хліб на цвинтарі, закопаний у могилу, на якій поставили хрест і вінки; в с. Сокілець селяни перемішували зерно з половою та замуровували в стіни [17, арк. 11-15]. На жаль, всі ці схованки були виявлені членами бригад.

Проте в селі Осіївка Бершадського району селянська кмітливість допомогла багатьом родинам (свідчення учителя історії місцевої школи В. Тодоренка). Так, Кукурудзяк І. насипав зерно в глечики, а зверху накрив клоччям і залив смолою; глечики вночі відніс до ставка і опустив їх у воду. М. Ільченко викопав у шопі яму, висипав туди зерно і вкрив дошками; потім насипав землі й купу гною, зерно пахло гноєм, але голодна сім'я врятувалася. Т. Кубко заховав зерно у дуплі верби, що росла над річкою… [29, арк. 36].

Більшовицька влада цілеспрямовано вихолощувала села. У жовтні 1931 р. розпочалися так звані „штурмові декади", в ході яких задіювалися районні „буксирні" бригади та сільські [15, арк. 57]. У цей же час „ударникам" – членам бригад, райкоопспілкою та райколгоспспілкою були видані грошові премії у розмірі 500 та 1000 крб. [14, арк. 19].

В грудні 1931 р. розпочався новий набір – мобілізація 800 активістів, партійців міст Харкова, Києва та Одеси для роботи на селі у відстаючих районах. Всеукраїнський штаб „буксирних"

бригад, який організовував і координував діяльність усіх бригад в Україні, вимагав забезпечення районів „буксирними" бригадами по 35-40 чол. у кожному селі [20, арк. 337].

„Відстаючими" районами Поділля, куди надіслали „буксирні" бригади з великих міст для виконання хлібозаготівель (окрім вже задіяних місцевих бригад), були: Бершадський, Гайсинський, Крижопільський та ін. [20, арк. 332]. Всеукраїнський штаб „буксирних" бригад вирішив взяти на „буксир" Шаргородський район [16, арк. 149].

Вилучення продовольства не припинялося, незважаючи на те, що в 1931 р. вже розпочався масовий голод. Так, у селі Вишківці Немирівського району партійці Шваюк та Трач, відібравши останні продукти у селянки-вдови М. Слободянюк, на її запитання „що ж їй з дітьми взимку їсти?" – відповіли: „Будете різати своїх дітей і їсти". У сім'ї Нечипорука Н. із села Забужжя Немирівського району бригада відібрала одяг, зерно і всю городину [16, арк. 148]. В Брацлавському та Немирівському районах бригади отримали ще й наказ „у селах виявляти утаємнення буряка" [15, арк. 70].

У 1932 р. відбір продуктів харчування в селянства значно посилився. Більшовицькі „буксирні" бригади відбирали все продовольство в оселях, виконуючи вимогу влад – „беззаперечне вилучення". Майже всі активісти були озброєні, а для координації злочинних дій у селах, як уже зазначалося, організовувалися бригадні штаби [23, арк. 10].

Про свавілля влади в подільських селах у 1932-1933 рр., систематично інформували більшовицьку номенклатуру обласні та районні відділи ДПУ. Зокрема, 22 липня 1932 р. Вінницький обласний відділ ДПУ повідомляв: „Про волинки в с. Зятківці Гайсинського р-ну. В ході операції заарештовано 10 чол.: 2 куркулі, 3 розкуркулених, інші – колгоспники… Під час заходів, у колгоспників забирався хліб за вироблені трудодні. Характерно, що коли колгоспники були відправлені в інші села в складі буксирних бригад, у них в цей час забирали продукти вдома. У зв'язку з продовольчими труднощами, один з колгоспників написав заяву про видачу йому 20 фунтів хліба, а голова колгоспу наклав резолюцію: „Видати 20 ф. снігу" [24, арк. 102].

Документи свідчать, що для вилучення продовольства все частіше направлялись бригади, які формувалися з колгоспників сусідніх сіл. Це підтверджують події в селі Лісниче Бершадського району, де реквізиції здійснювали буксирні бригади партійно-комсомольського активу сіл Яланець та Михайлівці [13, арк. 20]. Причому, відбирали продукти отримані на трудодні і вже приготовлені для вживання. Наприклад, у с. Голдашівка була конфіскована їжа у сім'ї червоноармійця Росохати [14, арк. 25].

Для виконання хлібозаготівельних завдань, а по суті – відбору продовольства (цими кампаніями здійснювалася систематична реквізиція продуктів харчування) [32, с. 4], влада з 1932 р. мобілізувала всі комсомольські осередки області. Це підтверджують архівні матеріали, які зосереджені у фонді Вінницького обкому ЛКСМУ. Зокрема, в доповідній секретаря Барського райкому Петербела йдеться, що в районних бригадах перебувало 416 комсомольців, які діяли на кожному кутку вулиць сіл. Це дало „позитивний" результат, наприклад, у селі Митки 24 комсомольці виконали хлібозаготівельний план 1932 р. на 115 %. Виконавши план, комсомольська буксирна бригада отримала премію 200 крб. [27, арк. 10].

За відмову брати участь в акціях або невиконання завдань, комсомольці виключались з лав ЛКСМУ, отримували суворі догани тощо. Так, в селі Войнашівка Барського району секретар організації Крикливий був виключений з комсомолу і знятий з посади голови колгоспу за відмову виконувати примусові хлібозаготівлі. Покарали і секретаря комсомольської організації села Степанки Мурованокуриловецького району Колодія – за „куркульську заботу про одноосібників" [27, арк. 11].

Незважаючи на катастрофічне становище в українських селах, Й. Сталін у листі до Л. Кагановича від 11.08.1932 р. наголошував: „Найголовніше в даний час – Україна. Справи там кепські. Якщо не візьмемося за виправлення становища – Україну можемо втратити. Майте на увазі, що Пілсудський не дрімає і його агентура сильніша, ніж думає Реденс або Косіор. Майте також на увазі, що в Українській компартії (500 тис. чл.) перебуває немало гнилих елементів, свідомих і несвідомих петлюрівців… Наша ціль – перетворити Україну в справжній бастіон СРСР. Грошей на це не економити" [35, с. 273].

Перебіг подій в Україні контролювався кремлівською верхівкою СРСР постійно: відбір продовольства тривав і в 1932-1933 рр. Так, отримавши наказ про децентралізовану заготівлю, „буксирні" бригади повністю вилучили худобу та залишки продуктів харчування у селян сіл Калініне та Клебань Тульчинського району [26, арк. 69].

У с. Байківка Калинівського району члени бригади (очолював партієць Мічковський), відібравши у селян продукти, катували чоловіків і жінок. Про це повідомляв районний уповноважений ДПУ Грановський, а саме: „Від завданих побоїв, Мельник Я. (65 років) померла через кілька днів… Після тривалого перебування на морозі, Скрипник М. попросила відпустити її до грудної дитини, у відповідь їй сказали: „Не можеш стояти – сідай на сніг"… Член бригади Забаштанський завдав побоїв Сидорук О., яка знаходилася на останньому місяці вагітності, від побоїв у неї відкрилася кровотеча і вона народила мертву дитину. Її чоловік, почувши крики, кинувся з лопатою на Забаштанського, але той почав стріляти…" [23, арк.35, 36].

У с. Брицьке Липовецького району члени „буксирної" бригади, які прибули з Новогребельської цукроварні взимку 1933 р., знущалися над селянами, наносячи їм побої. В с. Пісочин (цього ж району) 11 партійців, перебуваючи в стадії сп'яніння, брали участь у самосудах над селянами, привласнюючи майно без складання актів [28, арк. 4].

Подібних фактів, які підтверджують масовий терор в роки Голодомору – тисячі. Про організований владою геноцид голодом засвідчує й інформація одного з членів брацлавської „буксирної" бригади. Він повідомляв: „Ходимо мобілізовані в бригади по Брацлавському району. У нас триста дворів, які поділили на 5 штабів; кожна бригада робила обшуки на своїй дільниці. Постійно направляємо в штаб заарештованих, які не виконали заготівлю, де над ними розправлялися співробітники району. Боржників вночі водили від штабу до штабу, а, відпустивши додому, тут же арештовували і знову водили по штабах; так не давали спати місяць… Рікою ллються сльози, стогін; на це не звертають увагу, хитрощами відбираючи хліб. Котрі не витримали, лежать від голоду в могилі, інші опухли і не можуть працювати…" [25, арк. 134].

Таким чином, „буксирні" бригади відіграли злочинну роль в історії України. Їхнє формування розпочалося з початком суцільної колективізації та розкуркулення селянства. До складу входили: уповноважені партійних і радянських органів влади, „двадцятип'ятитисячники", сільський актив та інтелігенція, працівники фінансових і кооперативних установ, студенти та слухачі партійно-освітніх закладів, демобілізовані червоноармійці, робітники елеваторів „Союзхліб", колгоспники, комсомольці, школярі та ін. Для координації дій „буксирних" бригад та посилення діяльності, більшовицька окупаційна влада створила Всеукраїнський штаб „буксирних" бригад, який з 1931 р. організовував їхню взаємозаміну в селах з метою систематичного вилучення продовольства і запровадив для виконавців премії від 200 до 1000 крб. У 1932-1933 рр. під час проведення планових та „децентралізованих" заготівель, „штурмових декад" тощо, вони до останку вилучали продукти харчування в оселях, прирікаючи селянські родини на голодну смерть.

V. Наростання голодного мору на Поділлі (1928-1933 рр.)

Задіяна більшовицьким тоталітарним режимом політика експропріації селянської власності в Україні, призвела до голоду вже у 1928 р. І з цього часу він тільки посилювався.

Вже в травні 1928 р. у Вінницький окружний комітет КП(б)У надійшло зведення ДПУ „Про політстан Жмеринського участку", в якому містилась інформація: „Хлібна криза відчувається по всьому участку залізниці і прилягаючій 15 верстовій полосі... Становище з недостачею хліба хвилює робітничі маси... Невдоволення відсутністю необхідної кількості хліба серед службовців масове, всі говорять про голод... В селі Юрківка Тульчинського округу селяни настроєні проти Радянської влади і в інших селах бідняки переживають голодовку. В селах говорять, що Радянська влада грабить селян. Позабирали весь хліб і віддали за кордон..."[1]

У червні Тульчинський окружний відділ ДПУ ставив окружний партійний комітет КП(б)У до відома про такі події: „В м. Гайсин 2 червня 1928 р. натовп в кількості 300-400 чол. з'явився до будинку райвиконкому з криками „Дайте хліба"...В селі Тарасівка біля хати-читальні розклеєні листівки із таким змістом: „Параходик пливе мимо пристані, будем рибку кормить комуністами"...У Бершадському районі секретар райвиконкому отримує такі записки: „Куди ви

відправляєте наш хліб, наша худоба гине від голоду, ми також голодуємо"...В Томашпільському районі селяни говорять, що стало важче жити ніж в голодні роки, немає ні кусочка хліба, Радянська влада влаштувала штучний голод... У Тульчинському районі черги голодуючих за хлібом розганяють міліціонери, в чергах твердять, що уряд продовжує вивозити хліб за кордон, а ми тут голодуємо... Серед учительства Соболівського району відчувається значне реагування на нестачу хліба..."[2]

В липні 1928 р. секретар Вінницького окружного комітету КП(б)У отримав доповідну окружного відділу ДПУ такого змісту: „По агентурним матеріалам більша частина населення с. Багринівці Літинського району, приблизно 300 дворів, абсолютно немає хліба і висловлює невдоволення тим, що під час хлібозаготівлі вивезли із села 10 000 пудів зерна... Члену правління Багринівського кооперативу Сакевичу бідняки заявили: „Ми тебе поб'ємо і весь хліб із кооперації заберемо. Що ми з голоду повинні пухнути?"[3]

Спецзведення Вінницького окружного відділу ДПУ за перше півріччя 1928 р. свідчать про наростання хлібної кризи і погіршення становища з продовольством в регіоні, а саме: „Ще з початком весни стали надходити листи про недостатнє постачання хліба сільській бідноті. Набагато збільшилося таких листів в травні. Тільки останніми днями, редакція одержала дописи на цю тему з цілої низки сіл: Слобода (Хмільницький район), Дашів (Іллінецький район), Сосни (Літинський район), Бондурівка й Мар'янівка (Немирівський район)...З Ободівки пишуть, що мають потребу в борошні 300 чоловік... При розподілі хліба в кооперативі, що називається, б'ються. Внаслідок цього, за словами сількорів, біднота, що немає де придбати хліба – голодує... Влада викачала хліб, не враховуючи потреб села, а тепер у нас голод..."[4]

Не дивлячись на застерігаючі інформації місцевих партійних органів та силових відомств про початок масового голоду, вищі партійні органи влади продовжували сталінський курс на примусове вилучення хліба. Їхню позицію підтвердив і партійний форум – липневий 1928 р. пленум ЦК ВКП(б), на якому Сталін заявив про „посилення опору з боку капіталістичних елементів"[5] і необхідність за всяку ціну виконати намічені хлібозаготівельні плани. Продовольча криза в країні загострилася ще більше.

Про голод на Поділлі і в другій половині 1928 р. свідчить значний масив документів Державного архіву Вінницької області. Так, у доповідних записках окружних відділів ДПУ окружкомам КП(б)У, повідомлялось: „Цілком таємно. Якщо раніше, під час проведення кампанії самообкладання, мали місце антирадянські виступи куркульства, то в даний момент, в зв'язку з хлібною кризою, ми наблюдаємо масові селянські виступи, про що свідчать такі факти (висловлювання селян): „Минулий рік не був неврожайним. Хліб на Україні є. Куди діваєтся наш хліб. Наша худоба гине від голоду. Ми також голодуємо... Селянам стало важче жити ніж в голодні роки. Я не маю ні кусочка хліба і худоба моя гине від голоду. На базарі неможливо дістати ні одного фунта хліба, тому що влада забрала і вивезла увесь хліб. І не тільки у мене, а у всіх селян... Уряд вивозить хліб за кордон, а ми тут здихаємо з голоду. В Одесі грузять хліб на пароплави. А ми залишилися без хліба... Радянська влада влаштовує штучний голод. Повсюди черги голодних людей, а міліція їх розганяє... Комуністи ведуть країну до розрухи і голоду, нам, селянам потрібно покласти цьому край. Представники райвиконкому будуть до нас їздити до тих пір, поки ми не візьмемо коси та вила і не прогонимо їх з села..."[6]

Продовольча криза, у зв'язку з репресивними хлібозаготівлями, в 1929 р. тільки посилилася. Навесні у більшості українського селянства закінчилися припаси продуктів, розпочався масовий забій тварин, проїдання посівного матеріалу. Селяни намагалися рятуватися, вживаючи в їжу сурогати. Випадки опухання стали набувати масового характеру. У Могилів-Подільському окрузі жінки влаштовували голодні бунти проти влади, заявляючи: „Не потрібно чекати поки нас виморять голодом або ми замерзнемо в чергах за хлібом на морозі, а потрібно добиватися, тим більше, що ми жінки і нам нічого не зроблять".[7]

В оглядах Інформвідділу ЦК КП(б)У „Про хід хлібозаготівель" за червень 1929 р., читаємо: „Спостерігаються випадки масових обшуків, арештів, перекручування в бік продажу майна за нездачу хліба, розповсюдження нових методів хлібозаготівель на велику кількість середняцьких господарств, використовування хлібозаготівель з ціллю розкуркулення..."[8]

Інформації Вінницького окружного партійного комітету „Про хід хлібозаготівель по Вінницькій окрузі” за перше півріччя 1929 р. свідчать, що розмови серед селян носили такий зміст: „Радянська влада дере останню шкуру й хоче нас залишити без хліба (Літинський район)... Влада вивозить хліб за кордон, а нас і середняків залишила без хліба (Дашівський район)... Більшовики хотять вивезти з України весь хліб, після чого задушать Україну (Калинівський район)...”; „При проведенні хлібозаготівлі, до 713 господарств примінили опис майна, до 238 господарств – продаж, а 110 осіб – до судової відповідальності за злочинну нездачу хліба... На райпартзборах Синявського району (Проскурівська округа) виступив один партієць і заявив, що партія робить помилку, проводячи таку тяжку для селян хлібозаготівлю, селяни сидять на голодному пайку, сільське господарство руйнується... В селі Миколаївці Козятинського району бідняки заявили на сході, що скоро всі здохнуть з голоду, ніде дістати хліба... В одному із сіл Любарського району (Бердичівський округ) Комісія по хлібозаготівлі відмовилася від роботи, заявивши, що грабувати не підуть, а хліба в селі всерівно немає...”[9]

Значно прискорили трагедію українського народу рішення листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б),[10] який взяв курс на суцільну насильницьку колективізацію сільського господарства та постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. „Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву”,[11] котра зобов’язувала партійні і виконавчі органи влади „перейти від політики обмеження куркульства до політики ліквідації куркульства як класу”.

У зв’язку з прийняттям вищезазначених партійних постанов та з початком їх втілення в життя, наприкінці 1929 – початку 1930 рр. зубожіння українських селян набрало масового характеру, адже одночасно з „великим переломом на селі”, посилились повальні обшуки та вилучення зерна, конфіскації у селянства місцевою владою, за невиконання різного роду сільськогосподарських повинностей, майна, худоби, сільськогосподарського реманенту, продуктів харчування.[12]

Дочекатись нового урожаю ставало все важче, голод став реальністю для переважної більшості районів Поділля.

У політдонесеннях за січень 1930 р. „Про політико-моральний стан 24 Могилів-Подільського прикордонного загону ДПУ” міститься інформація про те, що розмови серед червоноармійців в основному носили такий зміст: „Хліб останній забирають, а якщо не даси – саджають у ДОПР; ... на селі робиться все незаконно, селян грабують, скоро заберуть останнє і скоро всі помруть з голоду; ... дома відвезли 120 пудів... , щоб виплатити, батько продав коня; ... з цією хлібозаготівлею, може спалахнути повстання; ... у брата взяли 112 п. хліба і ще повторно обклали на 45 п., а всього залишилось на 9 їдоків 157 п., що не хватить...”[13]

В інформаційному бюлетені газети „Червоний край” від 25 лютого 1930 р. про ситуацію в селі Кожухів Хмільницького району, зазначено: „Записалося до колгоспу лише 100 господарств. Пронеслася чутка, що артільцям лишать по 30 фунтів на їдця... Селяни сильно бояться загального голодування...”[14]

Матеріали Вінницького окружного відділу ДПУ – „Спецзведення № 6 за травень 1930 р.” – свідчать, що становище з продуктами харчування на селі стало критичним – селяни голодували: „По деяких селах Липовецького району, особливо Пісочин і Війтівці, із-за відсутності хліба і др. продуктів, частина бідняків-колгоспників Липовецького району не можуть вийти в поле. Дані села відстають в посіві; ... у Жмеринському районі... в с. Сьомаки, Москалівка, Козачівка і ін. бідняки-індивідуальники та колгоспники по декілька днів сидять без хліба; ... голова колгоспу с. Трибухи Літинського району заявив, що якщо не дадуть хліба, прийдеться колгоспу розійтись; ... у Немирівському районі в багатьох селах, в зв’язку з продовольчими труднощами, серед бідняків упадочні настрої... В селі Сподахи бідняки цього села Бурко Ісидор та Деркач Мотря заявляють: „Хоч пропадай, немає ні кусочка хліба, хто ж нам поможе?”[15]

Таким чином, задіяні більшовицьким режимом механізми творення голодомору (експропріація селянської власності): фінансові побори, систематичні репресивні хлібозаготівельні кампанії – тотальне вилучення хліба, суцільна насильницька колективізація, яка прискорювалася ще й ліквідацією „куркульства” (фізичним знищенням основного виробника хліба, котрий ніколи б не вписався у більшовицьку доктрину – комуністичне суспільство) – ці заходи кремлівських вождів призвели до масового голоду в Україні, зокрема на Поділлі, вже в 1928-1930 рр.

В 1931 р. матеріальне становище селянства ще більше погіршилось. Сталін і його оточення з кожним днем наближали український народ до катастрофи. Документальні джерела Державного архіву Вінницької області всебічно висвітлюють також опір селянства сталінській політиці та наростаючий масовий голод 1931 р. на Поділлі. Так, у с. Щурівці Немирівського району (липень 1931 р.) біля 150 жінок не дали змоги партактивістам вивезти хліб з села, з криками: „Нас грабують, хліба у нас немає, в минулому році не платили, кулаків у нас немає, ми всі кулаки" – жінки, організувавши „волинку", висунули вимоги перед райпарткомом: припинити вилучення хліба, знизити план хлібозаготівлі для всього села, знизити єдиний сільгоспподаток.[16]

В інформаційному листі в ЦК КП(б)У (серпень 1931 р.) секретар Тульчинського райпарткому повідомляв: „В селі Тарасовці підкуркульники виступали, що пляни нереальні, що виконати їх неможливо, що радянська влада хоче, щоб з голоду люди поздихали... Підкуркульниця – полячка... Мельник Ф., намагаючись зірвати куткові збори, заявляє: „Що це собі думаєте, хто це складає такі великі пляни, він не знає, що у нас зовсім не вродило. Що ви хочете, щоб ми потопились, а тут ще й позика. Чекайте, буде вам аж тепер третій вирішальний рік. Ми вам хліба не дамо, хоч живими в землю закопайте, або розстріляйте."... „В селі Кобилівці були нездорові виступи окремих колгоспників... „Нема хліба, не вродило, самі голодні..."[17]

У вересні 1931 р. з Немирівського райпарткому в Харків надійшла інформація такого змісту: „В Н. Кропивні, щоб доказати нереальність пляну, керівники колгоспу... почали на полі збирати колоски, зазначаючи, що їм не вистачає хліба. На ярмарках, які відбуваються в районі, помічаються окремі ходаки, які випрошують хліб і зазначають, що вони в колгоспі працювали, радянська влада весь хліб забрала, то їм доводиться тепер просити хліб, бо нема чого їсти..."[18]

В грудні 1931 р. райпартком Брацлавського району інформував ЦК КП(б)У: „Політичний стан району під кутом зору виконання всіх політично-господарських кампаній та зокрема хлібозаготівлі відзначається певною загостреністю – опором куркульської агітації, що поширюється навіть на бідняцькі маси села та колгоспників... с. Печера – Мандрик Гаврило ... сказав: „Що робити надалі, як жити, хліб до зерна забирають, залишають цілі сім'ї без шматка хліба". По с. Остапківці – Кириленко Юхтим ... висловив таку думку: „Дивіться, що робиться, радянська влада забирає останній кусок хліба"... По с. Паланка – гр. Кучер – середнячка, виступивши на загальних зборах сказала: „Наклали на людей таку велику кількість, що нема ніякої змоги виконати. Все це робиться аби перечистити людей...". Разом з тим... демобілізований червоноармієць Семенюк Сидір (бідняк), відмовившись прийняти участь в роботі бригади по хлібозаготівлі, заявив: „Я не можу допомагати забирати в людей останній пуд хліба, хай чекають, що як буде війна, щоб я воював, - перший втечу в корчі". По с. Бортники – Кучер Яків ... сказав: „Як видно хотять, щоб народ з голоду поздихав, навіть від членів колгоспу забирають весь хліб" ... Вчитель Котенко, в розмові з іншими вчителями: „На весні будуть великі події, тому що зараз хліб замітається червоною мітлою, внаслідок чого, безумовно буде масовий голод, що приведе до кепських наслідків..."[19]

Отже, як свідчать архівні документальні джерела, масовий голод в Україні розпочався не в 1932 р. і не зненацька, його прояви і ознаки були зафіксовані вже навесні 1928 р. Продовжуючи посилюватись, набираючи все більших масштабів протягом 1929-1931 рр., він досяг свого апогею в 1932-1933 рр., перетворившись в катастрофічний голодомор.

Тоталітарна влада знала про наростання голоду в Україні, але нічого не робила для покращання продовольчого становища. Більше того, в ці трагічні роки, більшовицьким режимом були впроваджені нові технології голодомору: система внутрішніх паспортів, яка не дозволяла залишати села в пошуках продуктів; ретельний контроль на російсько – українському та білорусько – українському кордонах, аби не допустити надходження харчів у голодуючі райони; систематична реквізиція абсолютно усіх продуктів харчування; заборона видавати селянам зерно, яке було на складах, залізницях, портах…; арешти і розстріли селян за зрізані колоски; масове виселення селян зі своїх осель, в результаті розпродажі селянських господарств за невиконання хлібозаготівельних планів; відмова влади надати селянам хлібні пайки, які існували в містах і частково видавались сільській інтелігенції; безконтрольне свавілля та насильство над селянами різного роду хлібозаготівельних бригад: судово-слідчих, робітничих, „буксирних", „похідних"…, зі своїми металевими щупами; занесення сіл і колгоспів на так звану „чорну дошку", з усіма

санкціями та наслідками; посилення контролю і за місцевими партійцями – виконавцями цієї трагедії, за найменший прояв лояльності до селян вони підлягали арешту.[20]

Один з перших дослідників голодомору на Поділлі, професор Вінницького державного педагогічного університету Ілля Гаврилович Шульга писав: „Чорною хмарою насувалося на Україну страхітливе лихо. Трактами, широкими і вузькими шляхами, стежками та межами, не минаючи селянських осель, на Поділля пробирався голод. У порожніх селянських засіках не було навіть мишей, „червона мітла “ повимітала все до зернини. Спорожнялися льохи, люди доїдали картоплю та буряки, гарбузи і квасину. Це були останні місяці 1932 р., названі народом „гарбузень”. Грудень і січень – „пухкутень” – піднесли українському селянинові тяжку чашу мук. Весняні місяці 1933 р. залишилися в пам’яті подолян під назвою „капутень”.[21]

Партійний активіст – реквізитор, зізнавався: „Я чув як діти душилися, заходилися в криках від кашлю. І я бачив вигляд цих людей, він був переляканий, благальний, ненавидячий, тупо байдужий, затьмарений відчаєм або палахкотів напівбожевільною зухвалістю і люттю…. Разом з іншими я випорожнював скрині старих людей, затикаючи собі вуха від плачу дітей і голосіння жінок. Бо я був переконаний, що здійснюю великі та потрібні перетворення на селі.…”[22]

Кульмінаційними стали події грудня 1932 р., ЦК ВКП(б), знаючи про голодомор в Україні, відміняє постанову ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. про невивіз посівних фондів. В зв’язку з цим, 24 грудня 1932 р. всім районним парторганізаціям, райвиконкомам та уповноваженим обкомів партії надходить лист за підписами Косіора, Строганова, Алєксєєва: „Про обов’язкове вивезення всіх наявних колгоспних фондів, у тому числі й посівного, в рахунок виконання плану хлібозаготівлі.”[23] Протягом 24-х годин дана постанова повинна була бути доведена до всіх голів колгоспів під розписку. На місцях завмерли в очікуванні – лист був смертельним вироком українському селянству. Та через п’ять днів особисто Косіором направляється повторний лист з погрозами та вимогою негайного вивозу протягом 5 – 6 днів всього посівного зерна.[24]

В цей же проміжок часу більшовиками приймається рішення і про введення паспортного режиму на території України, який забороняв залишати селянам місця проживання.[25]

Таким чином, протягом кількох тижнів українські села перетворилися на резервації, де продовжувалась вакханалія відбору всіх продуктів харчування.

Селяни не могли розуміти, за що їх убивають? Більшість з них повернулася у колгоспи, весь хліб держава вже реквізувала. Проте кожен ранок так звані „активісти” вдиралися до селянських помешкань і з викриками: „А, ви ще живі – значить щось їсте”, продовжували систематичний відбір харчів, які, звичайно, мали закінчитись.

Мор людей, який розпочався в більшості районів України ще наприкінці 1931 р. і продовжувався у 1932, 1933, 1934 рр. (за неповними даними сектору „особий” Вінницького обкому КП(б)У в 1934 р. жертвами голодомору тільки на Поділлі стали 58 тис. 885 чол.)[26], старанно приховувався більшовицькою владою.

Англійський журналіст Малколм Маггерідж влітку 1933 р., повідомляв: „Я побачив щось на зразок двобою між урядом і селянами. Поле цього двобою таке ж спустошене, як і в будь-якій війні, але простягається воно набагато ширше …. З одного боку – мільйони селян, що вмирали з голоду, з тілами, часто опухлими від браку їжі. З другого – вояки частин ДПУ, що виконували накази диктатури пролетаріату. Вони пройшли крізь країну, мов рій сарани, забравши з собою все їстівне; вони постріляли або заслали тисячі селян, часом цілі села; вони перетворили найродючішу землю в світі на журливу пустелю”.[27]

Страшні події 1933-го віддзеркалилися і в листах італійського консула в місті Харкові (тодішній столиці України) С. Граденіго, він писав: „На базарі вранці 21-го (травня) мертвих поскидали, як купи шмаття, у болоті в людському гною, вздовж частоколу, що відмежовує площу в бік ріки. Було їх близько 30-ти. Вранці 23-го їх нарахував уже 51. Одна дитина ссала молоко з грудей мертвої матері з посірілим обличчям…. Щойно минулого тижня було організовано бригаду для збирання безпритульних дітей…. Ми бачили 10-річних дітей, які були за маму для 4 або 3-річних. Коли надходила ніч, вони їх накривали власним шарфиком або плащем і спали скорчені на землі, а біля ніг лежала бляшанка для сподіваної милості. Перед консульством міститься міліційний відділ і кожної хвилини чуються розпачливі крики: „Не хочу йти до бараків смерті, залиште мене вмирати в мирі!” Опухлих перевозять товарним поїздом у поле й залишають їх за

50-60 км. від міста, щоб там помирали, ніким не бачені. Коли приїздять на місце де їх скидають, то викопують великі ями і витягають з вагонів усіх мертвих. Пильно не дбають, щоб не звертати великої уваги на дрібниці, і часто можна побачити, як кинений у яму оживає і рухається в останньому вияві життя…"[28]

Більше півстоліття мовчали архівні матеріали, але зберегли свою історичну і водночас жахливу достовірність.

Переконливим свідченням незацікавленості більшовицького керівництва у допомозі вимираючому населенню України є і той факт, що вилучений у голодних селян хліб систематично надходив на міжнародні європейські ринки й продавався в Англії, Франції, Італії та інших країнах.

На експорт відправлялися й інші продукти харчування. У зведеній відомості виконання експортного плану за 1-е півріччя 1933 року Вінницькою областю з грифом „Не підлягає оголошенню", вказані: птиця, масло, риба, яйця, мед, горіхи, раки, хрін, мак, хутро, селянське полотно…[29] Протягом кількох років більшовицька держава „трудящих" силою відбирала все, що було у селянина.

Під час цих жахливих подій на Поділлі продовжували працювати спиртові заводи, переробляючи зерно на спирт. В доповідній секретаря Тульчинського РПК секретарю Вінницького обкому КП(б)У від 9-го травня 1932 р., йдеться: „Цілком таємно. В Немирові повстання, селяни піднялись від голоду, оточили Центроспирт. Знищили горілку з викриками, що нам потрібен хліб, а не спирт…. Відрубали руку міліціонеру,… - це тільки початок".[30]

В роки трагедії в Україні, хліб у достатній кількості був у сусідів: росіян та білорусів, що також підтверджує явний антиукраїнський характер голодомору. Розуміючи, що проти українців здійснюється злочин, в ЦК КП(б)У почали надходити листи від російських та білоруських робітників та селян. В одному з них, від 15 липня 1932 р., білоруські робітники писали: „Коли це було, щоб Україну Білорусія кормила. Були гірші роки, але Україна кормила Білорусію…, що українців хотять задушити голодом, а в газетах пишуть все хорошо…, мільйони людей бродять голі, голодні по лісах, станціях, містечках і колгоспах Білорусі і просять хліба…. Де ЦК партії України, де ЦВК, що роблять. Просто серце болить, за такі справи допущені. Білоруські робітники Петров, Савін, Кудук".[31]

Ще не був введений в Україні паспортний режим, забороняючий залишати селянам помешкання. Ще намагались українці врятувати себе і свої сім'ї, десятками тисяч блукаючи по країні в пошуках їжі.

Сотні селянських сімей під кулями намагались врятуватись від голодної смерті, перетинаючи кордон з Румунією та Польщею.[32]

Про злодіяння більшовиків та їхніх поплічників в Україні, створення всіх умов для штучного голодомору, свідчать тисячі документальних джерел, які знаходяться на зберіганні в архівах України, в тому числі і в Державному архіві Вінницької області. Так на засіданні бюро Вінницького обкому КП(б)У 1-го серпня 1932 р. було прийняте таке рішення: „Цілком таємно. Про вилучення жерновів (жорен). Констатувати, що наявність жерновів сприяє розбазарюванню та спекуляції хлібом, вважати за потрібне запропонувати МПК та РПК негайно провести виявлення та вилучення жерновів".[35]

Саморобні жорна були майже в кожному селянському господарстві, вони довгий час рятували людей від голодної смерті, даючи змогу отримувати помол з найрізноманітніших сільськогосподарських культур, диких рослин, жолудів тощо.

Але і вилучення жорен було замало більшовицьким творцям голодомору. Чергова постанова бюро Вінницького облпарткому ставить завдання місцевим парторганізаціям вилучити ще і м'ясорубки.[34]

Отже, вище зазначені архівні джерела безперечно свідчать про організацію більшовицькою владою штучного голодомору в Україні, зокрема на Поділлі. Голодомор мав явно виражений антиукраїнський характер і ознаки геноциду.

Допомога голодуючим почала надходити тільки у середині 1933 р., але в незначній кількості і в окремі райони. Бершадському району, наприклад, у вересні 1933 р. була надана допомога в розмірі 500 пудів зерна.[35] На той час Україна була паралізована, її народ вимирав.

В цей же час, у 1933 р. із зерносховищ Вінницької області кожен день вивозилось залізницею 150 000 пудів зерна. Про це, секретарю ЦК ВКП(б) – завідуючому сільськогосподарським відділом Кагановичу Л. М., повідомляв секретар Вінницького обкому КП(б)У Чернявський В. І., прохаючи надати більше 600 вагонів для вивозу, так як зерно на зсипних пунктах та складах перегрівалось і гинуло.[36]

Вивозилось з Поділля не тільки зерно. У цей трагічний період історії України на Вінниччині формувалися „червоні ешелони" для відправки продовольства в Москву і Ленінград. Так, Вінницька область у другому півріччі 1932 р. була зобов'язана відвантажити промисловим центрам країни 18, 2. тис. тон сільськогосподарської продукції рослинного походження, а в IV кв. поточного року ще й 800 тон м'ясної продукції, 50 тон масла й меду, 500 тис. штук яєць... В жовтні 1932 р. більшовицька влада змусила Вінницьке обласне керівництво направити до Москви додатково кілька ешелонів з продовольством, яке конче було необхідне голодуючому селянству Поділля. Відправлялись такі ж „червоні ешелони" з відібраними в селян продуктами харчування і в 1933-1934 рр.[37]

Суттєва ж допомога подільським селянам надійшла (за виявленими документальними джерелами у Вінницькому облдержархіві) тільки наприкінці 1934 р. В матеріалах Вінницького обкому КП(б)У „окрема тека" від 30 листопада 1934 р. йде мова про рішення ЦК ВКП(б) виділити для Вінницької області 1 750 000 пудів насіннєвої, 400 000 фуражної та 350 000 пудів харчової допомоги.[38]

Хліб надійшов, але в багатьох районах вже нікому було його сіяти. В зв'язку з цим ЦК ВКП(б) дозволяє місцевим партійним керівникам у грудні 1934 р. зменшити посівну площу на 15 000 га у найбільш „вражених тяжких районах" області.[39]

Жахливі наслідки голодомору 1932-1933 рр. Вони сьогодні впливають і на процеси розбудови незалежної української держави. Американський політолог, професор Гарвардського університету Р. Шпорлюк ще задовго до визнання факту голодомору українськими вченими, зазначав: „Демографічна катастрофа 1932-1933 рр. буде з українським народом, може, навіть століття. Знищено біологічний потенціал народу".[40]

Голодним терором було розмито український етнос, знищено культурний генофонд української нації, що полегшило справу закабалення України. На багато поколінь голод паралізував національну свідомість українців.[41]

Таким чином, штучний голодомор в Україні, який тривав впродовж трьох років і забрав мільйони людських життів, був спрямований більшовицькою владою (за своєю суттю – окупаційною владою), насамперед, проти українського селянства – носія національної самобутності і духовності. Тоталітарний більшовицький режим застосував його як засіб для придушення опору українців державній політиці. Голодомор мав явно виражені ознаки геноциду.

Характерно й те, що для реалізації даного злочину більшовики постійно використовували в Україні термін „розділяй і володарюй". Спочатку використали „класовий" підхід – бідні проти „багатих" (1927-1929 рр.), потім – колгоспники проти „куркулів"-одноосібників (1929-1931), і, врешті-решт – вся інтернаціональна „більшовицька рать", використавши гасло „Хто не з нами – той проти нас", проти націоналістичного селянства (в тому числі і колгоспників)...

Нехай це буде нагадуванням і застереженням народу України на майбутнє. Слід завжди пам'ятати слова Г. Ферреро: „Усі народи повинні пригадати собі стару правду, що історія повторюється. Вони повинні зрозуміти, що подібні помилки і провини неминуче ведуть до подібних наслідків, та що тільки усвідомлення собі цієї правди може зберегти людство від повороту темних віків".[42]

Сьогодні ж, українській владі потрібно докласти ще й максимум зусиль для того, щоб нарешті весь Світ визнав геноцид українського народу в 1932-1933 рр. Цей безперечний фактор підтверджується: мільйонами жертв голодомору; довготривалістю мору українців голодом; створенням владою злочинних умов для штучного голоду (постанови і розпорядження більшовиків щодо реквізицій хліба, відбору продуктів харчування, штрафів, розпродажу селянської власності з торгів за невиконання багаточисленних повинностей, виселення селян зі своїх осель, розстріли за „зрізані колоски", вивезення посівних фондів, введення паспортного режиму в Україні тощо);

неефективністю допомоги виснаженим від голоду селянам; приховування владою голодомору в Україні.

VI. ВТРАТИ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ

Статистично точно, достовірно встановити кількість жертв Голодомору 1932-1933 рр. складно. Це зумовлено такими причинами:

становище з реєстрацією РАЦС (реєстрація актів цивільного стану) демографічних подій стало практично таємним наприкінці 1933 р., у зв'язку з покладанням відповідальності за записи про народжуваність та смертність на НКВС СРСР;

не всі сільські ради встигли передати реєстраційні документи в районні РАЦС і вони були знищені в період нацистської окупації 1941-1944 рр.;

частина документів РАЦС була втрачена під час їхньої евакуації на Схід країни у 1941 р.;

міграція населення, хоч і в незначній кількості, відбувалася і в цей трагічний період;

переписи населення регіонів, які відбувалися у 1937, 1939 рр., включали сім'ї військових, кількість яких значно збільшилася в прикордонних областях перед Другою світовою війною;

не встановлена точна кількість переселенців в Україну з інших республік під час Голодомору 1932-1933 рр., та після нього;

не дотримувався точний облік померлих від голоду, часто в графі про причини смерті запис відсутній; у багатьох селах районів смертність від голоду применшувалась, а в деяких взагалі не фіксувалася;

постійні адміністративно-територіальні зміни також ускладнюють дослідження кількості жертв Голодомору [13, с. 125].

Результати демографічних змін в СРСР мав визначити другий Всесоюзний перепис населення, який планувалося провести в грудні 1933 р. Однак, у зв'язку з демографічними катаклізмами, пов'язаними з масовими репресіями, колективізацією сільського господарства, що призвело до переміщення і фізичного знищення величезної кількості людей, стихійною міграцією із сіл в міста, і врешті Голодомором 1932-1933 рр., проведення перепису кілька разів відкладалося.

Перші ж результати перепису 1937 р. які не оприлюднені до сьогодення (їхні дані зберігаються в архівах Р.Ф.), стали вражаючими. Замість „передбачуваних" 180 млн. чол. у країні налічувалося 162 млн. чол. [15, с. 46].

Організаторів перепису звинуватили в необ'єктивності і заарештували. Начальника Центрального управління народногосподарського обліку Держплану СРСР І. Краваля, який відповідав за перепис – розстріляли.

Перепис населення країни відбувся лише в 1939 р., його статистичні дані, в основному, задовільнили сталінський режим.

У порівнянні з останнім переписом 1926 р., населеня СРСР зросло з 147 млн. 028 тис. чол. до 170 млн. 557 тис. чол.; кількість росіян збільшилася з 77 млн. 791 тис. чол. до 99 млн. 591 тис. чол.; білорусів – з 4 млн. 739 тис. чол. до 5 млн. 275 тис. чол. Кількість українського населення зменшилася з 31 млн. 195 тис. чол. до 28 млн. 111 тис. чол., що складає різницю – 3 млн. 084 тис. чол. [15, с. 49].

Значна частина науковців стверджують про фальсифікацію перепису населення 1939 р., наголошуючи, що кількість жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні становить від 7-ми до 10-ти млн. осіб. Саме такі дані виголошено і в ООН у 2003 р. [16, с. 2].

На Поділлі (Вінницька область у 1932-1933 рр. об'єднувала 71 район Вінниччини, Хмельниччини, Житомирщини, Київщини) [2, арк. 1-4] від Голодомору загинуло від 781 тис. 574 чол. [3, арк. 1-104] до 1 млн. 127 тис. 761 чол. [4, арк. 135]. Архівні джерела містять різну інформацію.

Населення Вінницької області на час її заснування становило 5 млн. 272 тис. 939 чол. [2, арк. 1-4]. Після відокремлення у жовтні 1932 р. семи районів до Київщини: Бабанського, Монастирищенського, Оратівського, Плисківського, Погребищенського, Уманського, Христинівського [11, арт.170.], з населенням: 546 тис. 842 чол. [2, арк. 1-4], у Вінницькій області

проживало 4 млн. 726 тис. 097 чол. Така ж кількість населення (до Голодомору) подана у довіднику з основних статистично-економічних показників господарств районів Вінницької області за 1932 р. – 4 млн. 726 тис. 400 чол. [10, с. 8].

На липень 1934 р., за даними сектору „особий" Вінницького обкому КП(б)У, населення області зменшилося до 3 млн. 598 тис. 336 чол. [4, арк. 135]. Різниця складає 1 млн. 127 тис. 761 чол.

Отже, вірогідніше всього, протягом 1932-1933 рр. подільський регіон втратив 1 млн. 127 тис. 761 чол. Звичайно, не можна стверджувати, що всі подоляни стовідсотково стали жертвами Голодомору (деяка частина з них змогла втекти на новобудови, інша – за кордон), але значно переважаюча більшість померла саме від голодної смерті.

У вересні 1937 р. Монастирищенський, Оратівський, Плисківський і Погребищенський райони знову ввійшли до складу Вінницької області [5, арк. 74].

Стосовно тільки районів сучасної Вінницької області (35-ти із 71-го), документами Державного архіву Вінницької області підтверджується, що кількість населення Вінниччини зменшилася під час Голодомору 1932-1933 рр. на 531 025 чол. [6; 7, арк.1-246].

Якщо в лютому 1932 р. (на час утворення області) в районах сучасної Вінницької області проживали 2 млн. 580 тис. 732 чол., то після Голодомору, в 1934 р. – 2 млн. 049 тис. 707 чол. У зв'язку з тим, що наприкінці 1932 р. більшовицькою владою в Україні був введений паспортний режим, який забороняв селянам залишати вимираючі села, зазначені 531 тис. 025 чол. майже стовідсотково можна вважати жертвами Голодомору 1932-1933 рр. (у відсотковому відношенні – 20,5%, кожен п'ятий житель Вінниччини) [6; 7, арк.1-246].

Виявлені архівні документи об'єктивно підтверджують кількість жертв Голодомору 1932-1933 рр. у Вінницькій області, а більшість вказаних числових даних підкріплюються ще й кількома джерелами.

Приблизно така ж кількість жертв Голодомору 1932-1933 рр. у Вінницькій області (568 тис.) оприлюднені відомим англійським вченим Віткрофтом, вони базуються на дослідженні архівних відомостей, які зберігаються в Російському державному архіві економіки і визначаються 5-6 разовим збільшенням смертності населення у цей трагічний період [1, с. 162].

На жаль, перманентні адміністративно-територіальні зміни на теренах Подільського краю (наприклад, вже у 1935 р. започаткували функціонування ще 14 районів) [8, арк. 2] затрудняють абсолютну точність показників демографічної статистики, проте нижче подані в таблиці дані є найближчими до достовірності кількості загиблих від Голодомору вінничан.

Кількість населення в районах Вінницької області у лютому 1932 р. та травні-грудні 1934 р. (дані про райони, територія яких – сучасна Вінниччина) [6; 7, арк.1-246].

№	Райони	Лютий 1932 р.	Травень-грудень 1934р.	Різниця
1.	Барський	84 321	73 338	10 983
2.	Бершадський	116 834	98 614	18 220
3.	Брацлавський (разом з Шпиківським – 1933 р.)	83 002	63 826	19 176
4.	Вінницький (окрім населення м. Вінниці)	74 868	65 292	9 576
5.	Вороновицький	43 145	34 883	8 262
6.	Гайсинський	109 961	86 646	23 315
7.	Джулинський	54 511	39 633	14 878
8.	Жмеринський	78 931	73 846	5 085
9.	Іллінецький	84 009	57 059	26 950
10.	Калинівський	79 039	59 419	19 620
11.	Козятинський	89 855	61 494	28 361
12.	Копайгородський	73 770	58 260	15 510
13.	Крижопільський	81 340	72 629	8 711
14.	Липовецький	102 750	74 965	27 785
15.	Літинський	72 742	54 501	18 241

16.	Махнівський	51 922	34 719	17 203
17.	Могилів-Подільський	94 989	81 924	13 065
18.	Мурованокуриловецький	38 439	28 936	9 503
19.	Немирівський р-н (разом з Ситковецьким – 1933 р.)	94 050	67 854	26 196
20.	Оратівський	50 751	39 224	11 527
21.	Піщанський	58 552	50 697	7 855
22.	Плисківський	56 272	44 248	12 024
23.	Погребищенський	70 382	57 731	12 651
24.	Станіславчицький	32 459	25 160	7 299
25.	Теплицький	79 524	57 023	22 501
26.	Тиврівський	60 709	48 486	12 223
27.	Томашпільський	87 073	62 610	24 463
28.	Тростянецький	67 106	50 267	16 839
29.	Тульчинський	55 461	43 093	12 368
30.	Уланівський	60 057	45 670	14 387
31.	Хмільницький	84 396	71 162	13 234
32.	Чернівецький	73 587	65 882	7 705
33.	Чечельницький	75 748	63 773	11 975
34.	Шаргородський	91 142	72 500	18 642
35.	Ямпільський	69 035	64 343	4 692
Разом:	Вінниччина	2 580 732	2 049 707	531 025

На Хмельниччині (27 р-нів) демографічні втрати населення у роки Голодомору 1932-1933 рр. менші – 229 407 чол., що складає 12 %. Територія районів даного регіону на той час здебільшого була прикордонною, що мало вирішальне значення при вилученні „бригадами" продовольства у селянства: до їхньої активної діяльності більшовицька влада змушувала місцевих активістів не так жорстко, у цих районах ще й густіше насаджувалися червоноармійські колгоспи. Приховування більшовиками злочину вимагало видимості благополуччя на кордоні. Продовольча допомога надходила в першу чергу населенню прикордонних районів.

Такий же відсоток (12 %) кількості жертв Голодомору на Хмельниччині зазначений у монографії С. Маркової. [12, с. 97].

Різниця кількості населення у районах Хмельниччини в лютому 1932 р. та травні –грудні 1934 р., наступна: [6; 7, арк.1-246].

№	Райони	Лютий 1932 р.	Травень-грудень 1934 р.	Різниця
1.	Антонінський	103 105	95 617	7 488
2	Волочиський	79 257	69 531	9 726
3	Городоцький	92 542	81 936	10 606
4	Грицівський	49 945	42 827	7 118
5	Деражнянський	73 351	62 952	10 399
6	Дунаєвецький	50 517	47 190	3 327
7	Заславський	100 340	91 089	9 251
8	Затонський	68 798	66 457	2 341
9	Кам.-Подільський (окрім насел. м. Кам.-Под.)	95 759	83 389	12 370
10	Летичівський	78 325	64 261	14 064
11	Ляховецький	45 221	42 140	3 081
12	Меджибіжський	45 499	32 126	13 373
13	Михалпільський	30 449	27 614	2 835
14	Новоушицький	89 294	80 029	9 265
15	Оринінський	44 677	41 170	3 507

16	Полонський	76 666	55 021	21 645
17	Проскурівський	121 469	109 921	11 548
18	Славутський	100 381	93 882	6 499
19	Смотрицький	70 971	66 027	4 944
20	Солобковецький	39 704	38 065	1 639
21	Староконстянтинівський	91 427	78 042	13 385
22	Староушицький	66 073	39 538	26 535
23	Теофіпільський	83 590	80 766	2 824
24	Чемировецький	50 082	47 547	2 535
25	Шепетівський	64 211	51 843	12 368
26	Юринецький (Сатанівський)	45 816	41 903	3 913
27	Ярмолинецький	40 694	37 873	2 821
Разом	Кам'янеччина (сучасна Хмельниччина)	1 898 163	1 668 756	229 407

До складу Вінницької області у роки української трагедії входили і п'ять районів сучасної Житомирської області. Статистика зменшення населення у цих районах в роки Голодомору значно більша – 99 012 чол., 26,6 % [6; 7, арк.1-246].

№	Райони	Лютий 1932 р.	Травень-грудень 1934 р.	Різниця
1	Бердичівський	127 684	99 506	28 178
2	Дзержинський	47 125	35 471	11 654
3	Любарський	81 761	57 349	24 412
4	Чуднівський	66 640	48 753	17 887
5	Янушпільський	47 997	31 116	16 881
Разом	Житомирщина	371 207	272 195	99 012

Але найвищою була смертність від голоду в чотирьох районах сучасної Черкащини, які в період Голодомору (до жовтня 1932 р.) знаходилися у складі Вінницької області. Кількість населення у цих районах зменшилась на 139 464 чол., що становить 37,7 % [6; 7, арк.1-246; 14, с. 1-152].

№	Райони	Лютий 1932 р.	Травень-грудень 1934 р.	Різниця
1	Бабанський	95 880	47 640	48 240
2	Монастирищенський	72 389	58 917	13 472
3	Уманський	143 983	81 600	62 383
4	Христинівський	57 185	41 816	15 369
Разом	Черкащина (на той час – Київщина)	369 437	229 973	139 464

Підсумовучи трагічну статистику жертв Голодомору 1932-1933 рр. на території Поділля (за адміністративно-територіальним поділом 1930-х рр. – 71 район Вінницької області), зазначаємо, що кількість населення з лютого 1932 р. по травень-грудень 1934 р. зменшилася з 5 млн. 219 тис. 539 чол. (не враховано населення міст Вінниця та Кам'янець-Подільський, якому в основному видавалися продовольчі пайки. Також населення центрів Поділля практично не зменшилося у зв'язку з прибуттям і розташуванням у цей період червоноармійських прикордонних частин) до 4 млн. 220 тис. 631 чол. Різниця складає **998 тис. 908 чол**, тобто майже один мільйон життів забрав штучний Голодомор, це 20 % населення – кожен п'ятий подолянин. Серед них більше половини дітей, які були найменше захищені від голодної смерті [9, арк. 12-25, 176, 177].

Найбільше постраждало населення саме тих районів, яке вело відчайдушну, запеклу боротьбу з більшовизмом впродовж 20-х – 30-х років XX ст. за суверенну Україну. Голодомор 1932-1933 рр. став для сталінського тоталітарного режиму засобом придушення героїчного опору подільських селян злочинній політиці більшовизму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Розділ І.

1. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Вінницької області. – Харків, 1933. – С. 8; 2. Український радянський енциклопедичний словник. – К., 1966. – Т. 1. – С. 193; 3. *Мельгунов С.П.* Красный террор в России (1918-1923). – М., 1990. – С. 44; 4. Там само. – С. 62-65; 5. Там само. – С. 50, 51; 6. Політичний терор і тероризм в Україні /Голова ред. ради – *В.М. Литвин*. Відповід. Ред. *В.А. Смолій*. – К., 2002. – С. 502; 7. Там само. – С. 225; 8. *Мельгунов С.П.* Красный террор в России… - С. 43, 48; 9. *Нагорний В.І.* Перший концтабір на території Вінниччини // Тези доп. 15 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 55, 56; 10. *Кульчицький С.В*. Комунізм в Україні: перше десятиріччя. – К., 1996. – Арк.143; 11. *Давидюк А.Т*. Жертви червоного терору. – Вінниця, 2001. – С. 10-12. 12. *Завальнюк К.В.* Репресії Московсько-більшовицької влади проти української інтелігенції у 1919 р. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Політичні репресії на Поділлі в XX ст.”. – Вінниця, 2001. – С. 118; 13. Там само. – С.118, 119; 14. Політичний терор і тероризм в Україні... – С. 501; 15. *Кульчицький С.В*. Комунізм в Україні... – С. 145; 16. Там само. – С. 144; 17. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений. – М., 1969. – Т. 35. – С. 573; 18. *В.І. Ленін* про Україну. – К., 1957. – С. 461; 19. *Ленин В.И*. ПСС. – М., 1950. – Т. 31. – С. 310, 311; 20. *Кульчицький С.В*. Комунізм в Україні... – С. 111; 21. Там само; 22. Там само. – С. 194; 23. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. П - 1. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 48; 24. Там само. – Ф. П. – 1. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 166; 25. Там само. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 5. – Арк. 10; 26. Там само. – Ф. П – 843. – Оп. 1. – Спр.73. – Арк. 24, 25; 27. Там само. – Ф. П – 7. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 15; 28. Там само. – Арк. 25; 29. Там само. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 5. – Арк. 157; 30. *Васильєв В.Ю., Калитко С.Л., Кравченко П.М., Подкур Р.Ю.* Політичні репресії на Поділлі (20-30 рр. XX ст.). – Вінниця, 1999. – Арк. 41; 31. ДАВО. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 5. – Арк. 30; 32. Там само. – Спр. 59. – Арк. 295; 33. Там само. – Спр. 5. – Арк. 10; 34. Там само. – Спр. 6. – Арк. 54; 35. Там само. – Арк. 320; 36. Там само. – Ф. П – 1. – Оп. 1. – Спр. 1471. – Арк.1, 2; 37. Там само. – Арк. 9; 38. Там само. – Ф. П – 8. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 3; 39. Там само. – Ф. П – 1. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 28; 40. Там само. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 56. – Арк. 115-118; 41. *Завальнюк К.В.* Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рр. XX ст.) – Вінниця, 2000. – Арк. 4-8; 42. *Петренко В.І.* Репресії більшовиків в Україні у 1921-1922 рр. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Політичні репресії на Поділлі в XX ст.”. – Вінниця, 2001. – С. 126-130; 43. ДАВО. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 56. – Арк. 17, 18; 44. Там само. – Спр. 18. – Арк. 83; 45. Там само. – Спр. 56. – Арк. 195; 46. Там само. – Арк. 94; 47. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. /Редакція тому: І.С. Гамрецький (голова), В.П. Лациба, С.С. Нешик та ін. – Упорядники: В.П. Лациба (керівник), В.І. Білоконь, К.Д. Бухін та ін. – Кн. 1. – Вінниця, 2006. – С. 20; 48. ДАВО. – Ф. П – 7. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 74; 49. Там само. – Спр. 122. – Арк. 4; 50. Там само. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 56. – Арк. 57; 51. Там само. – Спр. 22. – Арк. 5, 53; 52. Там само. – Арк. 10; 53. *Кульчицький С.В*. Комунізм в Україні... – С. 200; 54. Там само; 55. ДАВО – Ф. П – 6. - Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1; 56. *Скляренко Є.М.* ВУНК в 1921 році. Журнал „З архівів ВУНК, НКВС, КГБ”. – К., 1995. – С. 82; 57. *Млечин Л*. КГБ. Председатели органов госбезопасности. – М., 2003. – С. 28, 29; 58. *Скляренко Є.М.* ВУНК в 1921 році... – С. 82; 59. ДАВО. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 59. – Арк. 93; 60. *О. Шпілінський*. Базар. // Другий зимовий похід. – К., 1995. - С. 13-40; 61. ДАВО. – Ф. Р – 925. – Оп. 8. – Спр. 22. – Арк. 44, 45; 62. Там само. – Арк. 22.

Розділ ІІ.

1. Політичний терор і тероризм в Україні... – С. 342; 2. ДАВО. – Ф. П – 40. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 30; 3. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки /Голова редакційної ради – *В.А. Смолій*. Відпов. ред. *В.М. Литвин*. – К., 2003. – С. 343; 4. ДАВО. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 61. – Арк. 77; 5. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1927. – Арт. 189; 6. Український радянський енциклопедичний словник... – С. 584; 7. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1922. – Арт. 750; 8. ДАВО. – Ф. П – 29. – Оп. 1. – Спр. 577. – Арк. 6; 9. *Рибак І., Матвєєв А*. Трагічний перелом: колективізація і розкуркулення на Поділлі та південно-східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 13; 10. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1927. – Арт. 189; 11. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1930. – Арт 122; 12. Там само; 13. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1931. – Арт. 171; 14. Там само. – Арт. 237; 15. Там само. – Арт. 73; 16. Там само. – Арт. 171; 17. ДАВО. – Ф. П – 136. – Оп. 10. – Спр. 2475. – Арк. 1-4; 18. Там само. – Ф. П – 33. – Оп. 1. – Спр. 1014. – Арк. 18; 19. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 26. – Ар. 56; 20. Там само. – Спр. 4. – Арк. 29-38; 21. Там само. – Спр. 61. – Арк. 70; 22. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1928. – Арт. 1; 1930. – Арт. 203; 23. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1928. – Арт. 28-30; 24. Там само; 25. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1928. – Арт. 1; 26. ДАВО. – Ф. П – 31. – Оп. 1. – Спр. 484. – Арк. 4; 27. Там само. Ф. П – 29. – Оп. 1. – Спр. 479. – Арк. 52; 28. Там само. – Спр. 480. – Арк. 131; 29. Там само. – Спр. 373. – Арк. 48-51; 30. Там само. - Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 26. – Арк. 56 зв.; 31. Там само. – Ф. П – 40. – Оп. – 1. – Спр. 77. – Арк. 17; 32. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 61. – Арк. 70; 33. *Рибак І., Матвєєв А*. Трагічний перелом... – С. 26; 34. ДАВО. – Ф. П – 33. – Оп. 1. – Спр. 677. – Арк. 105; 35. Там само. – Спр. 1014. – Арк. 29; 36. Там само; 37. Політичний терор і тероризм в Україні... – С. 360; 38. ДАВО. – Ф. П – 33. – Оп. 1. – Спр. 906. – Арк. 102, 102 зв.; 39. Там само. – Ф. П – 31. – Оп. 1. – Спр. 489. – Арк. 189; 40. Там само. – Ф. П – 33. – Оп. 1. – Спр. 798. – Арк. 99; 41. Там само. – Спр. 906. – Арк. 105; 42. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн.1. / Отв. ред. *Н.Н. Покровский*. – М., 2005. – С. 69; 43. Пролетарська правда. – Харків, 1930. - № 5; 44. Политбюро и крестьянство... – С. 70-77; 45. Трагедия Советской деревни: Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. Т. 3. / Отв. ред. *Л. Денисова*. - М., 2001. – С. 89, 90; 46. ДАВО. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 49, 50; 47. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 61. – Арк. 82; 48. Там само. – Арк. 119; 49. Там само. – Арк. 82; 50. Там само. – Спр. 21. – Арк. 144; 51. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1927. – Арт. 508; 52. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1928. – Арт. 406; 53. Там само. – Арт. 5; 54. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1929. – Арт. 442; 55. ДАВО. – Ф. П – 31. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 176; 56. Там само. – Спр. 486. – Арк. 26; 57. Там само. – Спр. 489. – Арк. 188; 58. Там само; 59. Там само. – Арк. 191; 60. Там само. – Арк. 139; 61. Там само. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк.80; 62. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1930. – Арт. 379; 63. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1931. – Арт. 268; 64. Там само. – Арт. 77; 65. ДАВО. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 87; 66. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 72; 67. Там само. – Арк. 73, 89, 101; 68. Там само. – Арк. 125-132; 69. Там само. – Спр. 26. – Арк. 15, 16; 70. Там само. – Арк. 49; 71. Там само. – Арк. 66; 72. Там само. – Арк. 79; 73. Там само. – Арк. 68; 74. Там само. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 57[а]; 75. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 26. – Арк. 68; 76. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1927. – Арт. 550; 77. Там само; 78. Збірники законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР: – М., 1927. – Арт. 550; М., 1928. – Арт. 419; М., 1929. – Арт. 383; 79. ДАВО. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 87; 80. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – М., 1931. – Арт. 88; 81. ДАВО. – Ф. П – 136. – Оп. 4. – Спр. 147. – Арк. 3; 82. Там само. – Оп. 3. – Спр. 21. – Арк. 158; 83. Там само. – Арк. 155-157; 84. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків, 1931. – Арт. 137; 85. Там само; 86. ДАВО. – Ф. П – 40. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 30; 87. Там само. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 50; 88. Там само. – Ф. П – 40. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 26-29; 89. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 26. – Арк. 71; 90. Там само. – Арк. 76; 91. Голод

1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 367; 92. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1970). – К., 1980. – Т. 4. – С. 347; 93. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 351, 352; 94. Там само. – С. 368; 95. *Васильєв В.Ю, Віола Л.* Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997. – С. 72; 96. Там само. – С. 73; 97. ДАВО. – Ф. П – 29. – Оп. 1. – Спр. 609. – Арк. 35; 98. *Васильєв В.Ю, Віола Л.* Колективізація і селянський опір на Україні... – С. 58-66; 99. *Рибак І., Матвєєв А*. Трагічний перелом... – С. 76; 100. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 415; 101. *Рибак І., Матвєєв А*. Трагічний перелом... – С. 76; 102. *Васильєв В.Ю, Віола Л.* Колективізація і селянський опір на Україні... – С. 89; 103. ДАВО. – Ф. П – 33. – Оп. 1. – Спр. 938. – Арк. 11; 104. Политбюро и крестьянство... – С. 13; 105. КПРС в резолюціях і рішеннях зїздів... – С. 366-369; 106. Трагедия Советской деревни… - Т. 2. – С. 104; 107. ДАВО – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 151-153; 108. Там само. - Арк. 67-70; 109. Там само. - Арк. 70; 110. Трагедия Советской деревни… - Т. 2. – С. 127; 111. *Рибак І.В., Матвєєв А.Ю.* Трагічний перелом... – С. 64; 112. ДАВО. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 563. - Арк. 27; 113. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ) - Ф. 9414. - Оп. 1. - Спр. 1944. - Арк. 17-25; 114. ДАВО. – Ф. П-31. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 53, 62; 115. Там само. – Ф. П-39. - Оп. 1. - Спр. 73. - Арк. 10; 116. Там само. – Арк. 13-15; 117. Там само. – Арк. 15; 118. Там само. - Арк. 8; 119. Там само. – Ф. П-39. - Оп. 1. - Спр. 79. - Арк. 1; 120. Политбюро и крестьянство… - Кн. 1. – С. 86-88; 121. ДАВО. – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 141; 122. Там само. - Ф. Р-236. - Оп. 2. - Спр. 267. - Арк. 450; 123. Там само. – Ф. П-42. - Оп. 1. - Спр.136. - Арк. 68, 69; 124. Там само. – Ф. Р-997. - Оп. 3. - Спр. 20. - Арк.1; 125. Там само. – Ф. П – 33. – Оп. 1. – Спр. 1014. – Арк. 26[а]; 126. Там само.- Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 96; 127. Там само. – Ф. Р-236. - Оп. 2. - Спр. 267. - Арк. 14; 128. Там само.- Арк. 10-16; 129. Там само. - Оп. 2. - Спр. 273. - Арк. 5, 36, 39; 130. Там само. – Ф. Р-997. - Оп. 3. - Спр. 20. - Арк. 183;
131. Там само. – Арк. 184; 132. Там само. – Ф. П-39. - Оп. 1. - Спр. 99. - Арк. 8; 133. Там само. – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 96; 134. Там само. – Ф. П-39. - Оп. 1. - Спр. 73. - Арк. 17; 135. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). – Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 178. - Арк. 168; 136. Там само; 137. ДАВО – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 220; 138. Там само. – Ф. Р-997. - Оп. 3. - Спр. 20. - Арк. 265; 139. Там само. – Ф. П-29. - Оп.1. - Спр. 577. - Арк. 214; 140. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 363; 141. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – Ф. 539. - Оп. 8. - Спр. 1329. - Арк. 132; 142. ДАВО. – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 165, 166; 143. Там само. – Спр. 575. - Арк. 46; 144. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 412; 145. Там само. – С. 365; 146. Політичний терор і тероризм в Україні... – С. 363; 147**.** *Гальчак С.Д*. Передумови та причини голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору. – Вінниця, 2004. – С. 20. 148; *Рибак І.В., Матвєєв А.Ю*. Трагічний перелом... – С. 64; 149. ДАВО. – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 577. - Арк. 152; 150. Розсекречена память: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2007. – С. 76; 151. Там само. – С. 54; 152. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 364; 153. Там само. – С. 365; 154. ЦДАВО України. - Ф. 27. - Оп. 11. - Спр. 68. - Арк. 77-79; 155. Там само. – Спр. 543 - Арк. 63; 156. ДАВО. – Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 609. - Арк. 33; 157. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 385; 158. ДАВО. – Ф. П-31. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 55; 159. Там само. – Ф. П-714. - Оп. 1. - Спр. 83. - Арк. 133; 160. *Рибак І.В., Матвєєв А.Ю*. Трагічний перелом... – С. 93; 161**.** Политбюро и крестьянство... - Кн.1. – С. 19, 25; 162. Трагедия Советской деревни... – Т. 2. – С. 126, 146; 163. Там само. – Т. 3. – С. 746; 164. ДАВО. – Ф. П – 42. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 1. – Ф. П – 87. – Оп. 1. – Спр.137. – Арк.-1-92.

Розділ ІІІ.

1. ДАВО. – Ф. П – 7. - Оп. 1. - Спр. 38. - Арк. 25; 2. Там само. – Ф. П – 1. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 43; 3. Там само. – Ф. П – 1. - Оп. 1. - Спр. 5. - Арк. 177; 4. ЦДАГО України. – Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2763. - Арк. 32; 5. *Васильєв В*. "Ціна голодного хліба" // Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр. / За редакцією *Васильєва В., Шаповала Ю*. – К., 2001. - С. 19; 6. Там само; 7. КПРС в резолюціях і рішеннях

з'їздів... – Т. 3. – С. 231, 232; 8. Часопис „Тризуб". - 1929. – Ч. 18. – С. 4; 9. *Гальчак С*. „Білі плями" скорботи: причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі. – Вінниця, 1999. – С. 14; 10. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 378. - Арк. 122; 11. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів… - Т. 4. – С. – 11, 12; 12. Там само. – С. 51; 13. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 378. - Арк. 7; 14. Там само; 15. *Кульчицький С*. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2008. – С. 110; 16. ДАВО. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 772. - Арк. 66-70; 17. ЦДАГО України. – Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2778. - Арк. 1; 18. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 378. - Арк. 94; 19. ЦДАГО України. – Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2770. - Арк. 4; 20. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 378. - Арк. 121-123; 21. Там само. - Спр. 369. - Арк. 17; 22. Там само. – Спр. 378. -Арк. 143; 23. *В. І. Ленін* про Україну. – К., 1957. – С. 636; 24. ЦДАГО України. – Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2800. - Арк. 228-231; 25. Там само; 26. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 369. - Арк. 13, 14; 27. Там само. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 706. - Арк. 12-14; 28. Там само. – Ф. П – 58. - Оп. 1. - Спр. 105. - Арк. 91; 29. Там само; 30. *Лоскутов В*. Историческая онтология марксизма // Марксизм и Россия. – М., 1990. – С. 5; 31. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 380. - Арк. 236, 238; 32. Там само. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 675. - Арк. 200; 33. *Эдвард Карр*. История Советской России. – М., 1990. – Т. 2. – С. 522; 34. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. П – 219. - Оп. 1. - Спр. 44. - Арк. 58; 35. ДАВО. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 672. - Арк. 513; 36. Там само. – Ф. П – 136. - Оп. 1. - Спр. 11. - Арк. 44; 37. Там само. – Оп. 3. - Спр. 161. - Арк. 31, 32; 38. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 289; 39. ДАВО. – Ф. П–29 – Оп. 1. – Спр. 473. – Арк. 55; 40. Там само. – Спр. 471. – Арк. 150; 41. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С 288; 42. *Маркова С.В*. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі. – К., 2003. – С. 15; 43. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 290; 44. ДАВО.- Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 470.- Арк. 270; 45. Там само. – Спр. 471.- Арк. 79; 46. Там само. – Спр. 475.- Арк. 182; 47. Там само; 48. Там само; 49. Там само. – Ф П-31.- Оп. 1.- Спр. 485.- Арк. 162; 50. Там само. – Спр. 487.- Арк. 35; 51. Там само; 52. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 473.- Арк. 64; 53. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 486.- Арк. 9, 17, 27; 54. Там само. – Спр. 485.- Арк. 173; 55. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 471.- Арк. 35; 56. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 52; 57. Там само. – Спр. 486.- Арк. 25; 58. Там само. – Спр. 485.- Арк. 97; 59. Там само. – Спр. 484.- Арк. 5; 60. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 470.- Арк. 199; 61. Там само. – Ф. П-33.- Оп. 1.- Спр. 903.- Арк. 7; 62. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 471.- Арк. 19; 63. Там само. – Ф. П-33.- Оп. 1.- Спр. 798.- Арк. 234[а]; 64. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 473.- Арк. 92; 65. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського уряду СРСР. – М., 1929. – Арт. 743; 66. ДАВО.- Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 52 зв.; 67. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 459.- Арк. 28; 68. Там само. – Спр. 475.- Арк. 319 зв.; 69. Там само. – Спр. 470.- Арк. 270; 70. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду УСРР. – Харків, 1929. - Арт. 93; 71. ДАВО.- Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 486.- Арк. 17; 72. Там само. – Ф. П-33.- Оп. 1.- Спр. 798.- Арк. 234[а]; 73. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 459.- Арк. 28 зв.; 74. Там само. – Спр. 463.- Арк. 38; 75. Там само. – Ф. П-54.- Оп. 1.- Спр. 45.- Арк. 16; Спр. 63.- Арк. 1; 76. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 479.- Арк. 147; 77. Там само. – Спр. 463.- Арк. 38; 78. Там само. – Спр. 470.- Арк. 75; 79. Там само. – Спр. 479.- Арк. 50; 80. Там само. – Спр. 470.- Арк. 87; 81. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського уряду СРСР. – М., 1929. - Арт. 29; 82. ДАВО.- Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 479.- Арк. 45; 83. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 489.- Арк. 139, 140; 84. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 479.- Арк. 51; 85. Там само; 86. Там само. – Спр. 470.- Арк. 75; 87. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 52 зв.; 88. Там само. – Ф. П-33.- Оп. 1.- Спр. 798.- Арк. 234; 89. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 479.- Арк. 51; 90. Там само. – Спр. 471.- Арк. 79, 80; 91. Там само. – Спр. 479.- Арк. 154 – 156; 92. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 4; 93. Там само. – Спр. 485.- Арк. 174; 94. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 471.- Арк. 80; 95. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 53; 96. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 479.- Арк. 51; 97. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 53; 98. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 475.- Арк. 256; 99. Там само. – Спр. 470.- Арк. 75; 100. Там само. – Ф. П-31.- Оп. 1.- Спр. 484.- Арк. 4; 101. Там само. – Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 479.- Арк. 51; 102. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів... – Т. 4. – С. 173; 103. ДАВО.- Ф. П-29.- Оп. 1.- Спр. 473.- Арк. 69, 92; 104. Там само. – Спр. 479.- Арк. 52; 105. Там само. – Спр. 473.- Арк. 44, 55, 66; 106. Там само – Спр. 476.- Арк. 51, 56; 107. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 448; 108. Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського уряду СРСР. – М., 1929.

– Арт. 743; 109. ДАВО. – Ф.П-29. – Оп. 1. – Спр. 479. – Арк. 155, 156; 110. Там само; 111. Там само. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 486. – Арк. 30; 112. Там само. – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 475. – Арк. 319 зв.; 113. Там само. – Ф. П.- 136. – Оп. 3. – Спр. 70. – Арк. 252, 253; 114. Там само. – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 479. – Арк. 155, 156; 115. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 390; 116. ДАВО. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 217; 117. Там само. – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 475. – Арк. 244; 118. Там само. – Ф. П-33. – Оп. 1. – Спр. 903. – Арк. 4; 119. Там само. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 162; 120. Там само. – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 473. – Арк. 51; 121. Збірник узаконень і розпоряджень уряду України. Офіційне видання народного комісаріату юстиції. – Харків, 1927. – Ст. 58. – С. 152-153; 122. ДАВО. – Ф. П – 39. - Оп. 1. - Спр. 100. - Арк. 5-6; 123. Там само. - Арк. 32; 124. Там само. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 1013. - Арк. 159; 125. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду УСРР. – Харків, 1929. - Арт. 114; 126. Там само. – Арт. 126; 127. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів... – С. 472-478; 128. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – У 2-х т. – Т. 1. – К., 1976. – С. 726; 129. ДАВО. – Ф. П – 40. - Оп. 1. - Спр. 179. - Арк. 65; 130. Там само. – Ф. П – 136, оп. 3, спр. 2, арк. 17-20; 131. Там само. - Спр. 1. - Арк. 7-9; 132. Там само. - Оп. 4. - Спр. 118. - Арк. 10-12; 133. Там само. - Оп. 3. - Спр. 11. - Арк. 52-54; 134. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки... – С. 445; 135. Там само. – С. 446; 136. Там само; 137. ДАВО. – Ф. П – 136. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 20-23; 138. Там само. – Ф. Р – 2700. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 175, 176; 139. Там само. – Ф. П – 136. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 81, 82; 140. Там само. – Ф. П – 53. – Оп. 1. – Спр. 268. – Арк. 10, 11; 141. *Подкур Р.Ю*. Вінницький обласний відділ ДПУ повідомляє // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 1997. – С. 90-108; 142. ДАВО. – Ф. П – 136. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 102, 103; 143. Там само. – Ф. П – 39. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 20; 144. Там само. – Спр. 108. – Арк. 25; 145. Там само. – Ф. П – 43. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 87; 146. Там само. – Ф. Р – 2700. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 177; 147. Там само. – Ф. П – 63. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 38.

Розділ ІУ.

1.Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця: Логос, 1997. – 536 с.
2.Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). Ф. П-29. Оп.1. Спр.380. 275 арк.
3.ДАВО. Ф. П-29. Оп.1. Спр. 521. 225 арк.
4.ДАВО. Ф. П-29. Оп.1. Спр. 568. 118 арк.
5.ДАВО. Ф. П-29. Оп.1. Спр. 577. 242 арк.
6.ДАВО. Ф. П-31. Оп.1. Спр. 484. 65 арк.
7.ДАВО. Ф. П-31. Оп.1. Спр.563. 578 арк.
8.ДАВО. Ф. П-33. Оп.1. Спр. 906. 112 арк.
9.ДАВО. Ф. П-33. Оп.1. Спр. 1010. 61 арк.
10.ДАВО. Ф. П-33. Оп.1. Спр. 1014. 156 арк.
11.ДАВО. Ф. П-39. Оп.1. Спр. 73. 31 арк.
12.ДАВО. Ф. П-39. Оп.1. Спр. 80. 43 арк.
13.ДАВО. Ф. П-39. Оп.1. Спр. 103. 38 арк.
14.ДАВО. Ф. П-39. Оп.1. Спр. 108. 31 арк.
15.ДАВО. Ф. П-40. Оп.1. Спр. 179. 70 арк.
16.ДАВО. Ф. П-40. Оп.1. Спр. 182. 194 арк.
17.ДАВО. Ф. П-45. Оп.1. Спр. 119. 40 арк.
18.ДАВО. Ф. П-51. Оп.1. Спр. 353. 78 арк.
19.ДАВО. Ф. П-51. Оп.1. Спр. 359. 66 арк.
20.ДАВО. Ф. П-51. Оп.1. Спр. 447. 376 арк.
21.ДАВО. Ф. П-51. Оп.1. Спр. 452. 25 арк.
22.ДАВО. Ф. П-53. Оп.1. Спр. 222. 96 арк.
23.ДАВО. Ф. П-53. Оп.1. Спр. 268. 235 арк.
24.ДАВО. Ф. П-136. Оп.3. Спр. 13. 165 арк.
25.ДАВО. Ф. П-136. Оп.3. Спр. 21. 160 арк.
26.ДАВО. Ф. П-136. Оп.4. Спр. 168. 72 арк.
27.ДАВО. Ф. П-457. Оп.1. Спр. 29. 48 арк.

28.ДАВО. Ф. П-873. Оп.1. Спр. 60. 23 арк.
29.ДАВО. Ф. Р-6021. Оп.2. Спр.2. 98 арк.
30.Дровозюк С. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-х – 30-х роках ХХ століття: історіографічний нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2006. – 364 с.
31.Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.: іл.
32.Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.
33.Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 320 с.
34.Постанова апеляційного суду м. Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932-1933 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу // http://www.memory.gov.ua/publication/postanova-apelyatsiinogo-sudu-mista-kieva-za-kriminalnoyu-spravoyu-porushenoyu-za-faktom.
35.Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг. / Сост. О. Хлевнюк, Р. Дэвис, Л. Кошелева, Э Рис, Л. Роговая. – М.: РОССПЭН, 2001. – 798 с.
36.Український радянський енциклопедичний словник. В 3 т. / Голова ред. колег. М. Бажан. – Т. 1. – К.: АН УРСР, 1966. – 856 с.
37.Шульга І. Голод на Поділлі. – Вінниця: Континент-Прим, 1993. – 223 с.

Розділ V

1. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 373. - Арк. 99-106; 2. Там само. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 772. - Арк. 73-75; 3. Там само. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 373. - Арк. 115; 4. Там само. - Арк. 222, 223; 5. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів... – Т. 4. – С. 103; 6. ДАВО. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 706. - Арк. 65-67, 77; 7. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією. Вінницька область". – Вінниця, 2007. – С. 169; 8. ДАВО. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 473. - Арк. 44, 55, 66; 9. Там само. – Спр. 480. - Арк. 78, 146, 147, 200; 10. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів... – Т. 4. – С. 308-351; 11. Там само. – С. 366-369; 12. ДАВО. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 1013. - Арк. 159; 13. Там само. – Ф. П – 31. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 6; 14. Там само. – Ф. П – 33. - Оп. 1. - Спр. 1013. - Арк. 49; 15. Там само. – Ф. П – 29. - Оп. 1. - Спр. 563. - Арк. 98; 16. Там само. – Ф. П – 63. - Оп. 1. - Спр. 106. - Арк. 90-91; 17. Там само. – Ф. П – 136. - Оп. 4. - Спр. 168. - Арк. 35-37; 18. Там само. – Ф. П – 63. - Оп. 1. - Спр. 106. - Арк. 99; 19. Там само. – Ф. П – 40. - Оп. 1. - Спр. 179. - Арк. 67; 20. *Петренко В.І.* Голодомор 1932-1934 років – Геноцид народу України // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: (Бібл. покажчик) / Уклад. *О. Ніколаєць*; Вступ. ст. *В. Петренко*; Вінниц. ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. – Вінниця, 2003. – С. 9; 21. *Шульга І. Г.* Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993. – С. 64; 22. *Конквест Р.* Жнива скорботи. – Київ, 1993. – С. 262; 23. ЦДАГО України. – Ф. 1. - Оп. 101. - Спр. 1112. - Арк. 184; 24. Там само. – Оп. 6. - Спр. 238. - Арк. 182; 25. Там само. – Оп. 16. - Спр. 9. - Арк. 115 – 116; 26. ДАВО. – Ф. П – 136. - Оп. 3. - Спр. 219. - Арк. 135; 27. *Конквест Р.* Жнива скорботи… – С. 292; 28. Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932 – 1933 /Авт. колектив: *П. П. Панченко* (кер.), *М. М. Вівчарик, А. І. Голуб, М. А. Журба* та ін. – К., 2003. – С. 65; 29. ДАВО. – Ф. П – 136. - Оп. 3. - Спр. 99. - Арк. 28, 29; 30. Там само. – Оп. 4. - Спр. 168. - Арк. 25; 31. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Голова редакційної колегії *Ф. Рудич*. – Київ, 1990. – С. 209; 32. ДАВО. – Ф. П – 136. - Оп. 4. - Спр. 218. - Арк. 117, 118; 33. Там само. – Оп. 1. - Спр. 11. - Арк. 44; 34. Там само. – Оп. 3. - Спр. 161. - Арк. 31, 32; 35. Там само. – Спр. 71. - Арк. 144; 36. Там само. – Спр. 70. - Арк. 252, 253; 37. *В. Подолян, В. Рекрут*. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст. – Вінниця, 2008. – С. 257-268; 38. ДАВО. – Оп. 52. - Спр. 3. - Арк. 61; 39. Там само. – Арк. 59; 40. Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932 - 1933… – С. 8; 41. *Дровозюк С.І.* Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30 рр. ХХ ст.: історіографічний нарис. – Вінниця, 2005. – 364 с.; 42. Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр... – С. 79.

Розділ VI

1. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / автори-упорядники: Р.Ю. Подкур, В.Ю. Васильєв, П.М. Кравченко та ін. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. – 704 с.
2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. П-136. – Оп.4. – Спр.2. – 4 арк.
3. ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.4. – Спр.448. – 104 арк.
4. ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.219. – 135 арк.
5. ДАВО. – Ф.Р- 2700. – Оп.1. – Спр.34. – 275 арк.
6. ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 4. – Спр. 2. – 4 арк.; – Спр. 448. 104 арк.; – Оп. 6. – Спр. 198. – 19 арк.; – Спр. 561. – 47 арк.; – Оп. 9. – Спр. 117. – 159 арк.
7. ДАВО. – Ф.Р-2355. – Оп. 2. – Спр. 3. – 262 арк.
8. ДАВО. – Ф. П – 136. – Оп. 9. – Спр. 79. – 9 арк.
9. ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 69. – 195 арк.
10. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Вінницької області. – Харків, 1933 – 436 с.
11. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УСРР. – Харків, 1932. – 762 с.
12. Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі. – К: МАУП, 2003 – 116 с.
13. Петренко В.І. Трагедія українського селянства / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 5. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П.С. Григорчука – Вінниця: ДП«ДКФ», 2003. – 276 с.
14. Райони УСРР. Статистичний довідник. – К., 1936. – 544 с.
15. Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932 – 1933 рр. / Авт. колектив: П.П. Панченко (керівник), М.М. Вівчарик, А.І. Голуб та ін. – К.: Україна, 2003. – 352 с.
16. «Урядовий кур'єр» – видання центральних органів виконавчої влади України. – К., 2003. - № 180.